

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“QARABAĞIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNDƏ YENİDƏN
QURULAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN
TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Davudov Nicat Təmraz

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“___” _____ **2022-ci il**

**“QARABAĞIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNDƏ YENİDƏN
QURULAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN
TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:

Davudov Nicat Təmraz oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.e.n., dos. Cəfərov Elxan Orxan oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Davudov Nicat Təmraz oğlu and içirəm ki, “Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“QARABAĞIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNDƏ YENİDƏN QURULAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində dövlət orqanları tərəfindən xidmət müəssisələrinin təşkilati məsələlərinə mühüm məsələ kimi baxılmışdır. Xidmət müəssisəsi şəraitində mühasibat uçotunun təşkili mühüm prosesdir. Mühasibat uçotu qaydaları ayrı-ayrı ölkələrdə hazırlanmış və ya tətbiq edilmişdir. Bütün bu amilləri nəzərə alaraq yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotu son dərəcə aktual mövzu olur. Əsas məqsəd bu çətinliklərə baxmayaraq, mühasibat uçotu zamanı yarana biləcək problemləri araşdırmaqdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi Qarabağda yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili üsul və yanaşmaları təhlil etmək, daxili və xarici investisiyaları, vergi güzəştləri və əlavə imtiyazlar üzrə yanaşmalar verməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Statistik təhlil, müqayisəli təhlil, dolaylı analiz və s. kimi bir çox metodlardan istifadə edildi.

Tədqiqatın informasiya bazası: Bölgələrdə quruculuq işlərinin beynəlxalq standartlara, ölkədəki mühasibat uçotuna, milli mühasibat standartlarına, o cümlədən inkişaf etmiş təşkilatlarda tətbiqi formalarındakı mövcud elmi əsərlər təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycanda Qarabağda inkişaf proseslərin davam etməsinin təsirlərini tam ölçmək mümkün deyil, bu aspektlə də burada kifayət qədər elmi məqalə mövcud deyildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq müəssisələrin işçilərinin sosial rifahının artırılması üzrə yönəlmiş qanunvericilik siyasətinin digər rayonların qanunvericiliyindən fərqlənməsi üzrə istiqamətləri müəyyən edə bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Təvsiyələrin və nəzəri işlənmələr Qarabağın azad edilmiş bölgələrində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində dövlət tərəfindən mühasibat uçotunun təşkili məsələlərində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: azad edilmiş ərazilər, mühasibat, beynəlxalq standartlar, inventarlaşma, investisiya.

“ISSUES OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN THE RECONSTRUCTED SERVICE ENTERPRISES IN THE LIBERATED TERRITORIES OF KARABAKH”

SUMMARY

The actuality of the subject: The organization of service enterprises in the liberated territories of Karabakh was considered an important issue by the state authorities. Considering all these factors, accounting in restructured service enterprises is a highly topical issue.

Purpose and tasks of the research: The study's primary purpose is to analyze the methods and approaches to the organization of accounting in the reconstructed service enterprises in Karabakh and to provide guidelines for domestic and foreign investment, tax incentives, and additional benefits.

Used research methods: Many methods were used, such as statistical analysis, comparative analysis, indirect analysis, etc.

The information base of the research: Organized existing scientific works in the form of application of creative work in the regions to international standards, accounting in the country, national accounting standards, and developed organizations.

Restrictions of research: It is impossible to fully measure the impact of the ongoing development processes in Karabakh, and there aren't enough scientific articles.

The novelty and practical results of investigation: The legislative policy aimed at improving the social welfare of employees of enterprises to be established in the liberated areas may determine the directions for differentiation from the legislation of other regions.

Scientific-practical significance of results: Recommendations and theoretical developments can be used in the organization of state accounting in the reconstructed service enterprises in the liberated regions of Karabakh.

Keywords: liberated territories, accounting, international standards, inventory, investment.

İXTİSARLAR

ABƏŞ:	Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti
ABŞ:	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR:	Azərbaycan Respublikası
ARDNF:	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ARDSK:	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
AYİB:	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
AZN:	Azərbaycan manatı
AZPROMO:	Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu
BMHS:	Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları
BMUS:	Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartları
BTQ:	Bakı-Tbilisi-Qars
ƏDV:	Əlavə Dəyər Vergisi
FASB:	Maliyyə Uçutu Standartları Şurası
FEE:	Mühəsiblərin Avropa Federasiyası
IFAC:	Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyası
IFRC:	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartı Komitəsi
IOSCO:	Beynəlxalq Qiymətli Kağızlar Təşkilatının Daimi Komitəsi
KOBİA:	Kiçik və Orta Biznesin İnkişaf Agentliyi
MHBS:	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
MHBSK:	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları Komitəsi
MMUS:	Milli Mühəsibat Uçotu Standartları
MUBS:	Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı
USD:	Amerika Birləşmiş Ştatlarının pul vahidi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	9
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ STANDARTLAR ƏSASINDA MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	13
1.1. Yeni qurulan müəssisələrdə mühasibat uçotunun təşkili prosesində beynəlxalq standartların önəmi.....	13
1.2. İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə quruculuq işləri zamanı mühasibat uçotunun tənzimlənməsini təmin edən qanunvericilik bazasının xüsusiyyətləri.....	22
1.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə mühasibat uçotunun inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətləri.....	32
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ BÖLGƏLƏRDƏ YARADILAN MÜƏSSİSƏLƏRDƏ SƏMƏRƏLİ FƏALİYYƏTİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİN MÜƏYYƏN OLUNMASI.....	40
2.1. Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə əmlakın inventarlaşdırılmasının uçot qaydalarına əsasən tətbiqi üzrə işlərin aparılması.....	40
2.2. İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən maliyyə və əmək resurslarının cəlb olunması.....	47
2.3. İşğaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə fəaliyyət göstərən işçilərin sosial rifahının artırılmasını əks etdirən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi.....	56
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ BÖLGƏLƏRDƏ YARADILAN MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏNZİMLƏNMƏSİ İLƏ BAĞLI QANUNVERİCİLİK BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	61
3.1. İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən daxili və xarici investisiyaların mühasibat uçotunda əks olunması.....	61
3.2. İşğaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə verilən vergi güzəştlərinin və əlavə imtiyazların mühasibat uçotunda əks olunması.....	70

3.3. Mikrosahibkarlıq, Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektlərində fəaliyyət göstərən işçilər sosial rifahının artırılmasını əks etdirən güzəşt və əlavə imtiyazların mühasibat uçotunda əks olunması.....	77
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	83
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	86
Cədvəllərin siyahısı.....	91
Qrafiklərin siyahısı.....	91

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İşğal altındakı torpaqlarını azad edən Azərbaycan haqlı olaraq qələbənin qürurunu və ruh yüksəkliyini hiss edir. Çünki onlar Ermənistanın hər cür qanunsuzluğu və alçaqlığı qarşısında 30 ildir ki, haqqı, qanunu, ədaləti gözləyirdilər. Başqa sözlə desək, layiq olduqlarını almaq üçün səbr etdilər. Azərbaycan öz qanı, canı ilə layiq olduğunu geri aldı. O, Ermənistanın mənfur raket hücumlarına və dinc əhaliyə qarşı çirkin oyununa, Rusiyanı özünə cəlb etmək üçün məkrli planlarına baxmayaraq. “Qarabağ Azərbaycandır” deyərək yekunlaşdırıb.

Qarabağ və ətrafı bir il ərzində müasir layihələrin həyata keçirildiyi tikinti meydanına çevrilmişdir. Yeni nəqliyyat xətlərinin açılması, dağıdılmış şəhərlərin bərpası, tarixi abidələrin və işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası təkcə Azərbaycan üçün deyil, həm də Cənubi Qafqaz üçün iqtisadiyyat və turizm baxımından yeni cazibə mərkəzinə çevriləcəkdir.

Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində fəaliyyət göstərən xidmət müəssisəsinin şəraitində bu qaydaların tətbiqində xeyli fərqlər və çətinliklər var. Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində xidmət müəssisələrinin ümumi sayı günü-gündən artır. Fəaliyyətlərin artması qiymətlər, vergilər, maliyyə fəaliyyətləri və s. kimi çoxlu sayda təşkilati hüquqi məsələlərə gətirib çıxarır.

Bugünkü rəqabətli biznes mühiti həm milli, həm də beynəlxalq biznes üçün müxtəlif imkanlar təqdim edir və bir çox risk faktorlarını gündəmə gətirir. Bu mənada böhran idarəçiliyi bir tərəfdən daha çox əhəmiyyət kəsb edir, digər tərəfdən isə mürəkkəbləşərək biznesi fərqli düşünməyə, hədəflərini aşmağa sövq edir. Digər müəssisələr kimi sosial xidmət müəssisələrinin də böhrana səbəb olan problemlərlə qarşılaşma ehtimalı daha yüksəkdir. Bu araşdırmada ilk növbədə yenidən qurulan xidmət müəssisələrlə digər müəssisələrdən fərqləndirən xüsusiyyətləri, habelə böhran və böhranın idarə edilməsi anlayışlarını qısaca təqdim etməklə, bu müəssisələrin mövcudluğunu birbaşa və ya dolayısı ilə təhdid edən problemlər müzakirə olunur. Bu tətqiqat yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat

uçotunun təşkili məsələləri bəhs edir və mümkün uçotdan istifadə edilməsi üçün tətbiq oluna biləcək yolları və strategiyaları ortaya qoyur.

Yenidən qurulan xidmət müəssisələrinin yaradılması və fəaliyyətinin qarşısını alan əsas maneələr aşağıdakılardır: 1) müəssisənin fəaliyyəti üçün lazım olan kapitalın çatışmazlığı; 2) istehsal üçün zəruri olan material və ləvazimatların olmaması; 3) kadr hazırlığının və bacarıqlarının aşağı səviyyəsi; 4) müəssisələrin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün müvafiq hüquqi bazanın olmaması və s.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsində aşağıdakı mövzulardan bəhs edəcəkdir:

1. Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan müəssisə hədudlarında mühasibat uçotunun təşkili;

2. işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidənqurma müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyəti və onun xalq təsərrüfatında mövqeyi;

3. Belə müəssisələrdə uçot və auditin problemləri.

3. Mühasibat uçotu ilə bağlı gündəlik problemlərin bəzi həll yolları.

Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində uçotun təşkili məsələsi ciddi sual yaradır. Maliyyə fəaliyyətini dəqiq qiymətləndirmək və tendensiyaları təhlil etmək çətindir, çünki aktivlər və öhdəliklər, xərclər və gəlirlər, habelə auditorlar tərəfindən toplanmış digər məlumatlar haqqında məlumatların olmaması səbəbindən əksər müvafiq məlumatlar mövcud deyildir. Yenidənqurma müəssisələrinə gəldikdə isə, onlar öz fəaliyyətinin nəticəsi haqqında dəqiq məlumat azdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində uçotun təşkili məsələlərini təhlil etməkdir. Tədqiqat vəzifələri mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarını aparılması qaydasını öyrənmək; enidən qurulan xidmət müəssisələrində hansı mühasibat firmalarının xidmət göstərdiyini, hansı xərcləri

öhdəliklərini və xidmətlərini necə yerinə yetirdiklərini öyrənməkdir. Habelə, müxtəlif yerlərdə hansı növ əməliyyatların qeydə alındığını müəyyən etməkdir.

Əsas məqsədə çatmaq üçün müxtəlif məsələlər təhlil edilmişdir Qarabağda yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkilinin xüsusiyyətləri, işğaldan azad olunan regionda yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkilinə təsir göstərən əsas amillər, Qarabağda yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili üsul və yanaşmaları təhlil etməkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı kimi Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan xidmət müəssisələri araşdırılmışdır. Tədqiqat predmeti kimi mikrosahibkarlıq, kiçik və orta bizneslər, işçilər və götürən predmetləri üzrə geniş araşdırmalar aparılıb təkliflər verilmişdir.

Tədqiqat metodları: Yerli özünüidarə orqanlarının bu məqsədlə istifadə etməli olduğu əsas prinsip və yanaşmaların dəqiq müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Tədqiqatın metodoloji əsaslarını nəşr olunmuş bir sıra əsərlər və məqalələr, o cümlədən tədqiqatçıların bütün bu illər ərzində apardıqları və bu problemin həllinin ümumi fəlsəfi əsaslarının formalaşmasına töhfə vermiş tədqiqatlarının nəticələri təşkil edir. Mühasibat uçotunun təşkilati formasını və onun əsas elementlərini, maliyyə nəzarətinin aparılması üsullarını, məqsəd və əhəmiyyətini və s. müəyyən etmək lazımdır.

Tədqiqat işində müşahidənin tamamlayıcı mərhələsi təsviretmə metodu olduğuna görə, burada təsvir olunan problemlərin dərinliyinə baş vurulmur. Təsviretmə metodunda əsas məqsəd tədqiq olunacaq obyektin imkanlar daxilində ətraflı qeyd edilərək kəmiyyət və keyfiyyət terminləri ilə bağlı təsviretmədə əsas yer tutmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi zamanı işğaldan azad olunmuş bölgələrdə yaradılan müəssisələrdə səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün əsas istiqamətlərin müəyyən olunmasında ixtisaslaşmış ədəbiyyat, təlimatlar, jurnallarda

nəşr olunan elmi yazılar, normativ və hüquqi aktlar istifadə olunub. Bu tədqiqat işinin elmi-nəzəri əsasını əmlakın inventarlaşdırılmasının uçot qaydalarına əsasən tətbiqi üzrə işlərinin ideologiyası, detallaşdırılan sistemli yanaşma, iqtisadi nəzəriyyə, sosial, iqtisadi, o cümlədən də idarəetmə qərarlarının qəbulu nəzəriyyəsi, mühasibat uçotunun idarəetmə və s. təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı işğaldan azad olunmuş bölgələrdə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən maliyyə və əmək resurslarının cəlb olunması geniş miqyasda proqnozlaşdırmağa və daha çox tədqiqatlara ehtiyac var. Əmlakın inventarlaşdırılmasının uçot qaydalarına əsasən tətbiqi üzrə işlərin aparılması üçün informasiya bazası üzrə məlumatlar limitlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqata əsasən əldə olunan bir çox mühüm nəticələr, tövsiyələr və müddəalara əsasən Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazi subyektində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində inkişafına dair strateji tədbirlər planı hazırlanmalı və mühasibat uçotunun təşkili məsələlərində müəyyən addımlar atılmalıdır. Qeyd edim ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılmış müəssisələrin işçilərinin sosial rifahının artırılmasına yönəlmiş qanunvericilik digər rayonların qanunvericiliyindən fərqli olmalıdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat nəticələri və nəzəri işlənmələrin hər biri Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidən qurulan xidmət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili məsələlərinin təşkilinin və onun strukturunun formalaşdırılmasında dövlət tərəfindən istifadə oluna bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, xidmət müəssisələrində mühasibat işinin təşkili mühasibat uçot prinsiplərinə əsaslanır. Tədqiqat zamanı mühasibat uçotu işləri əsasında əmlak sahəsində yeni məlumat bazasının formalaşdırılması və qeydiyyatı ilə bağlı məsələlər tədqiq edilmişdir. Tədqiqatda əmlakla bağlı uçot məlumat bazasının qeydiyyatı və formalaşdırılması problemlərinə toxunulur. Məlum olur ki, yüksək səviyyədə kompüterləşdirmə və kompüter sistemləri ilə işin avtomatlaşdırılması olmadan mühasibat uçotunu təcrübədən keçirmək mümkün deyil.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ STANDARTLAR ƏSASINDA MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Yeni qurulan müəssisələrdə mühasibat uçotunun təşkili prosesində beynəlxalq standartların önəmi

MHBS (Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları) şirkətlər və investorlar maliyyə hesabatlarını asanlıqla müqayisə etməyə imkan verir. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, investorların və maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin açıq şəkildə satılan firmaların maliyyə hesabatlarını beynəlxalq səviyyədə bir-birinə və onların firmalarının maliyyə vəziyyətini asanlıqla müqayisə edə biləcəyi şəkildə müəyyən edilir. MHBS bu baxımdan məhsuldarlığı ölçən bir sistemdir.

Əlavə olaraq, müəssisələrdə mühasibat uçotunun təşkili prosesində beynəlxalq standartlar əsasında hesabat və uçot sisteminin qurulması şirkətin həm idarəetməsini yaxşılaşdırır, həm inzibati qərarların qəbulunda istifadə olunan informasiyanı və onun keyfiyyətini artırır, həmçinin müəssisəyə yeni resursların cəlb edilməsi yolu ilə müəssisənin gələcək fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yarada bilər.

Korporativ fəaliyyətlərdə bir çox maraqlı tərəflər iştirak edirlər. Bura direktorlar, işçilər və səhmdarlardan əlavə dövlətlər, təchizatçılar, kreditorlar, banklar, investorlar, cəmiyyətlər, tərəfdaşlar və müxtəlif qruplar daxildir. Bu iştirakçıların hər biri şirkətin fəaliyyəti haqqında ümumi anlayış verən informasiya sistemi ilə maraqlanır.

Şirkətlər yalnız şəxsi kapitaldan, bank kreditlərindən və dövlət fondlarından müəssisənin fəaliyyəti üçün tələb olunan maliyyəni toplayır ki, bu da orta və böyük şirkətlərin inkişafı üçün kifayət etmir. Dünya təcrübəsində kapital bazarları və vençur kapitalı biznesin maliyyələşdirilməsində əsas rol oynayır. Yeni qurulan şirkətlər startap kimi vençur kapitalı cəlb etməyə çalışırlar. Uğurlu biznes modelləri və uğurlu vençur kapitalı cəlb edən şirkətlər kapital bazarlarına birbaşa çıxış əldə

etmək üçün böyümək və nəhayət böyük şirkətlərlə birləşmək və ya səhmdar cəmiyyəti olmaq istəyirlər. Yuxarıda göstərilən inkişaf variantlarından hansını seçməyinizdən asılı olmayaraq, şirkətinizin qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara uyğun hesabat və mühasibat uçotu sisteminə malik olması və korporativ idarəetmə elementi yaradılmalıdır. Mühasibat uçotunun və hesabatlılığın beynəlxalq standartlara uyğun qurulması təkcə qeyd olunan məsələlər üçün deyil, həm də şirkətin daha yaxşı idarə olunması üçün vacibdir. Həm sahibkarlar, həm də menecerlər şirkətin mövcud vəziyyətini bilmək üçün informasiyaya malik olmalıdırlar. Ətraflı və geniş məlumat olmadan proqnozlaşdırma, ssenari təhlili, böhranın idarə edilməsi və müxtəlif idarəetmə qərarlarının seçilməsi mümkün deyil. Bugünkü sürətli, çevik iş mühitində qərarların qəbulu da çevik olmalıdır. Şirkət tərəfindən müəyyən edilmiş mühasibat uçotu sistemlərinin mövcudluğu çevik qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Orta və uzun müddətli inkişaf strategiyalarını həyata keçirən və biznesin böyüməsini planlaşdıran menecerlər üçün məlumatın təkmilləşdirilməsinin vacibliyi inkar edilə bilməz. Müasir dövrdə onun yaradılması üçün ümumi qəbul edilmiş standartlar və qaydalar mövcuddur. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş uçot qaydaları olmaqla yanaşı, həm də mühasibat uçotu sahəsində Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinin tərkib hissəsidir. Müəssisənin standartlara uyğun tərtib etdiyi illik maliyyə hesabatları şirkətin vizit kartıdır.

Korporativ idarəetmənin sabitliyi və məlumat əldə edilməsində şəffaflıq ona etibar və inamı artırır. İdarə heyəti buna təkmil məlumat və hesabatlılıq ilə nail ola bilər. Bu, şirkətə gələcək artım üçün lazımı kapitalı cəlb etməyə imkan verir. Müasir dünyada şirkətlərin təcrübəsinin analizi göstərir ki, müəssisələrin kapitalının 50%-dən çoxu kənardan cəlb edilmiş kapitaldır. Borc kapitalı səhmdarların investisiyaları ilə yanaşı şirkətin maliyyələşdirilməsində fəal iştirak edir. Azərbaycanda əksər şirkətlər birbaşa özəl kapital fondları və mənfəət hesabına maliyyələşir. Şəxsi

kapitalın strukturunda fərdlərin tam mülkiyyətçiliyi müşahidə oluna bilər. Etibarsızlıq həm də şirkətin maliyyələşdirilməsində kapitalın olmamasına gətirib çıxarır. Özəl şirkətlər təkcə korporativ inkişafa mane olmur, həm də etibarın azalmasına görə xarici maliyyələşdirməni məhdudlaşdırır. İnkişaf etmiş ölkələrdəki kimi, şirkətlərin nəsildən-nəslə ötürülməsi üçün indi sahibkarlar əsas diqqəti şirkətin institusional inkişafına yönəltməli, BMHS-ə uyğun olaraq ölkədə mühasibat uçotu və hesabatın tərtib etməlidirlər. Bu, kapital strukturunu şaxələndirəcək.

On minlərlə nəhəng transmilli korporasiyaları və nəhəng milli sistemləri əhatə edən epidemiya kontekstində qlobal iqtisadiyyatın çətin vəziyyəti müasir müflisləşmə uçotu və maliyyə hesabatlarına yeni problemlər yaradır.

Hazırkı şəraitdə ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri də maliyyə bazarlarının aktiv inteqrasiyası (qloballaşma) prosesidir. Maraqlıdır ki, qlobal kapital bazarlarından daha mürəkkəb və nəzəri problem kimi istifadə edən müxtəlif şirkətlər üçün kifayət qədər maliyyə məlumatları mövcuddur. Bu problemi həll etməyin yollarından biri şirkətlərin və digər müəssisə qruplarının fəaliyyətində maliyyə hesabatı rolunun gücləndirilməsi və mühasibat uçotu və hesabatlılıq sahəsində yeni standartların hazırlanmasıdır. Bütün hallarda yeni standartlar beynəlxalq səviyyədə tanınmalı, həmçinin dünya praktikasının yeni aspektlərini əks etdirməlidir. Bu da öz növbəsində səhmdarları və investorları etibarlı və çox yönlü məlumatlarla təmin edəcək.

Qeyd olunan sahədə bütün aparıcı təşkilatlar Mühasiblərin Beynəlxalq Federasiyası (IFAC); Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları Komitəsi (MHBSK); Mühasiblərin Avropa Federasiyası (FEE); Qiymətli Kağızlar üzrə Beynəlxalq Komissiya (IOSCO); ABŞ-ın Maliyyə uçotu Standartları üzrə Şurası (FASB) beynəlxalq standartların təkmilləşdirilməsi və inkişafı üzrə özlərinin mövqelərini bəyan etmişlər. Bu tip işlərin təşkil olunmasının konkret mexanizmləri ilə bağlı müxtəlif fikirlərə malik olan bu təşkilatlar bütün hallarda yekdil fikirdədirlər. Vahid mühasibat standartlarının olması vacibdir və onların tətbiq

edilməməsi, başqa şeylərlə yanaşı, məlumatların saxtalaşdırılmasına və hətta investorların aldadılmasına, bəzi hallarda beynəlxalq bazarlarda problemlərə və son nəticədə iri korporasiyaların dağılmasına gətirib çıxarır (Bayramov, 2020).

XX əsrdə dünyada iqtisadiyyat sahəsində bəzi problemlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bunlardan ən mühümü mühasibat uçotu sahəsində beynəlxalq standartların uyğunlaşdırılması və onların tətbiqidir. Bunu kapital bazarlarının beynəlmilləşməsi, iqtisadiyyatın qloballaşması, habelə xarici əlaqələrin genişlənməsi vasitəsilə izah olunur. (Cəfərov,2011: s.8).

Avstraliya, Kanada, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Meksika, Hollandiya, Böyük Britaniya, İrlandiya və ABŞ-ın peşəkar mühasibat qurumları arasında şirkətlər və digər təşkilatlar tərəfindən maliyyə hesabatlarının müəssələrdə hazırlanmasında istifadə olunan mühasibat uçotu prinsiplərinin uyğunlaşdırılması üçün 1973-cü ildə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartı Komitəsi (IFRC) yaradıldı. 1983-cü ildən bütün peşəkar mühasibatlıq qurumları Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının nümayəndələri Komitənin üzvü seçilmişlər. 2015-ci il əvvəlinə olan məlumata görə, komitə dünyanın 108 ölkəsindən 145 üzvdən ibarətdir. Hazırda bir çox başqa təşkilatlar MHBSK –nin işi ilə məşğuldurlar.

Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının Şurası ictimai maraqlara uyğun olaraq Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarını (BMUS-İAS) hazırlayır, təkmilləşdirir və dərc edir. Bu sənəd müxtəlif milli mühasibat qaydalarını və sistemlərini özündə cəmləyir. İqtisadi əməkdaşlıq edən ölkələr və təşkilatlar maliyyə hesabatlarının hazırlanması ilə təqdim edilməsində beynəlxalq standartları getdikcə daha çox qəbul etməkdədir və onlardan istifadə edirlər. Beynəlxalq standartların prinsiplərini tətbiq edərkən hesab etmək olar ki, hesabatlar etibarlıdır, müxtəlif istifadəçilərin etimadını daha da doğruldur və nəticədə onlara əsaslanan iqtisadi qərarlar daha az risklidir.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları Komitəsinin (MHBSK) fəaliyyəti hazırda da davam edir və bütün dünyada maliyyə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi

və uyğunlaşdırılması proseslərinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu proseslərə aşağıdakılar daxildir:

- bir çox milli mühasibat uçotu tələbləri olan ölkələrdə (o cümlədən Azərbaycan) beynəlxalq standartlara üstünlük verilir,
- həmin ölkələrdə xüsusi mühasibat tələblərinin yaradılması üçün beynəlxalq istinad kimi xidmət edir,
- mübadilələrdə də istifadə olunur,
- MHBS kapital bazarlarının ehtiyaclarına cavab verən sənədləri hazırlamaq üçün istifadə olunur.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatlarının Standartları Komitəsi (MHBSK) Beynəlxalq Qiymətli Kağızlar Təşkilatı (IOSCO) ilə məsləhətləşərək, mühasibat uçotu və hesabatlarda şəffaflığın və müqayisəliliyin bütün aspektləri təmin olunmuş “əsas standartlar” sistemini hazırlamışdır. 2000-ci ilin may ayında IOSCO onun üzvlərinə Transmilli Korporasiyaların beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarından istifadə etməklə beynəlxalq fond birjalarında öz qiymətli kağızlarını siyahıya almağa və satmağa icazə verməyi tövsiyə etdi.

Hazırda Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası (IFAC), Beynəlxalq Mühasiblər Assosiasiyası fəaliyyət göstərir. Bu federasiya 1978-ci ildə yaradılıb. Federasiyanın əsas vəzifəsi mühasibatlıq peşəsinin inkişafı və təkmilləşdirilməsidir.

IFAC hazırda 100-dən çox ölkədən 150 peşəkar təşkilat daxildir. Əsasən bu ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar müxtəlif təsərrüfat vahidlərində (sənaye, tikinti, bank, ticarət, xidmət və s.) fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatda 2 milyondan çox mühasib çalışır.

Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası şərtlərinə uyğun bankları və inkişaf səviyyələrini birləşdirən mühasibat peşəsinin inkişaf etdirilməsi forumunun yaradılması layihəsi ilə çıxış edilir. Federasiya mühasibat uçotu üzrə metodik göstərişlərin və standartların hazırlanması məsələləri ilə məşğuldur. Belə göstərişlər və standartlar hökumətlərin, vergi ödəyicilərinin və nazirliklərin tələblərini təmin

etmək üçün nəzərdə tutulur. 2000-ci ildə ilk dəfə olaraq adı çəkilən forumun dövlət sektoru üçün beynəlxalq standartları dərc edilib. Forumda mühüm rol bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının qorunmasına yönəlmiş layihədir. Layihə həm də müstəqil peşəkar mühasiblərə xüsusi təcrübələr öyrətməyə xidmət edir. Hazırda auditin təminatı üçün beynəlxalq standartlar qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının Beynəlxalq Audit Komitəsi peşəkar mühasiblər üçün ixtisaslar hazırlamışdır.

1999-cu ilin iyun ayında Beynəlxalq Mühasibat Uçotunun İnkişafı Forumu Dünya Bankının və Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (IFAC) təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Buraya müxtəlif maliyyə institutlarını, inkişaf agentliklərini, peşəkar mühasibləri və böyük beynəlxalq audit şirkətlərini üzv və ya səlahiyyətli müşahidəçi kimi təmsil edən bir sıra təşkilatlar daxildir (Səbzəliyev, Abbasov, 2015). Forumun məqsədləri aşağıdakılardır:

- effektiv korporativ idarəetmə sistemlərində mühasibatlıq xidmətlərindən istifadə edən müxtəlif təşkilatlar üçün şəffaf maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının vacibliyini dərk etmələrinə kömək etmək,
- ictimai maraqlar naminə özəl və dövlət sektorunda mühasibatlıq peşəsinə olan tələbləri müəyyən etmək,
- inkişaf etməkdə olan dövlətlərin tələblərinə cavab vermək üçün hökumətlərə təzyiq göstərmək,
- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə səmərəli mühasibat uçotu və audit sistemlərinin yaradılması üçün maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadəni təşviq etmək,
- inkişafında hökumətlər, beynəlxalq maliyyə institutları, investorlar, tənzimləyicilər və qiymətli kağızların emitentləri arasında əməkdaşlığa nail olmaq,
- mühasibatlıq peşəsinin inkişafı üçün inteqrasiya olunmuş strategiyanın (konseptual çərçivə) hazırlanmasında fəal iştirak etmək.

Bu beynəlxalq təşkilatların işi dünya ölkələrinə Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarını (BMHS) tətbiq etmək məqsədi daşıyır.

Beynəlxalq standartlar tam mənada mühasibat uçotunun vahid və universal dilidir. Mühasibat uçotu qaydalarını Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına (BMHS) uyğunlaşdırmaqla milli mühasibat uçotu sistemləri arasında fərqləri azaltmaq mümkündür. 2018-ci ildən Azərbaycanda Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının (BMHS) tam tətbiqi iqtisadi islahatların əsas tərkib hissələrindən biridir.

Avropa Mühasiblər Assosiasiyası maliyyə sektoru üzrə ekspertlərdən ibarət peşəkar təşkilatdır. Birliyin üzvləri fiziki şəxslər və təşkilatlar ola bilər. Qərargahı Brüsseldə (Belçika) yerləşir. Assosiasiyanın illik ümumi yığıncağında mühasibat uçotu, maliyyə və audit sahəsində tanınmış ekspertlər vaxtında qəbul edilən qərarları müzakirə edirlər.

Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası (IFAC) 113 ölkədə 151 təşkilatda 2 milyondan çox mühasibi olan çox böyük təşkilatdır. Federasiyanın əsas məqsədi bütün dünyada mühasiblər üçün vahid qaydalar hazırlamaqdır. Federasiyanın bir neçə komitəsi, o cümlədən Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Komitəsi (IASB) və Mühasibat Etikasına Komitəsi var. Eyni zamanda, Federasiya Dünya Mühasiblər Konqresinin təşkilatçısıdır. Dünya Mühasiblər Konqresi ən böyük mühasibat tədbiridir. Bu tədbir müxtəlif ölkələrdə dörd ildən bir keçirilir. Tədbirdə dünyaca məşhur mühasibat mütəxəssisləri, biznes liderləri və maliyyəçilər iştirak edirlər.

Beynəlxalq peşəkar təşkilatlarla birlikdə, milli təşkilatlar da beynəlxalq uçot sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, Honq Konq Mühasiblər Assosiasiyası (Çin); Peşəkar mühasiblərin fransız ordeni; Hesab Komissarlarının Milli Şirkəti (Fransa); Scottish Chartered Accountants Association; Rusiya Peşəkar Mühasiblər Assosiasiyası; Azərbaycan Risk və Peşəkar Mühasiblər İnstitutu və s.

Honq Konq Mühəsiblər Assosiasiyası Honq Konqda mühəsibat uçotu sahəsində işləmək və ümumilikdə mühəsibat uçotu fəaliyyətini tənzimləmək üçün lisenziya vermək səlahiyyətinə malik yeganə peşəkar təşkilatdır. Honq Konq Mühəsiblər Assosiasiyasının hazırda 19 000 üzvü var ki, onlardan 16 000-i təşkilat, 3 000-i isə fiziki şəxslərdir.

Müxtəlif ölkələrdə mühəsibat uçotu sistemlərinin təhlili göstərir ki, mühəsibat uçotunun və vergi uçotunun sistemlərində qəbul olunmuş 2 əsas model istifadə olunur. Avropa modeli bu modellərdən birincisidir. Bu modeldə mühəsibat uçotu da ilk növbədə vergi uçotuna cavabdehdir. Almaniya, Belçika və Avropanın bir sıra ölkələrində bu model tətbiq olunur.

İkinci mühəsibat uçotu modeli Britaniya Saskon modeli kimi tanınır. Bu model mühəsibat uçotunda və vergi uçotunda müstəqil vergi uçotu sistemini təmin edir. Bu modelə görə balans mənfəətinin vergi uçotu ilə hesablanmış mənfəətdən kənara çıxması mütləqdir.

Böyük Britaniya, Kanada, Avstraliya, Hollandiya və bir çox başqa ölkələrin mühəsibat uçotu sistemləri Birləşmiş Krallığın Saskon sisteminin bir hissəsidir. Azərbaycanda tətbiq olunan mühəsibat uçotu sistemi Britaniya Saskon modelinə daha çox uyğundur. Buna görə, mühəsibat uçotu qaydalarına görə, hesablanmış balans mənfəətdən fərqlidir. Bu fərq şirkət üçün pul məbləğinin müəyyən edilməsi meyarlarını əks etdirən Azərbaycan Respublikasının “Mühəsibat uçotu haqqında” qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədardır (<http://www.e-qanun.az/framework/5458>). Şirkətin balansı üzrə mənfəətin hesablanması qaydası ilə vergi mənfəətinin müəyyən edilməsi qaydası arasında fərq qoyulması meyarlarına Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində də rast gəlinir. Buraya gəlinizdən çıxıla bilən xərclərin növlərinin müəyyən edilməsi, müəyyən çıxılan xərclərin məhdudlaşdırılması və bazar qiymətlərinin tətbiqi daxildir.

Bütün bunlardan belə nəticəyə gələ bilərik ki, mühəsibat uçotu ilə vergi uçotu arasındakı fərqlər bir tərəfdən dövlətin maliyyə məqsədlərinə xidmət edir, digər

tərəfdən isə vergi ödəyiciləri üçün ikiqat uçotun aparılmasına şərait yaradır və inzibati xərcləri artırır. Bu səbəbdən heç də təsadüfi deyil ki, iki uçot sisteminin uzlaşdırılması üçün optimal uçot sisteminin qurulması məsələsi müzakirə və tədqiq predmeti olmamışdır.

Azərbaycan Risk və Peşəkar Mühasiblər İnstitutu 5 il qabaq Bakıda yaradılıb. Qeyri-kommersiya təşkilatı olan institutun səhmdarları elmi və ictimai təşkilatlardır. Bu institutun fəaliyyətində və yaradılmasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bura onlarla peşəkar mühasib və auditor daxildir. Bu şəxslər şirkətlərin və təşkilatların mühasibat uçotu, audit və konsaltinq xidmətləri sahəsində aparıcı mütəxəssisləri təmsil edirlər.

Institutun əsas məqsəd və vəzifələri bunlardır:

- maliyyə menecmenti və mühasibat uçotu sahəsində mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması üçün attestasiyaların təşkili və keçirilməsi
- təşkilatın üzvlərini mühasibat uçotu, iqtisadi-siyasi təhlil və audit qaydalarında dəyişikliklər barədə məlumatlandırmaq üçün operativ informasiya sistemlərinin yaradılması
- işçilərin peşəkar fəaliyyətini artırmaq,
- mühasibat uçotu, maliyyə, audit və s. kimi sahələrdə çalışan mütəxəssislər haqqında əhali arasında müsbət rəy formalaşdırmaq. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları həmin mütəxəssislərin sosial müdafiəsini təmin edir.
- Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartına uyğun olaraq müəssisələrin uçotu, auditı və iqtisadi təhlili sahəsində format və metodlarda yeniliklərin tətbiqi
- Mütəxəssislər arasında bazar münasibətlərinə uyğun siyasi iqtisadi tərəkürün formalaşdırılması
- Peşəkar Etika Kodeksini yaratmaq

Aparılan araşdırmalardan nəticəyə gələ bilərik ki, Risk və Peşəkar mühasiblər İnstitutunun içini gücləndirmək üçün Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində filialların

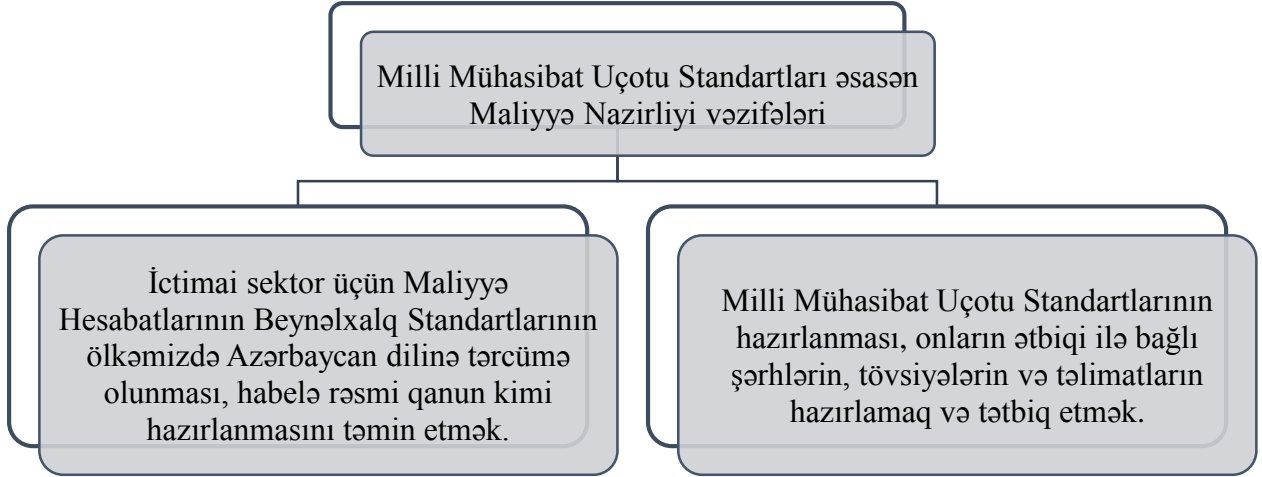
açılmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Ümumiyyətlə, qanunlara və ənənələrə bağlılıq müəyyən rəmzlərlə ifadə olunur. Beynəlxalq mühasiblər və auditorlar birliyində bu simvol üç fiqurlu gerbdir. Günəş şirkətin iqtisadi fəaliyyətini içiqlandırır. Tərəzi müəssisənin aktiv-passiv balansını simvolizə edir və hesabatda korporativ aktivlərin və onların mənbələrinin bərabərliyini əks etdirir. Bernoulli qövsü isə birdəfəlik uçot sisteminin əbədi mövcudluğuna işarə edir. Gerbin şüarı “Elm, inam, müstəqillik”dir. Mühasib embleminin müəllifi böyük fransız alimi Jan Bamucm Dümarmedir.

Buna görə də yeni qurulan müəssisələrdə büdcə vəsaitlərindən səmərəli və məqsədli istifadə problemini, orta hesabla MHBS ilə reallaşdırılan problemləri, eləcə də beynəlxalq standartlar əsasında uçotunu aparan milli sahibkarların maliyyə fəaliyyəti haqqında məlumatları nəzərə alaraq, xarici sərmayələri cəlb etmək istəyən ölkələrin və dünya bazar günü çıxmaq istəyən sahibkarların maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı məlumatları nəzərə almaq vacibdir.

1.2 İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə quruculuq işləri zamanı mühasibat uçotunun tənzimlənməsini təmin edən qanunvericilik bazasının xüsusiyyətləri

Milli Mühasibat Uçotunun Azərbaycanda yaradılmasında və həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikası (AR) Maliyyə Nazirliyinin, xüsusilə Cəfərov Elxan Orxan oğlunun böyük xidmətləri olmuşdur. Belə ki, 2004-cü il üzrə təsdiq edilmiş “Mühasibat uçotu haqqında” AR-ın Qanununa uyğun olaraq bu Milli Standartların qəbuluna və tətbiqinə başlanılıb. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq iqtisadi qloballaşma ərəfəsində Milli Mühasibat Uçotu Standartları (MMUS) qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən, Maliyyə Nazirliyi aşağıdakı vəzifələri icra etməyi öhdəliyini götürmüşdür:

Qrafik 1: Milli Mühəsibat Uçotu Standartları əsasən Maliyyə Nazirliyi vəzifələri

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

Beləliklə də, bu standartları hazırlayan və təsdiq edən E.O.Cəfərovun rəhbərliyi ilə Milli Mühəsibat Uçotu Standartları daha keyfiyyətli və aydın olması üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hər kəsin bildiyi kimi, “Maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi” №1 Mühəsibat uçotunun Beynəlxalq Standartı bu standartın anlaşılma səviyyəsinə təsir edən çoxlu məlumatları ehtiva edir. Bunu nəzərə alaraq, bu standart əsasında №2 Milli Mühəsibat Uçotu Standartı olan “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” və “Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat üzrə” qaydalar təsdiq edilmiş və hazırlanmışdır. Bundan əlavə, №12 “Mənfəət vergisi” əsasında da MHBS 2 hazırlanmış və MMUS tərəfindən “Təxirə salınmış mənfəət vergisi” və “Cari mənfəət vergisi” təsdiq olunmuşdur (Cəfərov, 2015: s. 9).

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarından fərqli olan MMUS üzrə “Ədalətli dəyərlər üzrə” ayrı bir standart qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi 2006-cı ildə təsdiq edilmiş “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” Maliyyə Nazirliyi MMUS-a uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının maddələrini əks etdirən yeni hesablar planı əlavə olunmuşdur. Bu, mühəsibat uçotu sisteminin inkişafına səbəb oldu.

Biznesin davamlı idarə olunması üçün bütün bu əməliyyatların qeydə alınması prosesini, faktura mərhələsindən inkassasiya mərhələsinə, satınalma fakturalarının

işlənməsindən ödəniş mərhələsinə, məhsulların inventar izlənməsindən tutmuş nağd pula qədər bütün mərhələləri biznes tsikli adlandırıla bilərik. Bu cür həyatı vacib əməliyyatları səhsiz yerinə yetirmək üçün yüksək keyfiyyətli və münasib qiymətə başa gələn mühasibat uçotu proqramlarından istifadə kifayət qədər geniş yayılmışdır.

Ödəniş və inkassasiya təqibi, kassa bank hesablarının təqibi, xərc təqibi kimi əməliyyatlar ilkin mühasibatlığın əsas xüsusiyyətlərini təşkil edir. Bu işi şirkət daxilində, şirkətin sahibini və ya onun təyin etdiyi şəxsi görməlidir. Bütün bu prosesi biznesin ilkin mühasibat prosesi kimi düşünmək olar.

İlkin mühasibat uçotunda müəssisələrin üzərinə düşən məsələlər aşağıdakılardır:

Cədvəl 1: İlkin mühasibat uçotunda müəssisələrin üzərinə düşən məsələlər

Müəssisələrin üzərinə düşən məsələlər	Görülən iş
Hesab-faktura	Alış və Satış əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi
Cari Hesabın İzlənməsi	Müştəridən və ya təchizatçıdan debitor və kreditor borcunun izlənməsi
Pul Hesabının İzlənməsi	Biznesin saxladığı nağd pulun izlənməsi
Bank Hesabının İzlənməsi	Banka yatırılan, çıxarılan və edilən köçürmələrin qeydə alınması və izlənilməsi
Stok İzləmə	Malların ehtiyatının izlənməsi
Çek və Qeydlərin İzlənməsi	Çek və ya veksellə edilən ödənişlərin uçotunun aparılması
Aylıq Əmək haqqı	Personalın əmək haqqı hesablarının təşkili və izlənilməsi

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

Gənc və kiçik bizneslərdə biznes sahibi bütün bu əməliyyatları etməyə üstünlük verə bilər. Digər tərəfdən, qabaqcıl müəssisələrdə mühasib daha çox ilkin mühasibat uçotu üçün işə götürülür. Bütün bu proseslərin nizamlı və xətasız olması şirkət üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Yanlış qaimə-faktura verilməsi, səhv vergi hesablanması kimi hallarda şirkət maliyyə itkisinə məruz qala bilər və ya şirkət cəzalandırıla bilər.

Müəssisələrdə maliyyə uçotu dedikdə istehsal müəssisəsində mühasibat uçotunun düzgün aparılması və qurulması nəzərdə tutulur. Hər hansı bir şirkətdə iş

aparmaq üçün mühasibat uçotu lazımdır. Məsələn, xidmətlər üçün vergitutma əsaslarını, məhsul istehsalında vergi endiriminin necə həyata keçirildiyini bilmək də vacibdir. İnkişaf etmiş şirkətlərdə müəssisənin cari əməliyyatlarını özündə əks etdirən təlimat kitabçası olur. Burada mərhələləri, xüsusiyyətləri, sənədləri və hesabatları düzgün təşkil etmək, qurmaq, saxlamaq yollarını əks etdirən məlumatlar əks olunur. Bütün bunlar hər hansı bir təşkilatın fəaliyyətinin vacib aspektləridir. Prosesdə əldə edilən məlumatlar əsasında iş təhlilləri aparılır, güclü və zəif tərəflər müəyyən edilir, məhsulun qiyməti formalaşır və bütövlükdə biznesin gəlirliliyinin qiymətləndirilməsi aparılır.

Fəaliyyəti həyata keçirən hər bir şirkət müəyyən materiallardan istifadə edir. Bəziləri üçün bu, maliyyə, avadanlıq, binalar, digərləri üçün isə müqavilələr, kreditlərdir. Bütün bunları iki böyük qrupa bölə bilərik(Cəfərov, 2016):

- maddi aktivlər (hesablardakı pullar və pul vəsaitləri, debitor borcları, qısamüddətli qiymətli kağızlar, xammal, bitməmiş məhsullar və s.);
- qeyri-maddi aktivlər (əmtəə nişanları, müəllif hüquqları, patentlər, arenanın üçüncü şəxslərə verilməsi üçün əmlak, səhmlərə uzunmüddətli investisiyalar, ödəmə müddəti bir ildən də çox olan istiqrazlar və s.).

Ümumilikdə istehsal prosesinin uçot xüsusiyyətlərinə bütün qısamüddətli və uzunmüddətli aktivlər və öhdəliklər daxildir. Bütün bunlar hesabatlarda və hesablarda öz əksini tapmalıdır. Müəssisədə mühasibat uçotunun qurulması üçün ilkin sənədlərin formasından başlamaq, tezliyi müəyyən etmək, hesablarınız arasında köçürmə, balansla kreditləşdirmə və s əməliyyatları təyin etmək lazımdır.

Uçot qurularkən həll edilməli olan ilkin məqsədlər və vəzifələr arasında aşağıdakılar var:

- mühasibat uçotunun aparılması və təşkili anbar kartları, iş növünə görə əsas əməliyyatlar müəyyən edilməlidir;
- mülkiyyət formasına uyğun olaraq hesabatın verilməsi qaydası müəyyən edilməlidir;

- işçilərə əmək haqqı ödənişlərinin məbləğini, ondan asılılığını, vaxtını təyin etmək;
- avadanlıqların saxlanması və təmiri üçün büdcəni müəyyən etmək;
- mümkün struktur bölmələri və texniki xidməti (təmir, təmizləmə, mühəndislik və s.) təhlil etmək, onlar arasında xərcləri bölüşdürmək və sənədləşdirmək.

Təsnifat prinsiplərini tətbiq etmədən mühasibat uçotunu düzgün aparmaq çox çətin, hətta bəzən qeyri-mümkündür. İstənilən növ məhsulun istehsalı üçün çoxlu sayda müxtəlif materiallar istifadə olunur, hər birinin böyük təşkilatlarda qeyd edilməsi hesablama tapşırığını xeyli çətinləşdirə bilər. Buna görə də, ümumi xüsusiyyətlərin mövcudluğu baxımından oxşar və homojen məhsullar əldə etmək üçün xərclənmiş xərcləri bölmək və birləşdirmək olar. Bütün bunlar lazımi göstəriciləri tapmaq üçün əhəmiyyətli səylər göstərmədən maya dəyərini müəyyən etmək və fəaliyyəti təhlil etmək üçün lazımdır.

Müəssisələrdə uçot sisteminin bir neçə əsas qrupu var:

- iştirakın xarakterinə görə (istehsal və qeyri-istehsal var (qablaşdırma, logistika və s.);
- iqtisadi məzmun (ayrı-ayrı elementlər və maya dəyəri maddələri);
- hesablamaların mürəkkəbliyi (sadə və mürəkkəb);
- xərclərin bölüşdürülməsi (birbaşa və dolay);
- həcmdən asılılıq (sabit və dəyişən).

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında hər bir xidmət növünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Mühasibat uçotunda hər bir əməliyyat üçün öz hesabları var, bütün maliyyə hərəkətləri həm əsas hesablarda (cəmi), həm də addım-addım izləmənin aparıldığı müxbir hesablarda göstərilir. İstehsal fəaliyyətinin uçotu ehtiyatların tədarükü üçün müqavilələrin bağlanmasıdan hazır məhsulun qəbuluna və onun satışına qədər hər bir mərhələnin ətraflı təhlilini tələb edən mürəkkəb prosesdir (Cəfərov, 2020).

Vergi hüququ ümumi, ədalətli və bərabər vergitutmaya əsaslanmalı və aşağıdakı prinsipləri ehtiva etməlidir:

- vergi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır.
- Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi zonasını pozan və ya pul vəsaitlərinin sərbəst hərəkətini birbaşa və ya dolay məhdudlaşdıran və ya maneə törədən vergilərin tətbiqi qadağandır.
- heç bir müəssisə və ya fiziki şəxs qazanılmış mənfəətə görə eyni vergini bir dəfədən çox ödəməyə məcbur edilə bilməz.
- sahibkarlığı və investisiyaları vergi sistemi təşviq etməlidir.

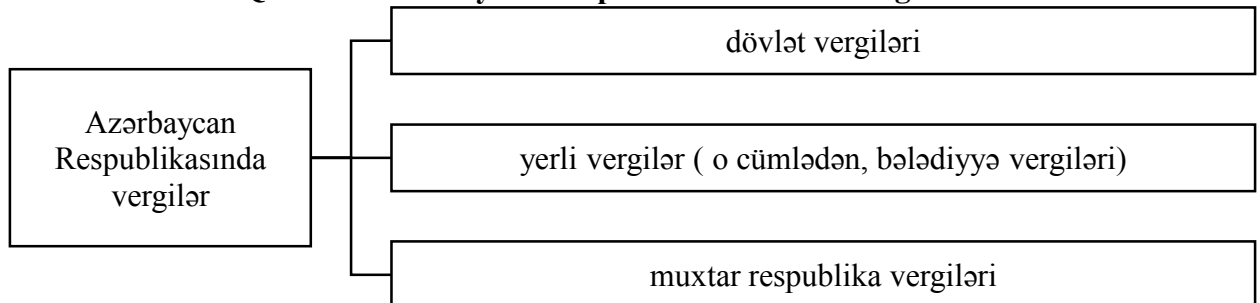
Azərbaycanda mühasibat uçotu sektorunun islahatı aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir (Abbasov, Məmmədov, Cabbarov, 2017):

- mühasibat uçotu təşkilatlarının fəaliyyətini nizamlayan qanunvericilik aktları və sənədləri paketinin hazırlanması və qəbulu;
- qanunun tələb etdiyi kimi yeni maliyyə hesabatlarının müntəzəm olaraq təqdim olunması;
- yeni maliyyə hesabatlarının təqdim olunması üçün davamlı təhsil kurslarının həyata keçirilməsi

Vergilər dövlət və yerli büdcələrə, habelə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan əmlakın satışı formasında ayrılmış suveren fondlara edilən icbari, fərdi və əvəzsiz ödənişlərdir.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vergilər hesablanır və ödənilir:

Qrafik 2: Azərbaycan Respublikasında olan vergi növləri

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

Dövlət vergisi bu qanunla nəzərdə tutulmuş və Azərbaycan Respublikasının ərazisində ödənilən vergidir. Dövlət vergilərinə bunlar daxildir:

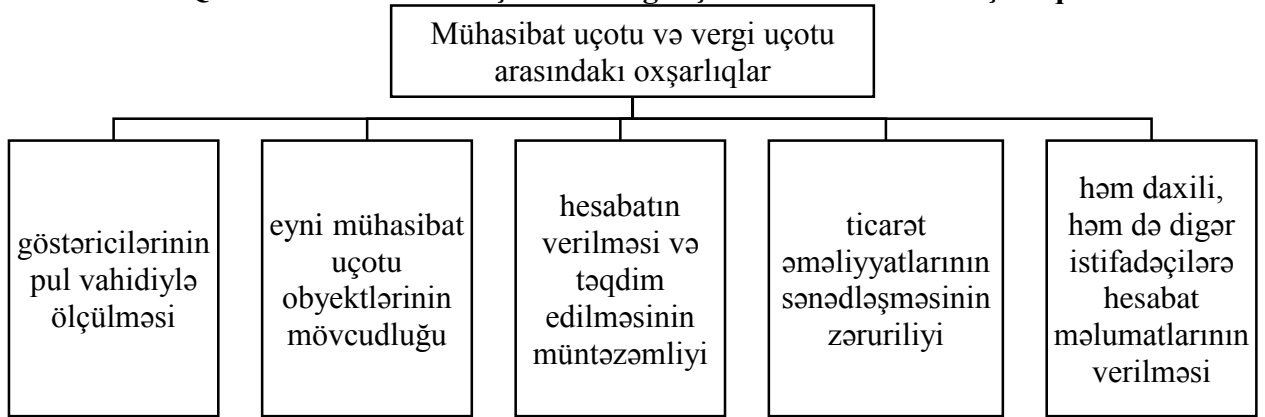
- ❖ Fiziki şəxslərin gəlir vergisi
- ❖ Əlavə dəyər vergisi
- ❖ Mənfəət vergisi
- ❖ Aksiz vergisi
- ❖ Əmlak vergisi
- ❖ Torpaq vergisi
- ❖ Mədən vergisi
- ❖ Yol vergisi
- ❖ Təsdiq edilmiş vergi

Vergi məbləği aşağıdakı formatda yığılır:

- bilavasitə (verginin mənfəət və ya gəlir əldə edilməsindən tutulması)
- Bildiriş vasitəsilə (bələdiyyə və ya vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicisinə təqdim olunan bildirişdəki məbləğ)

Mühasibat uçotu və vergi uçotu arasındakı oxşarlıqlar:

Qrafik 3: Mühasibat uçotu və vergi uçotu arasında olan oxşarlıq

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

Gəlir və xərclərin izlənməsi biznesin davamlı idarə olunması üçün çox vacibdir. Gəlir və xərc təqibinin tərffüatlarına baxdığımızda yığımlar və ödənişlər gəlir. Alış-satış fakturaları müştərilərinizdən alacağımız vəsait və təchizatçılarınıza edəcəyiniz ödəniş təqibi (cari hesab təqibi) biznesin inkişafına əsas zəmin yaradır.

İstehsalat təşkilatlarında malların bütün mərhələlərində uçotu şəffaf mühasibat hesabatlarını formalaşdırmağa imkan verir, bunun əsasında əsas və əlavə iş xətlərinin xərclərini hesablaya, təhlil edə, dinamikanı izləyə, gəlirliliyi artırma və maliyyə axınlarını vaxtında bölüşdürmək mümkündür.

İlkin xərcə vahidə düşən bütün istehsal fondlarının orta dəyəri daxildir. Bu o deməkdir ki, aşağıdakı xərclər nəzərə alınmalıdır:

- xammal, yarımfabrikatlar, komponentlər;
- istehsalat işçilərinə ödəniş;
- kommunal xərclər: yanacaq və sürtkü materialları, su, elektrik enerjisi;
- sığorta və vergilər;
- avadanlıqların amortizasiyası;
- satış və marketinq;
- yardımçı və xidməti fəaliyyətlər.

Çıxış zamanı hər bir məhsulun nə qədər başa gələcəyini partiyanın buraxılmasına sərf olunan bütün pulları cəmləyərək, hazır məhsulların sayına bölmək yolu nəticəsində müəyyən etmək olar.

İstehsal maya dəyərinə bütün kəmiyyəti deyil, yalnız prosesdə birbaşa istifadə olunan məsrəflər daxildir. Çətinlik ondan ibarətdir ki, anbara daxil olan bütün resurslar hesabat dövründə istifadə olunmayacaq, buna görə də onları qiymətə daxil etmək olmaz. Müəyyən müddət ərzində istifadə olunmayan bütün obyektlər geri qaytarma sənədləri ilə, faktiki və ya asadəcə sənədli şəkildə tərtib edilir.

Beləliklə, vahid maya dəyərini müəyyən etməkdə yalnız materiallara birbaşa xərcləri, işçilərin əmək haqqını, sığorta haqlarını və avadanlıqların köhnəlməsini nəzərə almaq lazımdır. Qalanların hamısı hesablar arasında bölüşdürülür və məhsulların ümumi dəyərində nəzərə alınmır.

İş axını qurarkən bir çox suallar yaranır. Məsələn, son qiyməti müəyyən edəcək bir istehsal müəssisəsində sənayedə uçot (mühasibat uçotunun) necə təşkil

ediləcək. Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, xərc göstəricisi iki şəkildə formalaşacaqdır (Əliyeva, 2015):

- faktiki xərclənmiş vəsait;
- planlaşdırılmış xərclər.

Hər iki üsul bərabər şəkildə istifadə olunur, lakin bu, şirkətin işinin xüsusiyyətlərindən, mükafatlandırmadan, ödənişlərin vaxtından, həcmədən asılıdır.

Təşkilatın fəaliyyətini təmin etmək və malların buraxılması üçün xərclənən bütün maliyyə vəsaitləri mühasibat uçotunda olmalıdır. Eyni zamanda, bu rəqəmlərin heç də hamısı əsas xərci təşkil etməyəcək. Müvafiq olaraq, texniki xidmət üçün məhsulların istehsalı prosesi ilə birbaşa və ya dolaylı əlaqəyə görə maliyyə fəaliyyətini dəqiq şəkildə ayırmaq lazımdır.

Bu gün istehsalın mahiyyətinin mürəkkəbləşməsi, artımın sürətlənməsi və iqtisadiyyatda innovativ və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar xidmət sektorunda çalışan şirkətlərin də rolu artır.

İstehsaldan fərqli olaraq, xidmət sektoru bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir:

- Xidmətlərin heç bir maddi ifadəsi yoxdur və onların təqdim edildiyi anda dərhal istehlak olunur.
- Nəticə ilə bağlı yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik var.

Bu xüsusiyyətlər maddi ifadənin olmaması səbəbindən xidmətlərin göstərilməsindən alınma anına qədər yekun nəticənin qiymətləndirilməsi ilə bağlı bir sıra çətinlikləri əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Həmçinin, məsələn, ticarət şirkətləri və xidmət sektorunda çalışan şirkətlər üçün bəzi hallarda əmtəə satışı ilə xidmətlərin göstərilməsi arasında sıx əlaqənin olması xidmət elementini və məhsulu satışdan ayırmağı çətinləşdirir.

Əlbəttə ki, biznes sahələrin hər birinin maliyyə hesabatlarını Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun tərtib edərkən özünəməxsus

xüsusiyyətləri var, lakin demək olar ki, şirkətin Azərbaycan hesabat məlumatlarını hesabata çevirərkən qarşılaşdığı standart düzəlişləri də qeyd etmək olar. Ümumilikdə bütün transformasiya düzəlişləri aşağıdakılara bölünə bilər:

- aktiv və ya öhdəliyin ölçülmə məbləğini dəyişdirmədən aktiv və öhdəlik maddələrinin yenidən təsnifləşdirilməsi ilə bağlı düzəlişlər;
- Azərbaycan hesabatlarında əks olunmuş aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsində və ya silinməsindəki dəyişiklik və ya Azərbaycan hesabatlarında əks olunmayan həmin aktiv və öhdəliklərin Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi ilə bağlı düzəlişlər;

Aşağıdakı ümumi düzəlişlər praktikada ən çox yayılmışdır:

1. Bəzi aktivlərin hesabatda gələcək dövrün xərcləri kimi əks olunmasının təhlili. Əslində, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının auditi aparılarkən, Azərbaycan hesabatlarında bu xərclərin yanlış əks olunması ilə qarşılaşmaq olar.

2. Azərbaycan maliyyə hesabatlarının və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanması məqsədilə əsas vəsaitlərin istismar şərtlərinə yenidən baxılması ilə bağlı düzəlişlər. Məsələn, bir neçə il əvvəl Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən əsas kapitalın dəyəri 100 manata bərabər idi. Bu gün bu məbləğ 500 manata bərabərdir. Müəyyən bir müddət üçün Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartına keçərkən məzənnə fərqi də nəzərə almaq olar.

3. Şirkətlərin maliyyə hesabatında kreditlər (verilmiş və alınmış), habelə onların qiymətləndirilməsi qaydalarında beynəlxalq standartlarda müəyyən edilmiş fərqlər var. Mütəxəssislər adətən hesabatlar hazırlayarkən müvafiq düzəlişlər edirlər.

4. Şübhəli debitor borcları üzrə ehtiyatın hesablanmasına yenidən baxılması. Bu problem tez-tez praktikada yaranır. Səbəb, bir qayda olaraq, Azərbaycan mühasiblərinin mühasibat uçotu ilə vergi uçotu arasındakı fərqi azaltmaq istəyi və

bununla da hesabatların Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun tərtib edilməsi prinsiplərindən birini, yəni maliyyə hesabatlarının obyektiv qiymətləndirilməsi tələbini pozmasıdır.

5. Təxmin edilən öhdəliklərin, məsələn, hüquqi tələblərin hesablanması. Bu, Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalər, Vergi, Cinayət məəcəllələrinin əsasında iddialara baxılan bəzi maddələrinin beynəlxalq və ya xarici qanunvericilik sənədləri ilə uyğunsuzluğu ilə bağlı ola bilər.

7. Konsolidə edilmiş hesabatların, birgə müəssisələrin hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı düzəlişlər. Bəzi iri şirkətlər üçün segment məlumatlarının maliyyə hesabatlarına daxil edilməsi məsələsi də yaranır.

1.3 İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə mühasibat uçotunun inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətləri

Vətən Müharibəsinin başlamasından artıq bir il keçir. Bu qısa tarixi dövrdə igid Azərbaycan ordusunun döyüş meydanında əldə etdiyi nailiyyətlər işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın bərpası istiqamətində görülən işlərdə öz əksini tapır. Müharibə bitdikdən dərhal sonra ərazilərin bərpası işlərinə başlandı. Qarabağın qapısı olan Füzulidə yeni hava limanının açılışı, işğaldan azad edilmiş torpaqlarda bir sıra infrastruktur layihələrinin qurulması, o cümlədən elektrik təchizatı və yol infrastrukturunun qurulması çox qısa müddətdə həyata keçirilir. Bütün bunlar o deməkdir ki, azad edilmiş ərazilərin bərpası, quruculuq işləri Azərbaycan dövləti üçün vacib məsələdir.

Məlumdur ki, yeni qurulan müəssisələrdə quruculuğun və inkişafın düzgün aparılması üçün dəqiq qurulmuş mühasibat uçotu sisteminin vacibliyi danılmazdır. Bunun üçün əsas strategiyalar müəyyən olunmalı və mühasibatlıq proqramlarının tətbiqindən geniş istifadə olunmalıdır.

2021-ci il 19 yanvarında “Qarabağ Dirçəliş Fondunun Nizamnaməsi” AR Prezidentinin Fərmanı təsdiq olunmuşdur. Bu nizamnamədə, Fond da mühasibat

uçotu və hesabat “Mühasibat uçotu haqqında” AR-ın Qanununa əsasən publik hüquqi şəxslər görə müəyyən olunmuş qaydalarda mühasibat uçotu aparılır, maliyyə hesabatlarını tərtib edilir, onların təqdim olunması və dərc edilməsi nəzərdə tutulubdur (Qarabağ Dirçəliş Fondunun Nizamnaməsi, 2021).

Bütün ölkələrdə mühasibat uçotunun qurulmasına təsir edən amillər 2 qrupa bölünür: obyektiv amillər və subyektiv amillər. Bu obyektiv amillər iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərini əks etdirir və bu amillərin təsirini ölkəmizdə mövcud olan normativ-hüquqi bazanın analizi ilə qiymətləndirmək olar.

Mövcud qanunvericilik bazasında ən yaxşı uçot metodunun seçilməsini subyektiv amillər müəyyən edir. Bu amillərin təsiri şirkətin uçot siyasətindən istifadə etməklə qiymətləndirilə bilər.

Müəssisə və təşkilatlar üzrə mühasibat uçotu mühasibatlıq şöbəsi və onların təşkil etdiyi mərkəzi mühasibat təşkilatı tərəfindən aparılır. Mühasiblər öz illik hesablarını ARMN tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada tərtib etməli və təqdim etməlidirlər. Həmin hesabatların hazırlanması, müvafiq orqanlara təqdim edilməsi və saxlanması nəticəsində bağlı qanun pozuntusunda təqsirli olan hər bir şəxs qanunla müəyyən edilmiş qaydalarda məsuliyyət daşıyır. Bunun qarşısını almaq üçün mühasibat uçotu illik maliyyə hesabatlarına, pul vəsaitləri və qeyri-maddi aktivlərə, öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə, müəssisələrarası hesablaşmalara və digər maliyyə-iqtisadi resurs amillərinə daim diqqət yetirməlidir (Cəfərov, 2015).

Müəssisənin mühasibat uçotu elə qurulmalıdır ki, o, müəssisənin fəaliyyəti haqqında lazımi məlumatlara çıxışı təmin etsin, habelə onun vəsaitlərinin və planlarının icrasına nəzarəti təmin etsin. Effektiv mühasibat uçotunun təşkili minimal əmək və pul xərcləri ilə yüksək nəticələr verir. Bunun üçün aşağıdakı şərtlər yerinə yetirilməlidir:

- şirkətin istehsal imkanları haqqında məlumat əldə etmək.
- tələb olunan mühasibat uçotu məlumatlarının miqdarının və xarakterinin dəqiq müəyyən edilməsi;

- cari qanunların və mühasibat uçotu hesabatların aparılmasına dair təlimatların öyrənilməsi;

Korporativ mühasibat uçotu iki formada təşkil oluna bilər: mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş. İri korporasiyalar, filialları və müstəqil balans hesabatları olan törəmə müəssisələri olan korporasiyalar mərkəzləşdirilməmiş uçot formasından istifadə edirlər. Bu halda hər bir qurumun öz mühasibat şöbəsi var. İlin sonunda vahid konsolidasiya (icmal) hesabatları verilir.

Əgər müəssisə tam iqtisadi müstəqilliyə malik deyilsə, o, yalnız istehsal fəaliyyətinin xərclərini və gəlirlərini uçota alır. Maliyyə və mühasibatlıq əməliyyatlarının və istehsalat fəaliyyətinin uçotu əsas şirkət tərəfindən aparılır. Kiçik müəssisələrdə isə mərkəzləşdirilmiş uçot təşkil edilir.

Hər bir ölkədə vergi sistemlərinin, maliyyə-mühasibatlıq uçotunun və vergi idarəetmə sistemlərinin xüsusiyyətləri, mövcud olan iqtisadi münasibətlərin xüsusiyyətlərinə uyğun gəlir. Bütün iqtisadi sistemlər, əlbəttə ki, uçot və idarəetmə mexanizmlərinin qurulmasını tələb edir. Nəzarət sistemi dövlət tərəfindən aparılır və o dövlətin qollarının bir hissəsi olduğu üçün bu sistemdə hakimiyyət, azad iqtisadiyyat, demokratik cəmiyyət kimi prinsiplər nəzərə alınmaya bilməz.

İş mühiti, artan qeyri-müəyyənlik və rəqabət, texnoloji dəyişikliklər, iqtisadi inkişaf və istehlakçı davranışındakı dəyişikliklər kimi bir çox amillərə görə daha da mürəkkəbləşir. Belə bir mühitdə uğurlu idarəetmə prosesi kifayət qədər məlumatı vaxtında təmin etmək üçün qabaqcıl informasiya sistemlərini tələb edir. Sistematik şəkildə istifadə edilən idarəetmə uçotu sistemi menecerlərə planlaşdırma, qərar qəbul etmə və nəzarət fəaliyyətləri üçün təqdim etdiyi məlumatlarla idarəetmə prosesinin mühüm hissəsini təşkil edir.

Müəssisədə uçot qaydalarının qurulması prosesində ətraf mühitin monitorinqində və təhlilində, alternativ strategiyaların yaradılmasında, strategiyanın müəyyən edilməsində və nəzarətində idarəetmə uçotu bilikləri lazımdır.

Firmanın effektivliyində mühüm alət olan uçot siyasəti prosesində baş verən vəziyyətin təhlili, məqsəd və vəzifələrin müəyyən edilməsi, planların qurulması, fəaliyyətlərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi idarəetmə uçotu sisteminin tərkib hissəsidir (Frezatti F. və başqaları, 2012: s.245). Buna səbəbdən də, mühasibat uçotunun müvəffəqiyyəti uçot prosesində lazım olan məlumatlara cavab verən informasiya sistemindən asılıdır. Şirkətin resursları və prioritetləri nəzərə alınmaqla, şirkətin strategiya və məqsədlərinə uyğun olaraq hazırlanmış təkmil uçotu sistemi, vaxtında təqdim etdiyi keyfiyyətli məlumatlarla maliyyə və mühasibat uçotu prosesinin effektivliyini artıracaq.

Qloballaşmanın təsiri ilə informasiya, texnologiya və s. Belə sahələrdə baş verən inkişaf müəssisələr arasında rəqabət səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Müəssisələr rəqibləri ilə rəqabət aparmaq, fəaliyyətlərini davam etdirmək və sektorda fəaliyyət göstərən rəqiblərindən geri qalmamaq üçün davamlı olaraq strategiya və siyasətlər inkişaf etdirməlidirlər. Bu gün yaşanan bu gərgin rəqabət mühiti müəssisələrin texnoloji inkişafı yaxından izləmələrini, araşdırmalar aparmalarını, texnoloji inkişaf və araşdırmaları öz fəaliyyət sahələrində həyata keçirmələrini zəruri etmişdir. Çünki rəqabət indiki mövqeyini qorumaqla yanaşı, gələcək üçün mövqe yaratmağı tələb edir. Ancaq gələcəyin qeyri-müəyyənliyi, veriləcək proqnoz və qərarların keyfiyyətini çətinləşdirir və gələcəklə bağlı verilən qərarların ardıcıl olub-olmadığı bəlli deyil. Bu səbəbdən gələcəklə bağlı qeyri-müəyyənlikləri minimuma endirdiyi və müəssisənin məqsədlərinə doğru uçot və siyasətlərin qurulması üçün zəmin hazırladığı üçün mühasibat və maliyyə uçotu biznes üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Bununla yanaşı, biznes menecerlərinin SWOT təhlili edərək qəbul edəcəyi strateji və taktiki planları və büdcə ilə bağlı qərarları idarə etmək, güclü və zəif tərəfləri, imkan və təhdidləri müəyyən etmək və nəticələri dövrü maliyyə məlumatları ilə dəstəkləmək lazımdır. Nisbət təhlili üsulu ilə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti, rentabelliği, maliyyəsi və fəaliyyət sahəsi təhlil edilmiş, müəssisənin

mühasibat uçotu məlumatlarının strateji planlaşdırma və qərara müsbət və əhəmiyyətli təsir göstərdiyi müəyyən edilmişdir.

Analitik uçot kimi də tanınan idarəetmə uçotunun məqsədi biznes menecerlərinin düzgün qərarlar qəbul etməsi üçün lazım olan rəqəmsal məlumatları təmin etməkdir. Xam məlumatların toplanmasından tutmuş ehtiyaclara uyğun hazırlanmasına qədər biznes menecerlərini hədəf alan bütün mühasibat araşdırmaları idarəetmə uçotunu təşkil edir.

Müəssisələrdə maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının təhlili və hazırlanmış hesabatlar biznesin məqsədlərinə çatmaq üçün qərarlar qəbul edir. Biznes menecerləri strategiyaların inkişafı və həyata keçirilməsi kimi məsələlərdə idarəetmə uçotu bilikləri ilə hərəkət edirlər. Bundan əlavə, menecerlər istehsal olunan məhsulların dizaynında, istehsal və marketinq qərarlarının əlaqələndirilməsində və onların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində idarəetmə uçotu biliklərindən istifadə edirlər.

Beləliklə, müəssisələrdə mühasibat uçotunun düzgün və dəqiq aparılması şirkətin maliyyə itkilərinin qarşısını almaqla yanaşı, həm də gələcək strategiyalar və hədəflər haqqında biznes sahiblərinin təsəvvüründə fikir yaradır. Tarixi maliyyə məlumatları və analizlər müəssisənin pul vəsaitlərinin axınının trendini müəyyən edir.

Xərc, mənfəət, gəlir və investisiya mərkəzlərində hesabatlar vasitəsilə aparılan qiymətləndirmələr ənənəvi mühasibat uçotu məlumatlarına əsasən hazırlanmış hesabatlardan istifadə etməklə aparılır. Bununla belə, hətta bu məlumatlar da müvəffəqiyyətin vaxtında qiymətləndirilməsində gecikmələrə səbəb ola bilər.

Eyni zamanda istehsal müddətinin qısalması, çatdırılma müddətinin qısalması, müştəri məmnuniyyəti, məhsulun keyfiyyəti kimi amillər pul meyarları olmadığı üçün hesabatlarda öz əksini tapmır.

Bu, inkişaf edən istehsal sistemində biznesə strateji məqsədlərə nail olmaqda kömək etmir. Nəticə etibarı ilə ənənəvi mühasibat uçotu məlumatlarından istifadə olunması ilə hazırlanan hesabatlar inkişaf məqsədləri üçün deyil, monitoring və nəzarət məqsədləri üçün hazırlanır.

Ənənəvi mühasibat məlumatlarının qeyri-kafi ola biləcəyi sahələr aşağıda qısaca təsvir edilmişdir:

- Vahid xərclərin yanlış hesablanması

Məlum olduğu kimi, ənənəvi mühasibat uçotu ilə hesablanan istehsalat xərcləri üç əsas maya dəyərindən ibarətdir: material, əmək və ümumi istehsal xərcləri. Ənənəvi mühasibat uçotu sistemi qəbul edir ki, əmtəə və ya xidmət istehsalında nəzərə aldığı yeganə amil fəaliyyətin həcmidir. Lakin fəaliyyətin həcmi istehsal prosesinə daxil olan amillərdən yalnız biridir. Bu məsrəflər arasında hazırlıq xərcləri, məhsul və ya xidmətə görə dəyişə bilən hazırlıq xərcləri nəzərə alınmalı olan meyarlardan bəziləridir.

Yenə maya dəyəri komponentləri olan material, əmək və ümumi istehsal xərclərinin istehsal sahələrinə bölgüsü də fərqlidir. Material məsrəfləri dəyişən məsrəfdir və istehsalla birbaşa bağlıdır. Buna görə də birbaşa xərclərə aid edilir. Əmək xərcləri birbaşa və dolaylı ola bilər. İstehsalla bilavasitə əlaqəli olanların məsrəfləri birbaşa və dəyişkən hesab edilir.

Bununla belə, müasir istehsal şəraitində texnologiyanın yüksək səviyyəsi robotlaşdırma əməyinin maya dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Bununla əlaqədar olaraq, əmək məsrəfləri bir çox müəssisələrdə sabit məsrəflər kimi qəbul edilə bilər. Ümumi istehsal xərcləri isə müxtəlif məsrəflərin bölüşdürülməsi üsulları ilə istehsal olunan məhsul və xidmətlərə aid edilir. Burada yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yeganə meyar kimi fəaliyyətin həcmi nəzərə alınır.

- Xərc və fəaliyyətə nəzarətdə yanlış qərarlara səbəb olmaq

Ənənəvi mühasibat uçotu məlumatlarında rəqəmlər dəyər yaradan və dəyər yaratmayan mallar arasında fərq qoymur və olmayanları nəzərə almır. Bu,

məhsulların maya dəyərinin faktiki maya dəyərindən kənara çıxmasına səbəb olur. Ənənəvi mühasibat uçotunda hazırlanmış mənfəət və zərər haqqında olan bu hesabatda ümumi qəbul olunan mühasibat uçotu prinsiplərinin icazə verdiyi xərc maddələri məsrəflərə daxil edilir. Məsələn, bəzi istehsal olunmuş məhsulları müştərilərə çatdırmaq üçün xüsusi səy tələb oluna bilər. Ancaq bu səy baha başa gələcək. Bu, ənənəvi mühasibat uçotu prinsiplərinə uyğun olaraq marketinq, satış və paylama xərcləridir. Bu məsrəf məhsulun maya dəyəri ilə əlaqələndirilmir və satış mənfəətindən çıxılır. Lakin strateji məsrəf ideyasına görə, məhsulla müştəri arasında olan belə məsrəflər də istehsal maya dəyərinə daxil edilməlidir. Əks halda ediləcək analizlərdə düzgün qərarın verilməsinin qarşısı alınacaq.

- Mənfəət hesabatı maliyyə uğurunu düzgün əks etdirmir

Ənənəvi mühasibat uçotu ilə vergi hesabatı arasındakı əlaqə yuxarıda izah edilmişdir. Anbarda olan malların çoxluğu sabit xərclərə azaldıcı təsir göstərir, mənfəət yüksək görünür, lakin bu biznesin faktiki fəaliyyət vəziyyətini əks etdirmir. Yenə səhmlərin qiymətləndirilməsi üsulu, əsas vəsaitlərin faktiki dəyərinin nə olduğunu bilməmək, köhnə məsələsi kimi problemlər mühasibat mənfəətini etibarsız edir. Bu hallar mənfəət və zərər haqqında olan bu hesabat əsasında qəbul ediləcək qərarlara mənfi təsir göstərə bilər.

- Ənənəvi mühasibat uçotu anlıq hesabat əldə etməyə imkan vermir.

Ənənəvi mühasibat uçotu fəaliyyətə nəzarət və inkişafda maliyyə meyarlarına önəm verir. Bununla belə, fəaliyyətlərin uğur dərəcəsini ölçmək üçün fəaliyyətə əsaslanan meyarlar da nəzərə alınmalıdır. Əslində, qeyri-maliyyə uğur tədbirləri maliyyə məlumatlarından daha çox proqnozlaşdırıla bilər. Maliyyə məlumatlarını əldə etmək üçün hesabat dövrünü gözləmək lazım gəlir. Texnoloji imkanlar hesabatların real vaxt rejimində idarə olunmasına imkan yaratsa da, fəaliyyətlərin xərclərə əks etdirilməsi üçün müəyyən vaxt tələb oluna bilər.

- Ənənəvi mühasibat uçotu davamlı təkmilləşdirməyi təşviq etmir

Ənənəvi mühasibat uçotunun mükəmməlliyi haqqında bir çox fikirlər qeyd etmək olar. Lakin standartlar, bəzi hallarda inkişafın qarşısını ala bilər. Məsələn, Kaizen maya dəyəri sistemində davamlı təkmilləşdirmə var. Ənənəvi mühasibat uçotu bu üsula ziddir.

Bu gün xərc idarəetməsində strateji xərc düşüncəsi ön planda olduğundan ənənəvi mühasibat məlumatlarının kifayət qədər olmadığı sahələr ola bilər. Texnologiyanın istehsal proseslərində məsrəf elementinin payını azaltması müştəri ilə məhsul arasında dəyər yönümlü strateji düşüncəni, qeyri-maliyyə maliyyə məlumatlarını nəzərə alan bir sistem gətirmişdir. Artıq müştərilərinin tələblərinə uyğun olaraq mal və xidmətlərinə dəyər qatan, təkcə istehsalda deyil, həm də müştərilərə mal və xidmətlərin çatdırılmasında məmnunluq təmin edən müəssisələr rəqiblərindən bir addım öndədir. Belə “qeyri-maliyyə” amilləri ənənəvi mühasibat hesabatlarından çıxarmaq olmaz. Bu, ənənəvi mühasibat uçotunun ən mühüm çatışmazlıqlarından biridir. Yenə də məsrəflərin hesablanması yalnız əməliyyat nəticələrinin nəzərə alınması, fəaliyyətdə və idarəetmə nəzarətində yanlış qərarların qəbul edilməsinə səbəb olması, mənfəət və zərər hesabatında maliyyə uğurlarını tam əks etdirməməsi ənənəvi mühasibat uçotunun çatışmazlıqlarıdır.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ BÖLGƏLƏRDƏ YARADILAN MÜƏSSİSƏLƏRDƏ SƏMƏRƏLİ FƏALİYYƏTİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİN MÜƏYYƏN OLUNMASI

2.1 Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə əmlakın inventarlaşdırılmasının uçot qaydalarına əsasən tətbiqi üzrə işlərin aparılması

Aktiv və öhdəliklərin hesabatlarda inventarlaşdırılması onların vəziyyətinin, qiymətləndirilməsinin və mövcudluğunun vaxtaşırı yoxlanılmasıdır. Müəssisənin mülkiyyətində olan əmlak mühasibat uçotu məlumatlarına uyğun gəlməyə də bilər. Nümunə olaraq, maddi dəyərlər təbii təsirlərə məruz qalmaqdadır, burada buxarlanma, köhnəlmə, çirklənmə, pisləşmə və s. kimi amillər onların miqdarı və dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olur. Mühasibat uçotu zamanı inventarizasiya oğurluq, ölçü və s. kimi sui-istifadələri aşkar edə bilər. Beləliklə, inventarizasiya maddi sərvətlərin, pul vəsaitlərinin saxlanması və istismarı qaydalarına və şərtlərinə uyğunluğunu, anbar idarəçiliyinin və uçot məlumatlarının, maşınların, avadanlıqların, işçilər tərəfindən əmlakın oğurlanması kimi neqativ halların, təşkilatın əsas vəsaitlərinin, digər obyektlərinin həqiqiliyini yoxlamağa imkan verir.

Həmçinin təşkilatın təsərrüfat fəaliyyətiylə bağlı faktların mühasibat uçotunda sənədləşdirilməsi və əks etdirilməsi zamanı müxtəlif səhvlərə, nöqsanlara, qeyri-dəqiqlik və düzəlişlərə də yol verilir. Bu səbəblərə əsasən də, azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə mühasibat uçotunun etibarlılığını və tamlığını yoxlamaq lazımdır. Sadəcə tam inventarlaşdırma zamanı hesabatda mühasibat məlumatlarının, habelə ilkin sənədlərin məzmununun müəssisənin əmlakının real həcminə və dəyərinə nə dərəcədə uyğun olduğunu müəyyən etmək olar.

Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə mühasibat uçotu, habelə hesabat məlumatlarının etibarlılığını təmin olunmasında təşkilat vaxtaşırı əmlak və

öhdəliklərin inventarını aparmalıdır. Əmlakın inventarlaşdırılması təşkilatın aktivlərinin faktiki mövcudluğunun, qiymətləndirilməsinin və vəziyyətinin yoxlanılması, habelə faktiki məlumatların mühasibat məlumatları ilə uyğunlaşdırılmalıdır.

Mövcud qanunvericilik müəssisələr üçün əlverişli olan gündə, məsələn, oktyabrın 2-i və ya dekabrın 21-də inventarın aparılmasını qadağan etmir. Bununla birlikdə, ümumiyyətlə müəyyən edilmiş prosedura görə, bütün sintetik və analitik uçot hesabları üçün qalıq göstərildiyi ayın 1-də inventar təyin etmək ən məqsədəuyğundur, çünki bu tarixdə məlumatlar baza üçün yaradılır. Bununla belə, əgər ayın 1-ci günü, məsələn, dekabrın 3-ü seçilibsə, bu tarixdə əmlak və ya maliyyə borclarını nəzərə alan dövriyyələrin və hesab qalıqlarının subcəmlərini hesablamaq lazım gəlir.

Fikrimcə, əvvəlcədən təsdiq olunmuş cədvəllərə uyğun olaraq aparılan planlaşdırılmış inventarizasiyalara əlavə olaraq təşkilat plandan kənar inventarizasiyalarını da həyata keçirmək olar. Onlar müəssisənin rəhbəri tərəfindən tərtib olunan və baş mühasib tərəfindən aparılan cədvəl üzrə həyata keçirilir. İlk növbədə, dərhal yoxlamalar aparılmalıdır:

- artıq ehtiyatların formalaşması və artması ilə;
- yeni işə qəbul olunan maddi məsul şəxslər üçün;
- əmlakların qəbulu, onun saxlanması, habelə satışı qaydalarının pozulması ilə müəyyən edildikdə.

Maliyyə öhdəliklərinə bank kreditləri, faiz borcu, dividend öhdəliyi və kreditor öhdəlikləri daxildir. Onlar kredit müqavilələri, kreditor öhdəliklər müqavilələri, əmtəə və kommersiya kreditləri üzrə müqavilələr vasitəsilə rəsmiləşdirilməlidir. Bunlar maliyyə cəhətdən məsul şəxsə aid olan və ya bir yerdə olan inventar əşyaları ola bilər.

Təşkilatda inventarlaşdırma aparmaq üçün daimi fəaliyyət göstərən bu inventar komissiyası ilk növbədə öz iclaslarında əşyaların və materialların

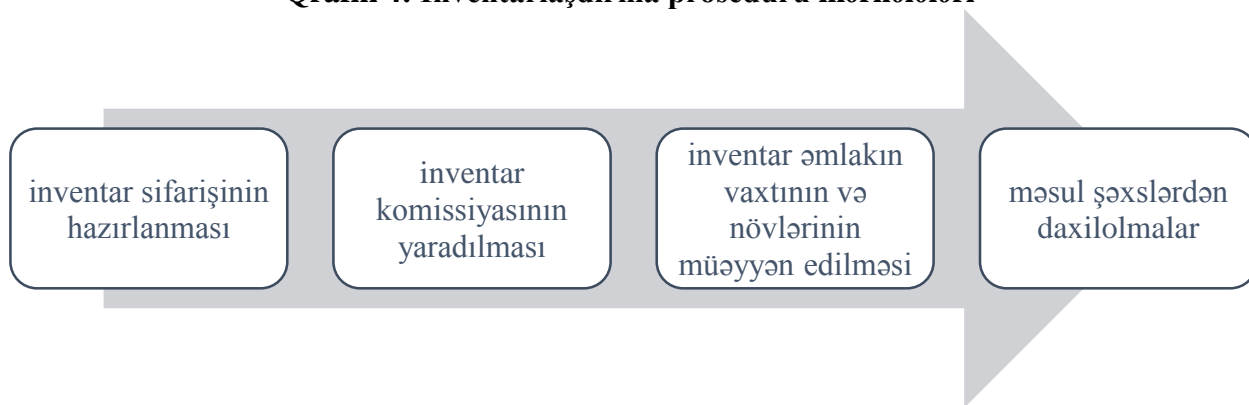
saxlanması, zəruri hallarda qiymətlilərin təhlükəsizliyini təmin etmədə profilaktik işlər aparən idarə və şöbələrin rəhbərlərini dinləyir. O, faktların sənədli qeydini yoxlayır, əmlakın silinməsi səbəblərini və tullantılardan istifadə üzrə mümkünlüyünü müəyyən edir. İkincisi, komissiya inventarizasiya əmri hazırlayır və işçi inventar komissiyalarının üzvlərinə göstəriş verir, inventarlararası dövrdə saxlama və onun emal sahələrində inventarların seçmə inventarını aparır, habelə inventarların düzgünlüyünü yoxlayır.

Belə bir nəzarətin vacibliyini nəzərə alaraq, əmlakın və təşkilatın maliyyə öhdəliklərinin ölkədə qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünü təhlil olunması lazımı ixtisaslara malik mütəxəssislərin inventar komissiyasına daxil edilməsi məqsədəuyğundur. Bu cür mütəxəssislərin cəlb edilməsi səhvlərin qarşısını almağa, məhsulların yanlış reytingi, habelə oğurluq və sui-istifadə faktlarını gizlətməyə kömək etməkdədir.

Malların, materialların və digər əmlakın çatışmazlığını, artıqlığını gizlətmək məqsədilə inventarizasiyaya həqiqi dəyər qalıqları haqqında qəsdən yanlış məlumatlar daxil edən inventar komissiyasının üzvləri qanunda müəyyən edilmiş qaydalarda məsuliyyətə cəlb edilirlər.

İnventar sifarişi inventarlaşdırmanın necə aparılması və burdakı nəticələrin necə yaradılacağını ətraflı izah edir. İnterləşdirmanın nəticələri yalnız icra proseduruna əməl edildikdə onlar etibarlı hesab edilə bilər. Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə əmlakın inventarizasiyası onun olduğu yerdə və maliyyə məsul şəxslə aparılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, komissiyanın bir üzvü həmin an iştirak etmədikdə inventarlaşdırma nəticələri etibarsız olmalıdır. Bundan əlavə, əmlakın faktiki mövcudluğunun yoxlanılmasında maddi məsul şəxsləri müəyyən etmək lazımdır. Kollektiv maddi məsuliyyəti olduqda inventarlaşdırmanın əvvəlində rəhbər və ya onun köməkçisinin və növbətçi dəstə üzvlərinin məcburi iştirakı ilə inventar aparılır. İnterləşdirma proseduru bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələdə aşağıdakı fəaliyyətlər daxildir:

Qrafik 4: İntentarlaşdırma proseduru mərhələləri

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

İkinci mərhələdə malların və öhdəliklərin çəkisi, müəyyən edilməsi, ölçülməsi, hesablanması və faktiki mövcudluğunun yoxlanılması, o cümlədən inventarların hazırlanması daxildir. Üçüncü mərhələdə isə inventar məlumatlarının mühasibat uçotu məlumatlarıyla müqayisəsidir. Burada uyğunsuzluqlar müəyyən edilir, müqayisə cədvəlləri tərtib olunur, uyğunsuzluqların səbəbləri müəyyən edilməlidir. Son mərhələ isə inventarlaşdırmanın nəticələrinin qeydiyyatının aparılmasıdır. Bu mərhələdə də mühasibat uçotu məlumatları inventarizasiyanın nəticələrinə uyğunlaşdırılır və aktivlərin səhv hesablanmasında təqsirli bilinən şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Pərakəndə və topdansatış ticarət müəssisələri, habelə anbarlar əsas vəsaitlərin inventarlaşdırılması, kassa və hesablaşmalar üçün üç gündən artıq olmayan müddətə bağlana bilər. Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə inventarizasiyanın bu 3 mərhələyə əməl olunaraq aparılması məqsədəuyğundur.

İntentarlaşma başlamazdan əvvəl işçi inventar komissiyasının üzvlərinə inventarlaşdırma aparmaq əmri verilir, komissiyaların rəhbərlərinə nəzarət möhürü verilir. Əmrdə inventarlaşdırmanın məzmunu, həcmi, qaydası və vaxtı, habelə ölkədə inventar komissiyasının şəxsi tərkibi göstərməlidir. Bundan əlavə, o, inventarlaşdırmanın son tarixini təyin edən, işçi komissiyaların üzvləri arasında məsuliyyəti məhdudlaşdıran inventarlaşdırmanın aparılması planını daxil edə bilər.

Həmçinin, inventarlaşdırmaya hazırlıqlar mərhələsində müəssisə müvafiq daxili sənədlər hazırlaya bilməkdədir. Məsələn:

- müəssisənin əmlakının vəziyyətinin və mövcudluğunun yoxlanılan zaman işçi komissiyaları üzvlərinin hərəkətinin ətraflı təsvirini ehtiva edən qaydalar;
- inventar komissiyalarının işinə görə tələblərin ödənilməsi qaydası;
- inventarlaşdırma nəticələrinin qeydiyyatı üçün ilkin sənədlərin formaları.

Əmlakın ölkədə faktiki mövcudluğunun yoxlanılması zamanı işçi inventar komissiyası çəki ölçmə cihazlarının istismarı üzrə yararlılığını yoxlamaq üçün zirzəmiləri, kommunal otaqları və qiymətli əşyaların digər saxlama yerlərini ayrıca giriş-çığışları ilə möhürləməyə borcludur.

Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə inventarlaşdırmaya başlamazdan əvvəl burada analitik uçot kartlarında müvafiq olaraq qeydlər aparmaq və inventarın aparıldığı gün qalıqları göstərmək lazımdır. Komissiya inventarlaşdırmada ən son mədaxil və məxaricləri və ya maddi dəyərlərin və vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatları almalıdır.

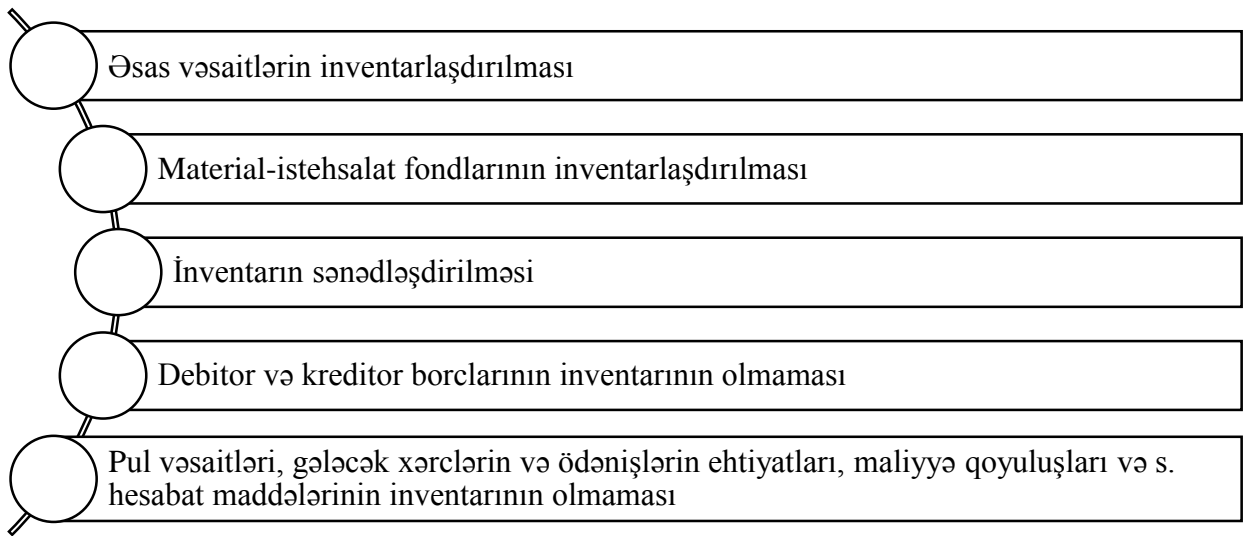
Mühasibat uçotunda əks olunan digər məlumatlar ilə faktiki mövcudluq arasındakı bu uyğunsuzluğu müəyyən etməyə, habelə əmlakın saxlanma şəraitinə nəzarət etməyə yönəlmiş tədbirlər toplusudur. Inventarlaşdırma proseduru qanunla ciddi şəkildə tənzimlənmişdir. Əmlakın və maliyyə öhdəliklərinin inventarlaşdırılmasının metodoloji qaydaları Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin 14.07.2000-ci il tarixli 1810 nömrəli əmrində öz əksini tapmışdır (<https://www.taxes.gov.az/az/post/324>, 2000).

Bu günə qədər mühasibat uçotunun və hesabatın aparılmasında ortaya çıxan ən əhəmiyyətli problemlərdən biri təşkilatın əmlakının və öhdəliklərinin inventarlaşdırılmasında çatışmazlıqlar məsələsidir. Təcrübə göstərir ki, inventarlaşdırma prosedurunun tamlığı və uyğunluğu yoxlanılarkən çoxlu sayda

pozuntular aşkar edilir. Bu prosedur sadə və vaxt aparan deyil, lakin həm təşkilatın özü, həm də sahibləri üçün lazımdır

Bu hadisənin əhəmiyyəti kifayət qədər böyükdür, çünki inventarlaşdırma zamanı uçota alınmamış gəlirlər, xərclər və digər mühasibat maddələri müəyyən edilir ki, mühasib illik maliyyə hesabatlarını tərtibi əvvəlcədən düzəldə bilər. Azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələr üçün inventarlaşdırma proseduru zamanı ən çox rast gəlinə biləcək səhvlər təhlil edilmişdir:

Qrafik 5: İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə inventarlaşdırma proseduru zamanı ən çox rast gəlinə biləcək səhvlər

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

1. Əsas vəsaitlərin inventarlaşdırılması: bir çox təşkilatların uçot siyasətində əsas vəsaitlərin inventarlaşdırılmasının üç ildən bir aparılması nəzərdə tutulur, lakin bir çox şirkətlər buna məhəl qoymur və vaxtında aparmırlar.

2. Material-istehsalat fondlarının inventarlaşdırılması prosesində komissiya tərəfindən maliyyə məsul şəxslərin iştirakı ilə təkrar hesablaşma, ölçü və ya çəkinin çəkilməsi yolu ilə bu sərvətlərin faktiki mövcudluğu yoxlanılmalıdır.

3. İnvantarın sənədləşdirilməsi: inventarın sənədləşdirilməsi zamanı ən çox aşağıdakı səhvlər müşahidə olunur:

- inventarlaşma başlamazdan əvvəl onun aparılması üçün əmr verilməmişdir;

- inventarlaşdırma zamanı inventar sifarişində göstərilən şəxslərin hamısı iştirak etmir;
- inventarlaşmadan əvvəl maddi məsul şəxslərə əmlaka aid bütün mədaxil və məxaric sənədlərinin mühasibatlığa təhvil verilməsi və ya komissiyaya verilməsi və onların məsuliyyətlərinə daxil edilən bütün qiymətlilərin kapitallaşdırıldığı, qiymətlilərin isə atıldığı barədə qəbzlər almamışlar;
- inventarizasiyanın nəticələri mühasibat uçotu registrlərində əks etdirilmədikdə və ya müəyyən edilmiş müddət pozulmaqla əks etdirildikdə;
- inventarlaşdırmanın nəticələri standartlaşdırılmış formalarda tərtib edilməzsə.

4. Debitor və kreditor borclarının inventarının olmaması. Hesablamaların inventarlaşdırılmasının nəticələrinə əsasən alıcıların, müştərilərin və işçilərin təşkilata şübhəli və ümitsiz borcları aşkar edilir.

5. Pul vəsaitləri, gələcək xərclərin və ödənişlərin ehtiyatları, maliyyə qoyuluşları və s. hesabat maddələrinin inventarının olmaması. Maliyyə qoyuluşlarının inventarizasiyasını aparmazdan əvvəl müqavilələrin, təhvil-qəbul aktlarının, qiymətli kağızların, inventarların və analitik uçotun digər registrlərinin mövcudluğunu yoxlamaq lazımdır. Nəzarət-kassa aparatının inventarlaşdırılması əskinaların, qiymətli kağızların və pul sənədlərinin faktiki mövcudluğunun hesablanması, habelə mühasibat uçotu hesabları üzrə məbləğlərin və hesablama məlumatlarının tutuşdurulması ilə aparılır.

Sənədlərdə boş sətirlərin buraxılmasına yol verilməməlidir, sonuncu vərəqlərdə isə boş sətirlərin üstündən xətt çəkilməlidir. Sənədlər inventar komissiyasının bütün üzvləri, o cümlədən maddi məsul şəxslər tərəfindən imzalanmalıdır.

Beləliklə, azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə əmlak və öhdəliklərin inventarlaşdırılması mühasibat uçotu və hesabat məlumatlarının etibarlılıqlarını təmin edən bir üsul kimi çıxış edir. Onun natamam aparılması,

düzgün aparılmaması və icrası müvafiq çatışmazlıqların audit hesabatında əks olunmamasına səbəb ola bilər, bu da hesabatı almış maraqlı istifadəçilərin təşkilatın maliyyə vəziyyəti ilə bağlı qərarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilməkdədir.

2.2 İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən maliyyə və əmək resurslarının cəlb olunması

2020-ci ilin sentyabrın 27-də Dağlıq Qarabağ bölgəsində baş verən ikinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan 44 gün ərzində qalib gəldi. Lakin Cənubi Qafqazdakı vəziyyəti tam həll etmək üçün xüsusi razılaşmaya ehtiyac var. Bu məqsədlə Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin sülh təşəbbüsü ilə 2020-ci il noyabrın 10-da Moskvada AR Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Respublikasının Baş naziri arasında atəşkəs sazişi imzalanıb. Yaxın üç il ərzində Dağlıq Qarabağ və Ermənistanı birləşdirəcək Laçın dəhlizi (eni 5 km) boyunca yeni giriş yolunun tikintisi də planlaşdırılır. Razılaşmada iki ölkə vətəndaşlarının nəqliyyat vasitələrinin və mallarının regionda sərbəst hərəkətinin təhlükəsizliyinə zəmanət verən bənd də yer alıb. Sazişin sonuncu maddəsində qeyd olunurdu ki, Azərbaycanın qərb rayonları ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası (MOK) arasında yeni nəqliyyat əlaqəsi qurulacaq (Azərbaycan Prezidentinin rəsmi internet saytı, 2020-ci il).

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) mart ayının 11-də yeni prezidenti olan Odil Reno-Bassonu və həmin bankın rəhbərliyinin digər nümayəndələri ilə videoformatı qəbul edən İlham Əliyev İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra bölgələrdə yaranmış vəziyyəti müzakirə edib və ölkənin qarşıdakı illər üzrə reallaşdıracağı layihələrlə bağlı məlumatlar verib. Xatırlatmaq olar ki, Azərbaycan AYİB ilə təxminən 30 ildə çox güclü tərəfdaşlıq əlaqələrinə sahibdir. Bank iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində Azərbaycana bir çox dəstəklər verib. Ümumi məbləği 3 milyard avrodan çox olan layihələrin maliyyələşdirilməsi də bunu təsdiq edən amildir.

Prezident vurğulamışdır ki, hal-hazırda əsas məqsəd azad edilmiş bölgələrin bərpaşdır. Artıq bir çox böyük tikinti-quruculuq işlərinə başlanılmışdır. Hazırda Qarabağ ərazisində avtomagistrallar tikilir, , dəmir yolu xətləri, beynəlxalq hava limanı inşa edilir. 2021-ci sonuna bütün Qarabağ ərazisində enerji təchizatı tamamlanmışdır. Bu ərazilərdə digər əhəmiyyətli layihələrin hər biri gerçəkləşdiriləcək. Ölkəmiz bu məsələlərdə də AYİB ilə əməkdaşlığa güvənməkdədir.

Qeyd etmək olar ki, bir müddət əvvəl İlham Əliyev azad edilmiş bölgələrdə “yaşıl enerji” zonası olduğunu elan etmişdi. Azərbaycan əsasən günəş, külək və su kimi bərpaolunan geniş enerji mənbələrindən istifadəsi planlaşdırılmaqdadır. Çox güman ki, həmin layihələrin reallığa çevrilməsində də AYİB-nin dəstəyi ilə olacaq.

Prezident bununla bağlı çıxışında bildirmişdi: “Bərpaolunan enerji mənbələri baxımından orada böyük potensial var. Başqa sözlə, bu, Azərbaycanın və regionun inkişafında yeni bir dövr və ya hətta yeni bir eradır. Demək olar ki, 30 il davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi öz həllini tapdıqdan sonra regional inkişaf, regional əməkdaşlıq, bağlılıq üçün yeni imkanlar var və Azərbaycan bunlara hazırdır” (<https://president.az/az/articles/view/50854>, 2021).

AYİB-nin yeni prezidenti olan Odil Reno-Basso isə həmin təşkilatın Azərbaycanla enerji sahəsi üzrə əməkdaşlığını yüksək qiymətləndirir. Odil Reno-Basso AYİB-in Azərbaycan Respublikası ilə günəş və külək enerjisi sahələrində olan əməkdaşlığını əhəmiyyətli sayır.

Bundan başqa, bərpaolunan enerji, bank sektoru, telekommunikasiya, nəqliyyat və digər sahələr üzrə də həyata keçirilən layihələr ilə bağlı məsələlərdə fikir mübadilələri aparılır.

Göründüyü kimi, ölkədə həm İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) üzv ölkələr, həm də AYİB demək olar ki, Azərbaycanın yeni layihələri ilə daha yaxından maraqlanmağa başlayıb.

Yeni Azərbaycan Partiyasında VII qurultayı zamanı İlham Əliyev çıxışında vurğulamışdı ki, ölkədə iqtisadi sahə üzrə başlanmış yeni dövr göz önündədir. Artıq Qarabağda geniş həcmli bərpa işlərinə başlanmışdır. Özəl sahibkarlığın inkişafı ilə azad edilmiş bölgələrdə bütün işlərin planlı formada aparılması, investisiyalar üçün bir çox imtiyazların müəyyən olunması təlimatı da verilmişdir. Tezliklə xarici investorlar işğaldan azad edilmiş bölgələrə böyük həvəslə gəlib yeni bir çox layihələrə sərmayə yatıracaqlar. Bu investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da yüksəlişini və saxələnməsini artıracaqdır (Baxşəliyev, 2021).

Azərbaycan Prezidenti tərəfindən aparılan bir çox islahatların məntiqi davamı olaraq Azərbaycan İnvestisiya Holdinqinin yaradılması ölkəmizdə yerli və xarici investisiyaların daha sağlam təməllər üzərində həyata keçirilməsində də öz müsbət təsirini göstəmişdir. Çünki bu gün ölkəmizə investisiya yatırmaqda maraqlı olan bir çox iri şirkətlər mövcuddur. Pandemiya ilə bağlı olaraq bu layihələrin sürəti bir qədər zəifləməsinə baxmayaraq, postpandemiya dövründə bu layihələrin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu, şübhəsiz ki, güclənəcək. Ən vacib məqam isə xarici investisiyaların fəal olaraq iqtisadiyyata cəlb olunması sürətlənəcək.

2021-ci il əsas kapital üzrə 16 milyard 127 milyon manata yaxın məbləğdə vəsait yönəlmişdir. ARDSK məlumatlarına əsasən, istifadə edilən vəsaitin 10 milyard 536,70 milyon manata yaxını və ya ümumi 65,30 faizini məhsul istehsalı sahələri üzrə, 4 milyard 560,80 milyon manata yaxını (və ya 28,30 faizi) xidmət sahələri üzrə, 1 milyard 29,50 milyon manata (və ya 6,40 faizi) yaxın isə yaşayış evlərinin tikintisi zamanı xərclənib (ARDSK, 2021).

Əsas kapitalla yönəldilən pul vəsaitlərin ümumi 11 milyard 794,3 milyon manata yaxın, yəni 73,1 faiz hissəsini daxili vəsaitlər təşkil etmişdir. 11 milyard 15,7 milyon manata yaxın isə, yəni 68,3 faizi birbaşa tikinti-quraşdırma işlərində sərf olunmuşdur.

2021-ci il ölkəmizdə özəl sektorlarda investisiyanın fəallığı kifayət qədər yüksək olmuşdur. Qeyri-dövlət mülkiyyətindəki təşkilatlar tərəfindən Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) istisna olmaqla, burada əsas kapitalla investisiyaların real ifadəsi ilə 23,3 faiz artaraq cəmi 4,5 milyard manat olmuşdur.

Vətən müharibəsindən sonra azad edilən bölgələrdə aparılan tikinti-quruculuq işləri üzrə də investisiya qoyuluşuna diqqət edilmişdir. Son vaxtlar yerli və xarici sahibkarlıq üzrə subyektlərin geniş müraciətlərində bu da öz ifadəsini tapmışdır. Düşməndən təmizlənən bölgələrdə biznes qurmaq istəyən sahibkarlar üçün indiyə qədər Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə (KOBİA) ümumi 945 müraciət daxil olmuşdu(<https://apa.az/az/sahibkarliq/kobia-ya-azad-edilmis-erazilerde-biznesle-bagli-945-muraciet-daxil-olub-682759>, 2022). Bunlardan 446 müraciəti investisiya layihələri üzrə, 499-u isə digər xidmətlərin (əsasən də podrat əsaslı) işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Müraciətlərin təxminən 27 faizi ticarət və xidmət, 27 faizi tikinti, 21 faizi sənaye sahəsi, 18 faizi kənd təsərrüfatı sektoru və digər 7 faizi səhiyyə, turizm, təhsil, nəqliyyat, logistika və mədəniyyət sahələrini əhatə etmişdir. Yeri gəlmişkən, bu il, yəni 2022-ci ildə əsas kapital üzrə yönəldiləcək investisiyaların ümumi həcmi real ifadə ilə 3,4 faiz artaraq cəmi 18,5 milyard manat olacağını proqnozlaşdırmaq olar.

1920-ci ildə Sovet Hökumətinin qurulması ilə Türkiyənin Azərbaycan və Naxçıvanla quru əlaqələri kəsildi. 1990-cı illərin əvvəllərində Qarabağ müharibəsindən sonra 30 ilə yaxındır ki, Azərbaycanla Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında sovet dövründə yaradılmış nəqliyyat marşrutlarından istifadə olunmur. Azərbaycan ilə Naxçıvan arasında nəqliyyat və dəmir yolu dəhlizi olan Zəngəzur dəhlizi regionda təhlükəsizlik və əməkdaşlığa yol açır, regionda infrastrukturunu canlandırır. Zəngəzur dəhlizi Ermənistan ərazisindən keçsə də, razılaşma əsasında Azərbaycan administrasiyası Naxçıvanla nəqliyyat və dəmir yolu əlaqələrinin bərpasını öhdəsinə götürüb. Bu dəhliz açılanda Anadolu və Naxçıvan Azərbaycan və Xəzər dənizi vasitəsilə Orta Asiyaya birləşdiriləcək. Bu gün

Azərbaycandan Naxçıvana İran üzərindən yalnız avtomobil və hava nəqliyyatı var. Dəhlizin açılması məsafəni azaldacaq və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradacaq. Dəhliz region ölkələri arasında kommunikasiyaya müsbət təsir göstərəcək və Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yol məsafəsini 400 kilometrə qədər azaldacaq.

Bu istiqamətdə Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin tikintisi nəticəsində avtomobil və dəmir yolu xətlərinin çəkilməsi Naxçıvanın inkişafına imkanlar yaradacaq. Cənubi Qafqaz daşımalarının əhəmiyyətinin artması ilə Avropa ilə Asiyanı birləşdirmək imkanları inkişaf edəcək. Gələcəkdə Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu xəttində yarana biləcək nəqliyyat problemlərini həll etməklə Çinin Avropaya ən qısa marşrutla yükləri çatdırmaq imkanı artacaq. 4256 kilometr dəmir yolu və 508 kilometr dəniz marşrutunu əhatə edən dəhliz Çin-Qazaxıstan sərhədindən Azərbaycana (Xəzər dənizi vasitəsilə) və Gürcüstandan Türkiyəyə qədər uzanır. Bakı-Tbilisi-Qars (826 km), Ədirnə-Qars (1388 km) dəmir yolu xətti layihəsi Orta Dəhliz çərçivəsində strateji əhəmiyyətə malikdir. Çin üçün Rusiyadan keçən Şimal dəhlizindənsə, Orta Dəhliz vasitəsilə öz mallarını Avropaya daşımaq daha asan və səmərəli olacaq. Çindən gələn mallar Trans-Sibir vasitəsilə 20 günə, Mərkəzi Dəhlizlə isə 12 günə Avropaya çatdırılır. (<https://politicon.co/en/analytics/33/azerbaijan-and-belt-and-road-initiative-on-the-way-of-becoming-a-regional-transport-center>, 2020).

Azərbaycan hökumətinin İqtisadi İslahatlar və Kommunikasiya Mərkəzinin araşdırmasına görə, daşımaların canlanması ilə ixracın həcmnin 710 milyon ABŞ dollarına çatacağı təxmin edilir. Dəhlizin açılması həm də hökumətə Bakı-Naxçıvan aviareyslərinin subsidiyalaşdırılmasına hər il xərclədiyi 10 milyon dollara qənaət etməyə imkan verəcək. Zəngəzur dəhlizi sayəsində Azərbaycanın İran üzərindən Naxçıvana qaz tranzitinə görə köçürmə haqqı əvəzinə 15% kimi ödədiyi xərclər tədricən aradan qaldırılacaq (<https://iz.ru/1163024/igor-karmazin/vyshli-v-koridor-azerbaidzhan-gotovitsia-prolozhit-dorogu-cherez-armeniiu>, 2021). Rusiya ilə İran arasında dəmir yolu xətti üçün yeni imkanlar açılacaq və Ermənistan da gələcəkdə bu dəhlizin verdiyi imkanlardan yararlanacaq. Ermənistanın Zəngəzur dəhlizinə qarşı hazırkı

etirazlarının zaman keçdikcə azalacağı və üçtərəfli saziş çərçivəsində öz maraqları baxımından qiymətləndirildikdə dəhlizin onun işinə mane olmayacağı anlaması gözlənilir (Ankara Kriz ve Politika Araştırma Merkezi, 2021). Bundan başqa, Rusiyanın regionun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün 1960 əsgər, 90 zirehli transportyor və 380 ədəd texnika və xüsusi texnika yerləşdirməsi dəhlizin təhlükəsizliyini, eləcə də onun rahat işləməsini təmin edəcək (Rusiya Prezidentinin rəsmi saytı, 2020).

Nəticə etibarlı ilə Zəngəzur dəhlizi Asiya ilə Avropanı Azərbaycan üzərindən birləşdirən bir çox tranzit daşıma layihələri üçün yeni imkandır. Bu, Azərbaycanın Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirəcək. Dəmir və avtomobil yollarının tikintisi ilə Zəngəzur dəhlizinin regionda xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq üçün investisiya mühitinin yaradılması və bununla da ölkə iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verəcəyi gözlənilir. Digər tərəfdən, bu iqtisadi töhfənin və nəqliyyat infrastrukturunun üstünlüyünün təkcə Naxçıvan və Azərbaycanla məhdudlaşmaması, həm də regional miqyasda əhəmiyyətli müsbət nəticələr verməsi bu layihənin əsas üstünlüyü olacaqdır. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizi region ölkələrinin, o cümlədən Ermənistanın iqtisadi inkişafına töhfə vermək potensialına malik olan sülhməramlı layihə kimi qiymətləndirilməlidir. Digər tərəfdən, bu prosesə region dövlətləri ilə yanaşı, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar və region dövlətləri ilə sıx əlaqələri olan regionun aparıcı dövlətləri də öz töhfəsini verməlidir. Beləliklə, çox güman ki, region ölkələri arasında gərginlik azalacaq və gücünü inkişaf edən iqtisadi əlaqələrdən alan əməkdaşlıq mühiti öz yerini tutacaq. Bundan əlavə, region ölkələrində infrastruktur layihələrinin inkişafı üçün mühüm imkanlar və yeni investisiya imkanlarının yaradılması gözlənilir.

İlham Əliyevin rəhbərliyi AR-da son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin olunması, iqtisadiyyatın ölkəmizin ixrac potensialının artırılması, müxtəlif sahələrinin şaxələndirilməsi, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, xarici investisiyanın cəlb edilməsi istiqamətində önəmli sayda layihələr icra olunub.

Hazırda respublikada bu proseslər uğurla davam etməkdədir. Bütün bunlar isə AR-da xarici investisiya qoyuluşuna müsbət zəmin yaradır. 2015-2020 illər ərzində xarici investisiyanın ən çox 2016-cı ildə olduğunu və ondan sonrakı illər ərzində azaldığını görməyimiz mümkündür. Hətta 2020-ci ildə əsas təsir edən amil dünyada baş verən pandemiya səbəbindən olmuşdur. Belə ki, xarici investisiya 2016-cı ilə nəzərən 36% azalmışdır. Lakin daxili investisiya üzrə üzrə bu 2 dövrü müqayisə elədikdə 2016-cı ildə 47% az olduğunu görə bilərik. Son illərdə AR iqtisadiyyatına yatırılan birbaşa bir çox xarici investisiyaların həcmi 60 milyard USD olması da elə bunun nəticəsidir. Ümumi cədvəldə baxdıqda daxili investisiyanın artdığını görə bilərik. Düşünürəm ki, azad edilmiş ərazilərdə ən çox daxili investisiyaların payı daha çox olacaq. Bunun əsas səbəbi dövlətin keçirdiyi siyasətlərdir, lakin xarici investisiyalar istər qlobal problemlər, istərsə də pandemiya səbəbindən əsas vəsaitlərini daha çox daxili iqtisadiyyatlarının inkişafına yönləndirəcək. Aşağı cədvəldə 2015-2020-ci illər üzrə ümumi investisiyaların həcmi göstərilmişdir: (Cədvəl 2)

Cədvəl 2: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (mln. manatla)

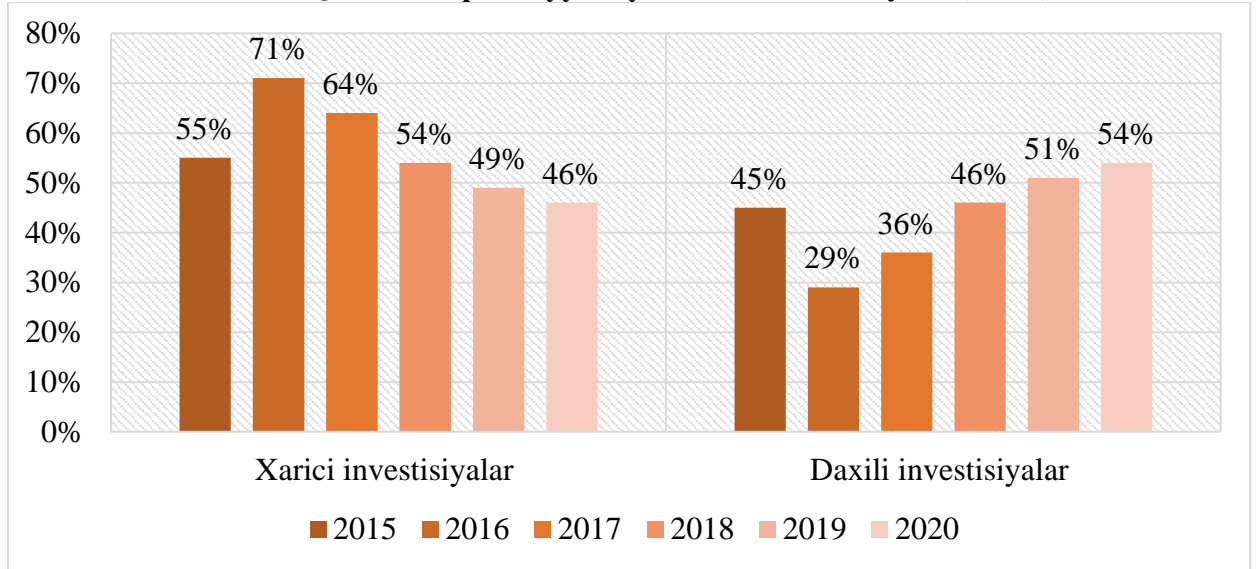
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Xarici investisiyalar	10998,9	16216,1	15697,3	14002,1	12119,5	10413,2
Daxili investisiyalar	9058,5	6490,3	8765,2	11874,9	12867,1	12070,8
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla)	20057,4	22706,4	24462,5	25877,0	24986,6	22484,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2022, <https://www.stat.gov.az/>

Qrafik 6-ya əsasən də, Azərbaycanda iqtisadiyyata yönəldilən investisiyanın 2018-ci ildən sonra yarsından çoxunu daxili investisiyalar təşkil etdiyini, xarici investisiyanın ümumi həcmində azalmalar olduğunu görə bilərik. Qrafik 6-ya əsasən 2016-cı ilin etibarən daxili investisiyaların cəlb olunmasında tədbirlər artırılmışdır. Lakin 2017-ci ildən ümumi xarici investisiyanın həcmində azalmalar olmuşdur.

Yuxarda qeyd etdiyim səbəblərdən, həm də ölkənin işğaldan azal edilmiş ərazilərə diqqətinin çox olması nəticəsində daxili investisiyanın payının xarici investisiyaya nəzərən daha çox olacağını proqnozlaşdırmaq olar:

Qrafik 6: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar(faizlə)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az> -Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) rəhbəri olun Yusif Abdullayevin sözlərinə əsasən, 2021-ci ilin ilk doqquz ayında AR iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların təqribən 580 milyon dollar təşkil etməkdədir, bu da 2020-in eyni dövrü ilə müqayisəsindən bir neçə dəfə çoxdur.

Fikrimcə, İsrail, Pakistan və Türkiyəni dost ölkə kimi investisiyaya cəlb edilməsi bizim ölkə üçün daha geniş imkanlar yaradacaqdır. Ölkə siyasətimizə təsiri az olan ölkələr, neytrallaşdırılma məqsədi ilə Rusiya və İranı kimi dövlətləri investisiyaya cəlb edilməsi mühüm addım olacaqdır.

Azərbaycan Respublikasında son illər üzrə həyata keçirilən bir çox sosial-iqtisadi siyasətlərin əsas istiqamətlərindən biri olaraq əmək bazarının inkişafı və burada işçi qüvvəsindən səmərəli formada istifadə edilməsidir (<https://xalqgazeti.com/az/news/94418>, 2022).

Ölkəmizdə aparılan islahatlar iqtisadiyyatımızda əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olub, bu da dinamik iqtisadi inkişafı təmin edir. Regionların

iqtisadi inkişafının daha çox təmin edilməsi, ərazidəki əhalinin sosial rifahında və həyat səviyyəsində daha çox yüksəldilmələrə, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun inkişafında müvafiq tədbirlərlə həyata keçirilməkdədir. Əhalinin məşğulluğunu təmin olunması məqsədi ilə yeni iş yerləri, infrastruktur obyektləri, müəssisələr və s. yaradılmaqdadır.

2020-ci ildə AR-da iqtisadi fəal əhaliyə 2005-ci illə müqayisədə baxdıqda 872,4 min nəfər artdığını və 5252,5 min nəfər bərabər olduğunu görə bilərik. Onların da təxminən 4876,6 min nəfərini məşğul, 375,9 min nəfərini işsiz əhali təşkil etmişdir (ARDSK, 2021).

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatında aparılan bir çox islahatlar nəticəsində də əmək resurslarının əhəmiyyətli dərəcədə müsbət dəyişikliklərə səbəb olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci il göstəricilərinə əsasən dövlət sektorunda çalışanların ümumi çəkisi məşğul olan əhalinin ümumi sayının 30,3 faizini təşkil etmişdir. 2020-ci ildə isə bu göstərici 23 faizə enmişdir, o cümlədən də qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin ümumi sayı isə həmin dövrdə təxminən 1,3 dəfə artmışdır.

İstehsal sahələrində (sənaye, tikinti, balıqçılıq və kənd təsərrüfatı) 2020-ci ildə ümumi 2486,0 min nəfər, yəni iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayında 51 faizi qədər işçi işləmişdir, xidmət sahəsi üzrə isə məşğul olanların sayı ümumi 2390,6 min nəfərə bərabər olmuşdur ki, bu da ölkədə məşğul əhalinin 49 faizini təşkil etməkdədir.

İqtisadiyyatda məşğul olan əhali 2020-ci ildə ümumi sayı 1698,7 min nəfər olmuşdur ki, bu da 34,8 faizi muzzla işləyən əhalinin payına düşmüşdür. Ölkədə muzzla işləyənlərin əksəriyyətini iri və orta müəssisələrdə olan əmək fəaliyyəti ilə məşğul əhali təşkil edir.

Ümumi göstəricilərə əsasən, 2005-2020-ci dövr ərzində muzzla işləyənlərin orta aylıq nominal əməkhaqqı təxminən 6 dəfə artaraq 707,7 AZN-ə bərabər olmuşdur.

İşsizliyin yaranmasına səbəb kimi müəssisənin özəlləşdirilməsi nəticəsində burada mülkiyyət formasının dəyişdirilməsi ilə cəmiyyətin təbəqələşməsinin, bunun nəticəsində də sosial bərabərsizlik probleminin gücləndirilməsini qeyd edə bilərik. Azərbaycan Respublikasında məşğulluq strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində nəzərdə tutulan hədəflər üçün 2025-ci ilə qədər bütün əhali qrupları (burada xüsusilə gənclər, əlilliyi olan şəxslər və qadınlar daxildir) üçün səmərəli məşğulluğuna nail olmaq olan. Bundan başqa, işsizlik səviyyəsini 2030-cu ilə qədər 4 faizə qədər endirmək olar, eyni zamanda da qadınlar və gənclərin məşğulluqla bağlı problemini və işsizliyin ümumi səviyyəsini minimuma endirmək də bura daxildir.

2021-ci ilin noyabr ayı göstəricisinə əsasən Azərbaycanda işsizlik səviyyəsi 5,96% olmuşdur. Bu da ümumi 315,8 min nəfər deməkdir. Habelə, Rusiyada işləmək üçün gedən həmvətənlilərimiz vardır ki, onlar üçün də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə əsas əmək resursunu təşkil edə bilər.

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə əmək resurslarının cəlb olunması bu hədəflərin və strategiyaların reallaşmasında mühüm rol oynayacaq. Məşğulluq sahəsi üzrə qəbul edilmiş və 10 ili əhatə edən uzunmüddətli tədbirlərin planında bir hissəsi kimi işğaldan azad olunmuş bölgələrdə əhalinin iqtisadi sahədə daha çox fəal iştirakına cəlb edilməsi və xüsusən də demoqrafik tərəfdən üstünlük təşkil etmiş gənc nəslin ölkəmizdəki əmək bazarına inteqrasiyası, əmək resurslarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi baxımından mühüm addımlardan biri hesab edilir.

2.3 İşğaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə fəaliyyət göstərən işçilərin sosial rifahının artırılmasını əks etdirən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi

2020-ci ilin sentyabrında başlayan və 2020-ci ilin noyabrında başa çatan müharibədən sonra Azərbaycan və Ermənistan arasında atəşkəs imzalanıb. Müqaviləyə əsasən, Dağlıq Qarabağın böyük bir hissəsi yenidən Azərbaycan dövlətinin suverenliyi altında idi. Müharibədən sonra dövlət məcburi köçkünlərin

əks miqrasiyasını planlaşdırmağa başlamış və rayonun yenidən inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın dirçəldilməsi məqsədilə yeni məskunlaşmaların salınması və təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində 04.01.2021-ci il tarixdə “Qarabağın İnkişafı Fondunun Sərəncamı” verilmişdir. Bölgənin inkişafı və kənd təsərrüfatı sahələrinin yenidən fəaliyyət göstərməsi ilə miqrasiya planlaşdırıla bilər və immiqrantlar köhnə mülklərini bərpa edə və öz torpaqlarında yaşamağa davam edə bilərlər. Bu ərazilərdə yaşayış bərpa olunduqdan sonra yeni müəssisələrin açılması da qaçılmazdır.

Sosial rifahı şərtləndirən bir çox amillər var və bunlardan ən mühümü vergilərdir. İşgaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrdə çalışan işçilərə vergi güzəştləri həm sosial rifahı yüksəldə, həm də vergiyə qarşı müqaviməti azalda bilər. Bu kontekstdə vergilərin sosial rifaha xidmət etməsi üçün ilk növbədə onların səmərəlilik və ya ədalət əsasında tərtib edilməsi və həyata keçirilməsi zəruridir. Çünki vergi öz xüsusiyyətlərinə görə resurs bölgüsündə səmərəliliyə və ədalətliyə təsir göstərir. Buna görə də sosial rifah və vergitutma arasında sıx əlaqə var.

Bu gün meydana çıxan qloballaşma fenomeni ölkələri öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə malik olmağa və qorumağa məcbur edir. Bu zərurət milli iqtisadiyyatlarda səmərəlilik və məhsuldarlıq problemlərini daha çox gündəmə gətirib. Mövcud resursların necə və hansı nisbətdə bölünəcəyi nöqtəsində səmərəlilik və məhsuldarlıq anlayışlarının əhəmiyyəti artmaqdadır. Burada qeyd olunan resurs anlayışı ən ümumi mənada iqtisadiyyatda mövcud olan istehsal amillərinə (əmək, torpaq, kapital və müəssisə) aiddir. Resursların bölüşdürülməsi və istifadəsi baxımından mühüm faktor olan səmərəlilik anlayışı, mövcud ehtiyatlarla maksimum istehsalını mümkün etmək üçün müəyyən edilə bilər. Başqa sözlə, resurs bölgüsündə səmərəlilik iqtisadiyyatda mövcud resurslardan düzgün sahələrdə adekvat istifadəni nəzərdə tutur.

Qarabağ regionunun restrukturizasiyasında müxtəlif maliyyə resurslarından, o cümlədən dövlət büdcəsindən, ARDNF-dən, xarici kredit təşkilatlarının

vəsaitlərindən, qrant və ianələrdən, özəl investisiyalardan və qanunla qadağan olunmamış digər mənbələrdən istifadə oluna bilər. Beynəlxalq təşkilatların, xarici ölkələrin, iri və orta müəssisələrin nümayəndələri münaqişədən sonrakı quruculuqda iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Hər bir beynəlxalq təşkilat öz yurisdiksiyasına və profilinə uyğun olaraq azad edilmiş torpaqlara hər bir biznesə uyğun sərmayə qoymağa hazır görünür. İsraildə olduğu kimi Azərbaycanda da diaspora investisiya modelindən geniş istifadə oluna bilər. Münaqişədən sonrakı dövrdə regionlara texnoloji sərmayələr vençur kapitalı, kraudfanding və kraudfanding vasitəsilə artırıla bilər. Bir çox sahələrə investisiyalar dövlət-özəl tərəfdaşlıq vasitəsilə cəlb edilə bilər. İnfrastruktur layihələrinin dövlət-özəl tərəfdaşlıq yolu ilə həyata keçirilməsi özəl sektorun canlanmasına, məhsuldarlığın artmasına və dövlət büdcəsinin yükünün azalmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində əhalinin burada işləməsi üçün geniş imkanlar yaradır. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə mədənçixarma, metallurgiya, qida sənayesi, emal sənayesi, turizm və istirahət, yaradıcı sənaye, heyvandarlıq, tibb, taxılçılıq, üzümçülük, tərəvəzçilik, meyvəçilik, pambıqçılıq, arıçılıq, quşçuluq və tikinti potensialı var. Bu sahələrə investisiyalar həm qeyri-neft ixracının və idxalın əvəzlənməsinin artırılması, həm də dəyər zəncirlərinin birləşməsi baxımından əhəmiyyətli olacaq.

Sosial rifah funksiyaları vasitəsilə ən yüksək səviyyədə təmin olunmağa çalışılan sosial rifah müxtəlif ictimai təsərrüfat fəaliyyətlərindən təsirlənir. Sosial rifahın səviyyəsinə təsir edən ən mühüm amil vergilərdir. Çünki vergilər fərdlərin alıcılıq qabiliyyətini azaldır, iqtisadi qərar və davranışlarında dəyişikliklərə səbəb olur və sosial rifaha mənfi təsir göstərir. Bu mənada vergilər səmərəliliyin və ədalətin təmin olunması nöqtəsində cəmiyyətin rifahına xidmət edəcək şəkildə tənzimlənməyə çalışılır.

Fərdlərin əsas hüququ və dövlətin əsas məsuliyyəti olaraq qəbul edilən bu çərçivədə, hər şeydən əvvəl, bütün insanların həm fiziki, həm də əqli cəhətdən sağlam yaşamaq hüququ olduğu qəbul edilmişdir. Bütün şəxslərin sağlamlıq şəraiti

yaxşı olan evlərdə sığınacaq hüququ olduğu qəbul edilib və dövlətə bütün vətəndaşların sağlamlıq şəraiti yaxşı olan evlərdə yaşamasını təmin etmək öhdəliyi verməlidir. Bunlara əlavə olaraq, işğaldan azad olan bölgələrdə işçilərin həm gələcək qorxusundan, həm də yoxsulluqdan xilas olmaq haqqı olduğunu nəzərə alaraq sosial təminatı təmin etməklə fərdləri gələcəyin qoxusundan və yoxsulluqdan xilas etmək vəzifəsi də dövlətin vəzifəsi hesab olunur.

Sosial rifah proqramlarından faydalanmaq hüququ işğaldan azad olan bölgələrdə ən əsas vətəndaşlıq hüquqlarından biri kimi qəbul edilməlidir. Rifah proqramlarının universal xüsusiyyətlərə malik olması və xidmətlərin göstərilməsinin vətəndaşlıq anlayışı çərçivəsində qiymətləndirilməsi sosial dövlətin ən qabarıq xüsusiyyəti kimi önə çıxır. Sosial dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqramların əsas məqsədi sosial ədaləti təmin etmək üçün sosial və iqtisadi bərabərliyə nail olmaqdır. Ümumiyyətlə, rifah dövləti anlayışında dövlətin əsas vəzifəsi öz üzərinə götürərək, vətəndaşların sosial-iqtisadi rifahını təmin etmək və qorumaq məqsədi daşıyır. Bu kontekstdə əsas məqsəd rifah səviyyəsi yaxşı həyat səviyyəsini təmin edə bilməyənlər üçün ictimai məsuliyyət daşıyaraq ədalətli bölüşdürülmə və bərabər imkanların yaradılması olmuşdur.

Qarabağ regionunun yenidən qurulmasında “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” konsepsiyasının həyata keçirilməsi və bununla da turizm sektorunun dirçəldilməsi hədəflənib. Şuşanın pilot şəhərə çevrilməsi, şəhərdə elektron məlumat lövhələrinin, robot bələdçilərin, intellektual nəqliyyat sistemlərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Qarabağ bölgəsinə immiqrasiyanın təşviq edilməsi, əksinə, öz ölkələrində təcrid olunmuş və qaçqın vəziyyətinə düşmüş insanların normal həyatlarına qayıda bilmələri üçün dövlətin dəstək proqramlarının hazırlaması lazımdır.

Dövlət işğaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə fəaliyyət göstərən işçilərin sosial rifahının artırılmasında əsasən üç xüsusiyyətə diqqət etməlidir. Bunlardan birincisi müdaxilə xüsusiyyətidir və nəticədə bazar uğursuzluqlarını aradan qaldırmaq üçün dövlət tədbirlər görür. İkinci xüsusiyyət

onun tənzimləyici roludur. O, həmçinin işçilər üçün bədbəxtliyin qarşısını alacaq minimum əmək haqqının müəyyən edilməsinə, sosial yardım və təcrübələrin saxlanmasına cavabdehdir. Üçüncüsü, gəlirin yenidən bölüşdürülməsi rolunu öz üzərinə götürür. Vergilər və müxtəlif yollarla gəlirləri yenidən bölüşdürməklə siniflər arasında balanssızlığı aradan qaldırmağa münasibət göstərir.

Dövlət bazardakı uğursuzluqlara tənzimləmə və müəyyən müdaxilələr edərək təsir göstərir. Onların vasitələrini vergi, pul, gəlir, ticarət və məşğulluq siyasəti kimi sıralamaq olar. Bunlar iqtisadi həyatı tənzimləmək üçün çox təsirli üsullardır. Sosial rifah üçün dövlət öz tənzimləyici təsirlərini əsasən üç istiqamətdə aparır. Bu, ilk növbədə, vətəndaşlara minimum gəlir təmin etməkdir. İkincisi, sosial riskləri azaltmaqla şəxsi və sosial güvənsizliyi minimuma endirməkdir. Üçüncüsü, sinif və status fərqlərindən asılı olmayaraq, vətəndaşlarına standart xidmət göstərməkdir. Üçüncü funksiyayı dəqiq olaraq gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi siyasəti kimi müəyyən etmək olar. Bu funksiya gəlirin daha varlılardan daha az imkanlılara bölünməsinə aiddir. Bu, işçilərdən işsizlərə və ya təqaüdcülərə, kişilərdən qadınlara və ya böyüklərdən uşaqlara yenidən bölüşdürülməsi deməkdir.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ BÖLGƏLƏRDƏ YARADILAN MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏNZİMLƏNMƏSİ İLƏ BAĞLI QANUNVERİCİLİK BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 İşgaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən daxili və xarici investisiyaların mühasibat uçotunda əks olunması

Azad olunmuş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən daxili və xarici investisiyaların bu müəssisələrin fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Yaradılan müəssisələrdə investisiyalar biznesin qurulmasına, torpaqların, binaların və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsinə, qiymətli kağızlardan və faizlərdən əldə edilən gəlirə qoyulur. Kommersiya və qeyri-kommersiya təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sistemlərinin iqtisadi transformasiyanın təkmilləşdirilməsini və keyfiyyətə yenidən qurulmasını tələb edir. Bu baxımdan yanaşdıqda qeyd etmək olar ki, bu problemin həlli müəyyən dərəcədə kommersiya və qeyri-kommersiya müəssisələrində idarəetmə prosesinin informasiya təminatının səmərəliliyinin yüksəldilməsindən asılı olur.

Beləliklə, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində istifadə olunan məlumatların keyfiyyəti maliyyə resurslarının həcmi, mənfəət normalarını, müəssisənin bazar dəyərini, investisiya layihələrinin və investisiya maliyyə alətlərinin seçimini və onların rifahını formalaşdıran digər göstəriciləri daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verməkdədir. Bu kontekstdə idarəetmə uçotu sistemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və müəssisənin fəaliyyəti haqqında müxtəlif istifadəçilərə vaxtında, adekvat və dəqiq məlumat verən mühasibat uçotu sisteminin tərkib hissəsi sayılır.

İşgaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yönləndirilən daxili və xarici investisiyaların uçotu beynəlxalq mühasibat standartlarına əsasən aparılır. Çünki milli mühasibatlıq standartları da məhz beynəlxalq standartların

əsasında qurulmuşdur. Müvafiq obyektlərin tikintisi və alınması üzrə faktiki məsrəflər 103 №-li «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması», 113 №-li «Torpaq, tikili və avadanlıqla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesablarının debetində əks etdirilir. Davamlı fəaliyyətə, əsas vəsaitlərə və qeyri-maddi aktivlərə kapital qoyuluşunun məbləği 103 №-li, 113 №-li hesabları üzrə balansda əks etdirilir. Bu hesablamaclar tikilən və ya satın alınan hər bir obyekt üzrə analitik uçotla aparılır. Analitik uçotun yaradılması tikinti, yenidənqurma, torpaq işləri, avadanlığın quraşdırılması, habelə əsaslı tikintinin smetasında nəzərdə tutulmuş digər xərclər haqqında məlumatların əldə edilməsini təmin etməlidir.

Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları 181 №-li hesabda “Ödəmə müddətinə qədər saxlanılan investisiyalar” kimi, 182 №-li hesabda “Uzunmüddətli kreditlər” kimi, 183 №-li hesabda “Digər uzunmüddətli investisiyalar” kimi, 151 №-li hesabda “Assosiasiyalı müəssisələrə investisiyalar” kimi, 152 №-li hesabda “Birgə müəssisələrə investisiyalar” kimi, 321 №-li hesabda “Qaytarılan kapital” kimi nəzərə alınır. Bu hesablarda “Səhmlər”, “Kredit borcları”, “Verilmiş öhdəliklər” və s. subhesabların açılması tövsiyə olunur.

Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları 231 №-li “Satış məqsədi ilə saxlanılan qısamüddətli investisiyalar”, 232 №-li “Ödəniş tarixinədək saxlanılan qısamüddətli investisiyalar”, 234 №-li “Dəyərlə saxlanılan qısamüddətli investisiyalar” hesablarında uçota alınır.

Torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin və digər aktivlərin ilkin dəyəri 103 №-li “Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı xərclərin kapitallaşdırılması”, 113 №-li “Torpaq, tikili və avadanlıqla bağlı xərclərin kapitallaşdırılması”, 111 №-li “Torpaq, tikinti və avadanlıq-Dəyər”, 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər-dəyər” və s. hesablara debet edilir

Maliyyə qoyuluşları uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarını xarakterizə edən hesabların debetində müvafiq hesabların kreditinə uyğun olaraq (223 №-li “Bank hesablaşma hesabları”, 201 №-li “Maddi ehtiyatlar” və digər

hesablar) əks etdirilir. Bu hesabların kreditindən 731 №-li «Sair əməliyyat xərcləri» hesabının debetinə maliyyə depozitləri silinir. Fikrimcə, uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının analitik uçotu daxili və xarici maliyyə investisiyaları, onların növləri və investisiya qoyuluşları haqqında məlumat əldə etməklə aparılmalıdır (Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, 2022).

İnvestisiyaların uçotu investisiya aləti üçün vəsait ödənildikdə baş verir. Mühasibat uçotunun dəqiq növü investorun niyyətindən və investisiyanın mütənasib ölçüsündən asılıdır. Bu amillərdən asılı olaraq işğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrdə aşağıdakı mühasibat uçotu növləri tətbiq oluna bilər:

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yatırım edən investor investisiyanı ödəmə tarixinə qədər saxlamaq niyyətindədirsə (bu, bu uçot metodunu borc alətləri ilə səmərəli şəkildə məhdudlaşdırır) və bunu etmək imkanına malikdirsə, investisiya ödəmə müddətinə qədər saxlanılan kimi təsnif edilir. Bu sərmayə ilkin olaraq ilkin dəyərlə qeydə alınır, daha sonra onun alındığı hər hansı mükafat və ya endirimi əks etdirmək üçün amortizasiya düzəlişləri edilir. İnvestisiya həmçinin hər hansı daimi dəyərsizləşmələri əks etdirmək üçün yazıla bilər. Bu investisiya növü üçün bazar dəyərinə davamlı düzəliş yoxdur. Bu yanaşma kapital alətlərinə tətbiq edilə bilməz, çünki onların ödəmə tarixi yoxdur.

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yatırım edən investor öz investisiyasını qısa müddətli mənfəət üçün satmaq niyyətindədirsə, investisiya ticarət qiymətli kağızı kimi təsnif edilir. Bu hal əsasən xarici investisiyalarda müşahidə olunur. Bu investisiya ilkin olaraq maya dəyəri vasitəsilə qeydə alınır. Hər bir sonrakı hesabat dövrünün sonunda qeydə alınmış investisiyanı dövrün sonuna olan ədalətli dəyərinə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hər hansı reallaşdırılmamış holdinq gəlirləri və zərərləri əməliyyat gəlirlərində qeyd edilməlidir. Bu investisiya borc və ya kapital aləti ola bilər.

Satış üçün mövcud investisiya ödəmə müddətinə qədər saxlanılan və ya ticarət qiymətli kağızı kimi təsnif edilə bilməz. Bu investisiya ilkin olaraq maya dəyəri

vasitəsilə qeydə alınır. Hər bir sonrakı hesabat dövrünün sonunda qeydə alınmış investisiyanı dövrün sonuna olan ədalətli dəyərinə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hər hansı reallaşdırılmamış holdinq gəlirləri və zərərləri satılana qədər digər məcmu gəlirdə qeyd edilməlidir.

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə yatırım edən investorun investisiya obyektini üzərində əhəmiyyətli əməliyyat və ya maliyyə nəzarəti varsa (ümumiyyətlə ən azı 20% pay hesab olunur), kapital metodundan istifadə edilməlidir. Bu investisiya ilkin olaraq maya dəyəri vasitəsilə qeydə alınır. Sonrakı dövrlərdə investor müəssisədaxili mənfəət və zərərlər çıxıldıqdan sonra investisiya obyektinin mənfəətlərindəki və zərərlərindəki payını tanıyır. Həmçinin, investisiya obyektini investora dividendlər verirsə, dividendlər investorun investisiya obyektinə qoyduğu investisiyadan çıxılır. 2022-ci il üzrə dövlət büdcəsi layihələrinin, o cümlədən də ölkənin iqtisadi-sosial inkişafı üçün proqnoz göstəricilərinin, investisiya xərclərinin, bu sahə üzrə proqram layihələri AR-ın Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilməlidir (Əsədov Ə., 2021).

İnvestisiyaların uçotunda mühüm anlayış gəlir və ya zərərin həyata keçirilib-keçirilməməsidir. Reallaşdırılmış mənfəət, reallaşdırılmış zərər kimi investisiyanın satışı ilə əldə edilir. Əksinə, reallaşdırılmamış gəlir və ya zərər hələ də investorun mülkiyyətində olan investisiyanın ədalətli dəyərindəki dəyişikliklə əlaqələndirilir.

İnvestisiyaların birbaşa satışından başqa reallaşdırılmış zərərlər hesab edilən başqa hallar da var. Bu baş verdikdə, reallaşdırılmış zərər mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır və investisiyanın balans dəyəri müvafiq məbləğdə yazılır. Məsələn, saxlanılan qiymətli kağız üzrə daimi zərər olduqda, zərərin bütün məbləği reallaşdırılmış zərər hesab edilir və silinir. Daimi zərər adətən investisiya obyektinin iflas və ya likvidlik problemləri ilə bağlıdır.

Reallaşdırılmamış mənfəət və ya zərər dərhal vergiyə cəlb edilmir. Bu gəlir və ya zərər yalnız əsas qiymətli kağızın satışı yolu ilə həyata keçirildikdə vergi məqsədləri üçün tanınır. Bu o deməkdir ki, investorun mühasibat uçotunda qiymətli

kağızların vergitutma bazası ilə onların balans dəyəri arasında fərq ola bilər ki, bu da müvəqqəti fərq hesab edilir.

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrə daxili və xarici investisiyaların cəlb zamanı həm də Qarabağda sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi nöqtəyi nəzərindən çıxış etmək lazımdır. Bunun üçün ilk növbədə dost ölkələrimizdən maliyyə sərmayələri cəlb edilməli, bu investisiyalar regional təhlükəsizliyin təmin olunmasına kömək etməli, itirilmiş iqtisadi və istehsal potensialının bərpasını sürətləndirməlidir. Türkiyənin Qarabağa yatırdığı sərmayələr sabitliyin təmin olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bizə qonşu olan, kənd təsərrüfatının inkişafında yaxşı təcrübəyə malik olan Rusiya, İran və İsraildən investisiyalar çox faydalı olacaq. Təbii ki, yenidənqurma işlərində yerli əhali iştirak etməlidir, çünki ölkədə müəyyən faiz işsiz əhali var. Kiçik və orta biznesi bərpa prosesinə həvəsləndirmək, cəlb etmək lazımdır. Qarabağdakı torpaqlar əvvəlcədən orada qan tökən əsgərlərə və zabidlərə verilməlidir. Həm də səbəb təkcə bu adamların əsasən kəsib olması deyil - vətənpərvərlik amilinin böyük əhəmiyyət kəsb etməsidir (Джафаров Э.О., Гулиев А.А., 2021: s.14-15).

İnvestisiya edən müəssisə investisiya qoyanda və investisiya aşağıdakı iki meyara malik olduqda, investor maya dəyəri metodundan istifadə edərək investisiyanı uçota alır:

- Investorun investisiya obyektinə üzərində heç bir əhəmiyyətli təsiri yoxdur
- İnvestisiya asanlıqla müəyyən edilə bilən ədalətli dəyərində malik deyil.

Bu şəraitdə maya dəyəri metodu investordan investisiyanı tarixi dəyəri (yəni, alış qiyməti) ilə uçota almağı tələb edir. Bu məlumat investorun balansında aktiv kimi görünür.

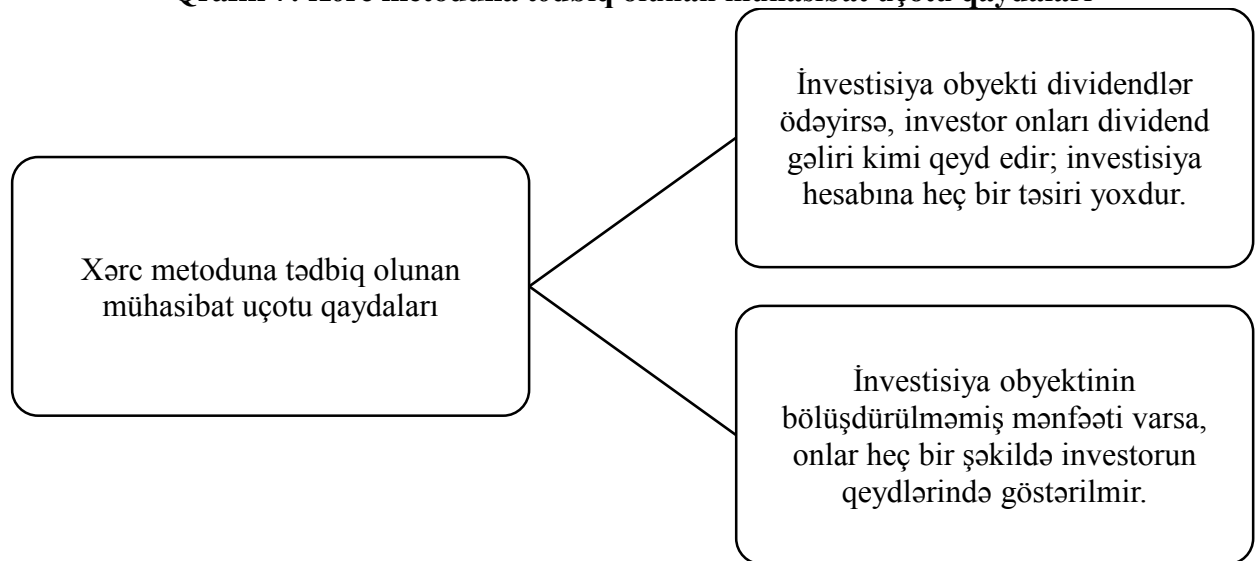
İnvestor ilkin əməliyyatı qeydə aldıqdan sonra, investisiyanın fair bazar dəyərinin qeydə alınmış tarixi dəyərdən aşağı düşdüyünə dair sübut olmadığı halda,

ona düzəliş etməyə ehtiyac yoxdur. Əgər belədirsə, investor investisiyanın qeydə alınmış dəyərini onun yeni ədalətli bazar dəyərinə yazır.

Ədalətli bazar dəyərini tarixi dəyərdən yuxarı qalxdığına dair sübutlar varsa, Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsiplərinə əsasən investisiyanın qeydə alınmış dəyərini artırılmasına icazə verilmir. Bu, sərmayələri qeyd etmək üçün olduqca mühafizəkar bir yanaşmadır.

Qeyd olunan məqamlara əlavə olaraq, xərc metoduna aşağıdakı mühasibat uçotu qaydaları da tətbiq edilir:

Qrafik 7: Xərc metoduna tətbiq olunan mühasibat uçotu qaydaları

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

İnvestisiya uçotunun alternativ metodu kapital metodudur. Kapital metodu bu yalnız investorun investisiya obyektinə əhəmiyyətli təsir göstərdiyi zaman istifadə olunur. Dəyər metodunun yalnız ilkin uçotu və dəyərsizləşmənin dövrü müayinəsini tələb etdiyini nəzərə alsaq, investisiyaların ilkin uçota alınması kapital metodundan daha asandır. Kapitalın uçotu əlaqəli şirkətlərə və ya müəssisələrə investisiyaların uçotu üçün bir prosesidir. Şirkətlərin bəzən digər şirkətlərdə mülkiyyət maraqları olur. İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrdə qarşılıqlı mülkiyyət maraqlarının formalaşacağı proqnozlaşdırılır. Tipik olaraq, kapitalın uçotu (həmçinin kapital metodu adlanır) investor və ya holding müəssisəsi assosiativ şirkətin səsvermə səhmlərinin 20-50%-nə sahib olduqda tətbiq edilir. Mühasibat

uçotunun kapital metodu yalnız investor və ya investisiya şirkəti investisiya obyektinə və ya sahib olduğu şirkətə əhəmiyyətli təsir göstərə bildikdə istifadə olunur.

Kapital metodundan istifadə edərkən bu müəssisələrə yatırım edən investor investisiya obyektinin mənfəət və zərərlərində yalnız öz payını tanıyır, yəni o, mülkiyyət payının faizinə əsasən mənfəətin bir hissəsini qeyd edir. Bu mənfəət və zərərlər investisiya obyektinin maliyyə hesablarında da əks etdirilir. İnvestisiya edən müəssisə hər hansı mənfəət və ya zərəri qeyd edərsə, bu, onun mənfəət və zərər haqqında hesabatında əks etdirilir.

Həmçinin, şirkətə ilkin investisiya məbləği investisiya şirkətinin balansında aktiv kimi qeyd olunur. Bununla belə, investisiya dəyərindəki dəyişikliklər investorun balansında da qeydə alınır və düzəliş edilir. Başqa sözlə, investisiya obyektinin mənfəət artımı investisiya dəyərini artıracaq, itkilər isə balans hesabatında investisiya məbləğini azaldacaq.

İnvestisiya obyektinə əhəmiyyətli təsir yoxdursa, investor onun əvəzində əlaqəli şirkətə investisiyasını uçota almaq üçün maya dəyəri metodundan istifadə edir. Mühasibat uçotunun ilkin dəyəri metodu investisiyanın ilkin dəyəri ilə aktiv kimi uçota alınır. Bununla belə, aktivin dəyəri investisiya obyektinin mənfəət və ya zərər haqqında məlumat verib-verməməsindən asılı olmayaraq dəyişmir. Digər tərəfdən, kapital metodu investorun balansındakı aktivin dəyərində vaxtaşırı düzəlişlər edir, çünki onlar investisiya obyektində 20%-50% nəzarət edən investisiya payına malikdirlər.

İşğaldan azad edilmiş bölgələr üzrə yaradılan müəssisələrdə investisiya uçotu ilə yanaşı xərc uçotu da böyük əhəmiyyət daşıyır. Çünki bu iki uçot bir çox nöqtədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Xərc uçotunun isə ən çox istifadə və tövsiyə olunan metodu hesablama metodudur. Hesablama metoduna əsasən də təsərrüfat əməliyyatlarının, habelə digər hadisələrin icrası nəticəsində bağlı maliyyə hesabatlarında informasiyanın burada əks olunması sadəcə keçmişdə müxtəlif bir

neçə dövrlərdə pul vəsaitlərinin, o cümlədən onun ekvivalentlərinin alınması, həmçinin sadəcə ödənilməsi ilə deyil, həm də gələcək dövrlərdə debitor borcları və kreditor borcları kimi uçota alınmışdır ki, bu da həmin vəsaitlər üzrə hesabatlarda daxilolmaları və xaricolmaları əks etdirməkdədir (Cəfərov E.O., 2019 : s.9). Başqa sözlə də, bu əməliyyatlar və hadisələrin hər biri baş verdiyi anda tanınmağa başlayır.

Hesabat verən müəssisələrin hesabat dövrü ərzində, habelə birbaşa olaraq kreditorlardan və investorlardan əlavə resurslarının əldə olunmasından başqa, iqtisadi resurslar kimi, iddialarda dəyişikliklər vasitəsi kimi əks olunması maliyyə fəaliyyəti haqqında informasiyanın mühasibat hesabatlarında təqdim edilməsi, müəssisənin keçmişdə də, gələcəkdə də pul vəsaitlərinin və ekvivalentlərinin xaricolmalarını və daxilolmalarını təmin etməsi üçün qabiliyyətin qiymətləndirilməsinə aid təhlillərin aparılması üzrə istifadəçilərə faydalar verir (Cəfərov E.O., 2019 : s.9).

Beləliklə də, həmin informasiya bu müəssisənin mövcud iqtisadi resurslarını, habelə bu resurslarının müvafiq dövrlərdəki hərəkətlərini, həmçinin bazar qiymətlərini (faiz dərəcəsinin dəyişməsi) nəticəsində bu resurslara iddialarının nə dərəcədə təsir etməsini (artma və azalmanı), nəticədə də bu müəssisənin birbaşa olaraq da kreditorlardan və investorlardan əldə edilmiş resurslardan başqa, burada öz fəaliyyətiylə bağlı olan ödənilməyən xidmətlərin və işlərin müqabilində xalis pul daxilolmasının təmin olunması üzrə potensial imkanlarını özündə göstərməkdədir (Cəfərov E.O., 2019 : s.9).

Maddə 29-da qeyd edildiyi kimi müəssisə əsas vəsaitlərin uçot siyasəti kimi ilkin dəyər və ya yenidən qiymətləndirmə modelini seçə və bu siyasəti bütün torpaq, qurğu və avadanlıq siniflərinə tətbiq edə bilər. Eyni zamanda, bəzi müəssisələr investorlara müəyyən üstünlüklər verən yerli və ya xarici investisiya fondları yaradırlar. Bəzi şirkətlər isə birbaşa iştirak sığortası müqavilələri qrupları təşkil edir və əsas maddələri saxlayırlar. Bu cür vəsaitlərə və ya əsas maddələrə sahibkarların istifadə etdiyi əmlak daxil ola bilər. Həmçinin, müəssisə sahibkarların istifadəsində

olan həmin əmlakın tanınması üçün 16 №-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartıyla müəyyən edilmiş tələblər tətbiq edilir (Cəfərov E.O., 2020: s.14).

Standartın 29-cu maddəsində göstərilən tələblərə baxmayaraq, müəssisə belə əmlakın ölçülməsi üçün “İnvestisiya mülkiyyəti” adlı 40 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq ədalətli dəyər modelini seçə və tətbiq edə bilər. Bu seçimin məqsədləri “Sığorta Müqavilələri” adlı 17 №-li Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartında açıqlanır. Həmçinin, müəssisə investisiya əmlakının ədalətli dəyər modelinə əsasən ölçülən sahibkarların istifadəsində olan belə əmlakın sahibkara məxsus əmlakı bu standartla müəyyən olunan tələblərə uyğun olaraq torpaq, tikili və avadanlıqların ayrıca bir növü (maddə 29A və 29B) olaraq tanıyır (Cəfərov E.O., 2020: s.14).

İşğaldan azad edilən torpaqlarda təsərrüfatın idarə edilməsi üzrə uçotu sistemi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında vaxtında və düzgün məlumat verməlidir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə və dünyanın müxtəlif yerlərində mövcud olduğuna görə deyə bilərik ki, idarəetmə uçotu onu mühasibat uçotu sistemindən fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir.

Həmin xüsusiyyətlərin həyata keçirilməsinə gəldikdə isə təsərrüfat uçotu idarəetmə uçotu sisteminin ayrıca hüquqi baza və xarakter daşıyan bir hissəsidir. Deməli, təsərrüfat uçotu xüsusi qanunlarla tənzimlənir. Təsərrüfat uçotunun əsas xüsusiyyəti ondan təsərrüfat fəaliyyətinin və onların qiymətləndirilməsi üçün əsas təşkil edən amillərin müəyyən edilməsində istifadə edilməsidir. Buna görə də kommərsiya təşkilatlarında dövlət idarəetmə fəaliyyətinin tənzimlənməsi baxımından yuxarı orqanlardan tutmuş aşağı səviyyələrə qədər bütün səviyyələrdə düzgün qərarların qəbulu üçün zəruri olan məlumatların keyfiyyət və kəmiyyət səviyyəsinin tələb olunan səviyyəsinə nail olmaq vacibdir (Əhmədova T.M.,2021).

Təsərrüfat uçotu sisteminin məqsədi ümumi qəbul edilmiş mühasibat uçotu standartlarına uyğun olaraq müxtəlif istifadəçilərə vaxtında, dəqiq və dolğun

məlumat verməkdən ibarətdir. Müasir şəraitdə təsərrüfat fəaliyyətinə müxtəlif innovasiyalar tətbiq edilərkən idarəetmə proseslərinin səmərəliliyini və effektivliyini artıran informasiya mübadiləsi texnologiyalarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (Bunla nə demək istəmişən?)

3.2 İşğaldan azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə verilən vergi güzəştlərinin və əlavə imtiyazların mühasibat uçotunda əks olunması

Erməni işğalından azad edilmiş Şərqi Zəngəzur ilə Qarabağ iqtisadi rayonlarında quruculuq və bərpa işləri, o cümlədən zəngin iqtisadi resurslara malik bu torpaqların ölkə iqtisadiyyatına töhfə verməsi üçün də tədbirlər görülür. Strateji plana əsasən, rayonda istehsal, ticarət, xidmət və emal infrastrukturunun yaradılması, habelə yeni-yeni texnologiyaların tətbiqi, ölkələrin investisiya cəlbediciliyinin təmin olunması nəzərdə tutulmaqdadır. Bu məqsədlə sahibkarların həvəsləndirilməsi üçün xüsusi vergi və gömrük üstünlükləri, müxtəlif iqtisadi, institusional və maliyyə stimullar hazırlanır.

Prezident İlham Əliyevin “Azad edilmiş torpaqlarda iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” adlı 10 dekabr 2021-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, xidmətə təkliflər hazırlamaq tapşırılıb.

Hazırda Dövlət Vergi Xidməti bu sahələrin iqtisadi diaqnostikasını aparır və bu dərin təhlil əsasında təkliflər hazırlayır. Bu sənədə əsasən, azad edilmiş ərazilərin inkişafında vergi güzəştləri tətbiq ediləcək, yeni istehsal müəssisələrinin tikintisi əsaslı vəsait qoyuluşuna uyğun olaraq gəlir vergisindən azad olunacaq və turizmin inkişafı üçün vergi güzəştləri nəzərdə tutulub.

Təkliflərə əsasən, Qarabağ ilə Şərqi Zəngəzurda kənd təsərrüfatıyla məşğul olan əmlak sahibləri torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün vergilərdən azad ediləcək. Bundan əlavə, Qarabağ bölgəsi böyük bir sənaye potensialına sahibdir. Sənaye zonalarının bu ərazilərdə investisiya cəlbediciliyinin artırılması məqsədilə hazırda Sənaye Texnologiyaları Parklarında və Ələt Azad İqtisadi Zonasında gömrük və

vergi siyasəti təşviq edilməkdədir və bu güzəştlər işğaldan azad edilən zonalardakı sənaye obyektlərinə də şamil ediləcək. Qabrieldə yeni açılmış Araz Vadisi İqtisadi Zonası Sənaye Parkında ilk xarici investorlar qeydə alınıb, bu sahədə ilk investisiya layihəsi yaxın günlərdə Rusiyanın “KamAZ” şirkəti tərəfindən həyata keçiriləcək. Bu investorlara vergi güzəştləri verilir.

Hazırda əllidən çox xarici şirkətlər azad edilmiş torpaqların bərpası layihələrində iştirak etmək üçün dövlətə müraciət etmişlər. Onların arasında Türkiyə, Pakistan, Rusiya, Qazaxıstan, Macarıstan, Çin, İsrail, Cənubi Koreya və İtaliya şirkətləri var və bu ölkələr üçün vergi güzəştlərinin tətbiqini nəzərdə tutulur. Yerli sahibkarların işğaldan azad edilmiş torpaqlarda biznes qurmaq istəyi də böyükdür. İndiyədək Kiçik və Orta Bizneslərin İnkişafı Agentliyinə (KOBİA) Şərqi Zəngəzur ilə Qarabağ iqtisadi rayonlarında işləmək niyyətində olan 980 sahibkar müraciət edib. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlar həm mənfəət, həm də gəlir vergisindən azad olunacaqlar.

Bir çox yerli sahibkarların investisiya təşviqi sertifikatı aldığını nəzərə alsaq, onların qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vergi endirimlərindən yararlanması daha asan olacaq. Investisiya təşviqi şəhadətnaməsi almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar yeddi il müddətinə vergi və rüsumları ödəməkdən azad olduqları üçün hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarları əldə etdikləri mənfəətin 50,0%-i üzrə mənfəət (gəlir) vergisini ödəyirlər. Investisiya vəsaitləri hesabına əldə edilmiş əmlak üzrə mülkiyyətində və ya istifadəsində müvafiq torpaqlar üzrə torpaq vergisi təsdiqedicisi sənədlər əsasında maşın, texnoloji avadanlıq və burdakı qurğuların idxalı zamanı isə ƏDV-dən və gömrük rüsumundan azaddır (Namazova C.B.,2011).

2022-ci il yanvarın əvvəlindən kənd təsərrüfatı məhsullarının ölkədə topdan və pərakəndə satışı üzrə kommersion əlavələri, o cümlədən kənd təsərrüfatı texnikasının və kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bağlı aqrotexniki xidmətlərin operativ lizinə görə 3 il müddətinə ƏDV-nin hesablanması, məhsullar üzrə də ƏDV-dən

azad edilib. Ona görə də artıq məlumdur ki, bu qrupa daxil edilən bütün sahibkarlar işğaldan azad olunan rayonlarda ən azı beş növ vergi ödəməyəcəklər. Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərdən sonra isə digər biznes üzvləri də vergi güzəştləri tətbiq olunacaqdır.

İşğaldan azad edilən ərazilərdə sosial sığortalar və digər müavinətlər həyata keçiriləcək. İqtisadiyyat Nazirliyinə və Mərkəzi Bankına, həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara daha rahat və güzəştli bank kreditlərinin verilməsi tapşırılıb. Sahibkarlar tərəfindən təqdim edilən biznes planda azad edilmiş torpaqlarla bağlı layihələrə üstünlük veriləcək və kreditləri ilk olaraq sahibkarlar alacaq.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi stimullaşdırılması ilk növbədə kənd təsərrüfatında ciddi gəlir yaradacaq. Ağdam və Füzulinin boş torpaqlarını nəzərə alsaq, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə təxminən 232,8 min hektar əkin sahəsi var. Həmçinin 430,0 min baş iribuynuzlu mal-qaralar və 1,6 milyon baş qoyun-keçi olan təsərrüfatlar yaratmaq potensialına malikdir. Rayonun heyvandarlıq sahəsində tarixi potensialı və təbii relyefi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq gələcəkdə də kənd təsərrüfatı istehsalında heyvandarlıq üstünlük təşkil edəcəkdir. Rayonda ət-süd məhsulları, üzümçülük, baramaçılıq, arıçılıq və tütüncülük sahələri bərpa edilərək genişləndiriləcək. Bundan əlavə, rayonda yeni kənd təsərrüfatı layihələrinin həyata keçirilməsi, intensiv meyvəçiliyin aparılması nəzərdə tutulur. Hesablamalara görə, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının inkişafının stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən dəstək tədbirləri nəticəsində yaxın gələcəkdə kənd təsərrüfatında real artımın 9,0% olacağı proqnozlaşdırılır. o cümlədən Qarabağda ölkə üzrə buğda istehsalının 10-12%-i və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonaları. Əhəmiyyətli hissəsinin ilkin mərhələdə buğda və taxıl olacağı gözlənilən bu sahələrdə bütövlükdə 1 milyard manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu yetişdirmək mümkün olacaq.

İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə yaradılan müəssisələrdə vergi güzəştlərinin mühasibat və vergi uçotunda əks olunması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalıdır.

Aydındır ki, milli uçot standartlarımız beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılıb. Beləliklə, MUBS və MHBS əsasında hazırlanmış maliyyə hesabatları istifadəçilərin bütün ehtiyaclarına cavab verdiyindən, burada onlar tərəfindən bir çox vergiqoyma siyasətlərini müəyyən olunması üzrə əsaslandırılmış iqtisadi qərarlarının qəbul olunmasını mümkün edir (Cəfərov E.O., 2019: s.1).

Maliyyə hesabatlarının əsas məqsədi vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənən, habelə vergi uçotunu özündə əks olunmamasından bu hesabatlar üzrə “Mühasibat uçotu haqqında” AR Qanununun tələblərinə uyğun formada müəyyən edilmiş hallarda auditor rəyi nəticəsində birlikdə təqdim edilsin. Vergi məqsədlərini özündə əks etdirən bu vergi hesabatları ilə vergi orqanlarının tələblərinə tam uyğun olaraq ayrıca hazırlanmalıdır (Cəfərov E.O. 2019: s.6)

Məlumdur ki, işğaldan azad olunan bölgələrdə əsas diqqət sahələrindən biri də kənd təsərrüfatıdır. Kənd təsərrüfatının uçotunda ən çətin və diqqət olunmalı məqamlardan biri də bioloji aktivlərin uçotudur. Bioloji aktivlərdən əldə edilən kənd təsərrüfatı məhsulu ehtiyatları ilkin tanınma zamanı satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyərlə ölçülür. Bu dəyər bu Standartın məqsədləri üçün ehtiyatların ilkin dəyəri hesab olunur (maddə 20). Gözlənilən satış xərclərinə göndərmə xərcləri, endirimlər, agentlərə ödənilən komissiyalar və məhsulun marketinqi ilə bağlı oxşar xərclər daxildir (Cəfərov E.O. 2020(1): s.12).

Həmçinin, bu müəssisələrdə satış üçün saxlanılan ehtiyatlar satıldıqda, bu ehtiyatların balans dəyəri gəlirin tanındığı və mənfəət və ya zərərdə və digər məcmu gəlirdə əks etdirildiyi dövrdə xərc kimi tanınmalıdır (Cəfərov E.O. 2020(2): s.1).

Ehtiyatların ilkin maya dəyərinin qiymətləndirilməsində daha dəqiq nəticə əldə etmək üçün normativ maya dəyəri metodundan və ya pərakəndə satış qiyməti metodundan istifadə edilməkdədir, bu da məqsədəuyğun ola bilər. Normativ məsrəf metodu xammal, material, əmək, məhsuldarlıq və istehsal gücündən normativ istifadə normaları nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Bu kontekstdə normativ dəyərin

hesablanmasından yalnız belə bir qayda tətbiq edə bilən müəssisələr istifadə edə bilər (maddə 21).

Pərakəndə ticarətdə isə pərakəndə qiymət metodundan istifadə olunur, çünki eyni marja ilə böyük və tez-tez dəyişən mal ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində normativ maya dəyəri metodundan istifadə etmək məqsəduyğun deyil. Burada ehtiyatların ilkin dəyəri müvafiq faiz dərəcəsi ilə satış qiymətindən ümumi marjinal dəyər çıxılmaqla müəyyən edilir (maddə 22) (Cəfərov E.O. 2020(2): s.1).

İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə yaradılan müəssisələrə verilən vergi güzəştlərindən biri də mənfəət vergisidir. Mənfəət vergisi Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun hesablanır. Torpaq, tikili və avadanlıqların hesabatda yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində mənfəət vergisinə hər hansı təsir “Mənfəət Vergisi” 12 №-li BMUS (Maddə 42) uyğun olaraq uçota alınır və açıqlanır (Cəfərov E.O., 2021: s.4).

İşğaldan azad olunan bölgələrdə yaradılan qurumlarının normativ hüquqi aktları nəticəsində müəyyən edilmiş vergi güzəştlərinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün bölgələrin illik ehtiyacını nəzərə alaraq, vergi güzəştlərinin kateqoriyalarının düzgün müəyyənləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bundan əlavə, dövlətin qərar layihəsi hazırlayır, ona görə onun qiymətləndirilməsi proseduru və mümkün büdcə effekti vergi güzəştinin mülkiyyətinin müəyyən edilməsindən asılıdır.

Müasir vergitutma sistemi formalaşandan bəri onun mühüm elementi əhalinin müəyyən təbəqələri və sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət üstünlüklərinin bir növü olan vergi güzəştləri olmuşdur. Ənənəvi mənada vergi güzəştləri ya konkret verginin ödənilməsindən azad edilməsi, ya da vergi qanunvericiliyi çərçivəsində vergi dərəcəsinin mümkün olan minimum səviyyəyə endirilməsi ilə ifadə olunur. Dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla, vergi güzəştləri sahibkarlığın və sosial proseslərin stimullaşdırılması üçün istifadə olunan regional siyasətin universal alətləridir (Nesterenko I.Y.,2015).

Azad olunan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə vergi güzəştlərinin verilməsi prosesini tənzimləyən əsas qanunvericilik aktı AR Vergi Məcəlləsidir. Vergi güzəştlərinin verilməsinin əsas məqsədləri regional məqsədli proqramların və rayonun sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinin həyata keçirilməsi, habelə ərazidə yaşayan əhalinin sosial müdafiəsi səviyyəsinin yüksəldilməsidir.

Bu gün vergi ödəyicilərinin müəyyən kateqoriyalarına vergi güzəştlərinin verilməsi AR-ın büdcə sisteminin bütün səviyyələrində maliyyə-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin effektiv mexanizmdir (Imanshapieva M.M., 2014). Bundan əlavə, regionların qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş vergi güzəştlərinin büdcə səmərəliliyinin müəyyən edilməsi məsələsi xüsusi aktualıq kəsb edir, çünki dövlət büdcədən AR-ın təsis qurumlarının büdcələrinə büdcələrarası transfertlərin bölüşdürülməsi onun göstəricilərindən asılıdır.

Büdcənin müsbət səmərəliliyi ortamüddətli perspektivdə vergi ödəyicilərinin müəyyən bir güzəştli kateqoriyasından əlavə vergi daxilolmalarının vergi güzəştlərindən istifadə nəticəsində yaranan gəlir çatışmazlığını böyük ölçüdə üstələdiyi hallarda yaranır. Büdcənin mənfi səmərəliliyi, vergi ödəyicilərindən - müavinət istifadəçilərindən ortamüddətli perspektivdə gəlirlərin kompensasiya mexanizminin olmaması ilə xarakterizə olunan gəlir çatışmazlığından xeyli az olduğu əks vəziyyəti təmsil edir. Bir qayda olaraq, cari vergi güzəştləri cari dövrdə regional büdcənin xərclənməsinə səbəb olmur, lakin eyni zamanda ləğv edildiyi təqdirdə əldə edilə biləcək potensial gəliri azaldır. Bu faktorlar işğaldan azad olunan regionlarda yaradılan müəssisələrə vergi güzəştləri tətbiq olunarkən nəzərə alınmalıdır.

Subyektlərin qanunları ilə müəyyən edilmiş vergi güzəştlərinin büdcə səmərəliliyini müəyyən etmək üçün regional metodların tətbiqi ilə həyata keçirilən vergi güzəştlərinin effektivliyini hər il qiymətləndirmək lazımdır (Afanas'ev R.S., Golovanova N.V., 2016). Bununla belə, hazırda işğaldan azad olunan bölgələrdə yaradılan müəssisələr üçün xüsusi AR-ın Maliyyə Nazirliyi subyektlərinin vergi

güzəştlərinin (vergi xərclərinin) səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının təsdiq edilməsi haqqında qərar layihəsi hazırlamalıdır.

Bu metodologiya layihəsinə uyğun olaraq vergi güzəştlərinin üç əsas kateqoriyası fərqləndirmək olar: sosial, stimullaşdırıcı və maliyyə. Sosial vergi güzəştləri əhalinin müəyyən müdafiəsiz təbəqələri və sosial yönümlü təşkilatlar üçün müəyyən edilir. Regional səviyyədə bu cür üstünlüklərin bir nümunəsi çox uşaqly ailələr, pensiyaçılar, əlillər təşkilatları üçün nəqliyyat vergisi güzəştləridir. Sosial vergi güzəştlərinin fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, əksər hallarda onlar vergi ödəyicilərinə - fiziki şəxslərə yalnız təşkilatların və fərdi sahibkarların digər kateqoriyalara cəlb olunduğu bir vaxtda verilir.

Maddi təşviqlər, müavinət alanın maliyyə dəstəyinin AR-ın büdcə sistemi hesabına həyata keçirildiyi hallarda əks pul axınının aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. İşğaldan azad olunan bölgələrdə büdcədən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlarının nəqliyyat vergisi və ya hüquqi şəxslərin əmlak vergisini ödəməkdən azad edilməsi bu üstünlüyə bariz nümunə ola bilər.

Metodologiya layihəsinə uyğun olaraq həvəsləndirici güzəştlər konkret sahə daxilində iqtisadi fəaliyyətin inkişafına yönəldilmişdir ki, bu da gələcəkdə vergi güzəştlərinə malik olan bir qrup vergi ödəyicisindən vergi daxilolmalarının artırılmasını təmin etməlidir. Məsələn, işğaldan azad olunan bölgələrdə əsas təsərrüfat fəaliyyəti elektrik avadanlıqlarının istehsalı olan müəssisələr üçün hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə güzəştlərin verilməsindən gələcəkdə sərbəst pul vəsaitlərinin olması ilə stimullaşdırılan istehsalın genişləndirilməsi hesabına mənfəət vergisi daxilolmalarının artması gözlənilir.

Vergi güzəştlərinin təklif olunan təsnifatı sosial yeni istiqamətləndirmə, maliyyə axınlarının optimallaşdırılması və regionda iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması ilə nəticələnən üç amillə məhdudlaşır. Üstəlik, yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticə çıxır ki, işğaldan azad olunan bölgələrdə təxmin edilən

müsbət büdcə səmərəliliyi yalnız təşkilatlara və fərdi sahibkarlara həvəsləndirici güzəştlər verildikdə mümkündür (Igonina L.L., Mamonova I.V.,2016).

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş regionları üzrə vergi güzəştlərinin mühasibat uçotunda əks olunması sahəsində uzun illər qazanılmış təcrübəyə baxmayaraq, onun həyata keçirilməsi alqoritmlərinin optimallaşdırılması və müasirləşdirilməsi prosesi bu günə qədər aktual məsələ olaraq qalır. Bunun sübutlarından biri AR-ın Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bütün subyektləri tərəfindən vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsinin vahid metodunu nəzərdə tutan bir metodologiya layihəsinin hazırlanmasıdır. Bununla belə, vergilərin çoxvektorlu fəaliyyət aləti olduğunu nəzərə alsaq, vergi xərclərini və onların təsirlərini müqayisə etmək inanılmaz dərəcədə çətin məsələdir (Gorskii I.V., 2014). Bu maddədə təklif olunan vergi güzəştlərinin mühasibat uçotunda əks olunması qiymətləndirmənin obyektivliyinə kömək etməli və elmi potensiala, ekoloji vəziyyətə, habelə onların həyata keçirilməsində maraqlı olan müəssisələrin xüsusiyyətlərini daha çox nəzərə almalıdır.

3.3 Mikrosahibkarlıq, Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektlərində fəaliyyət göstərən işçilər sosial rifahının artırılmasını əks etdirən güzəşt və əlavə imtiyazların mühasibat uçotunda əks olunması

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş bölgələrində quruculuq dövründə sahibkarlara sosial rifahın artırılması məqsədi ilə dövlət dəstəyi iki istiqamətdə tətbiq oluna bilər. Birinci istiqamətə maaşların verilməsi, birdəfəlik yardım daxildir. İkinci aspekt isə sahibkarların dövlət qarşısında öhdəliklərinin azaldılmasıdır. Sahibkarların dövlət qarşısında öhdəlikləri vergilər, sosial sığorta haqları və digər ödənişlərdir. Digər tərəfdən, Vergi Qanunu və Sosial Müdafiə Qanunu artıq qüvvədədir. Bu dəyişikliklər bütövlükdə müəyyən dövrü əhatə edir. Uzun bir pandemiya və post-pandemiya dövrü var. Bu prosesi 2021-2022-ci illərdə və hətta bir neçə il sonrasındakı dövrü əhatə edəcəkdir.

Tam vergi güzəşti pandemiya dan ciddi ziyan çəkən sahibkarlar üçündür. Həmin sahibkarlar üçün 2020-ci ildə ölkədəki torpaq və əmlak vergisindən azad dırlar. Bu il onlar bu vergiləri ödəməyəcəklər. Bundan başqa, pandemiya dan zərər çəkənlərin ödədiyi gəlir vergisinin 2020-ci ildə 75 faiz azaldılması planlaşdırılır.

50 faiz endirimdən yararlanan sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri də var. Sahibkarlar başa düşməlidirlər ki, bu güzəştlər yalnız pandemiya dan ciddi ziyan çəkən sahibkarlara şamil edilir. Restoran, kafe və şadlıq saraylarını idarə edən sahibkarlar 8%-lik vergi sisteminə tabedirlər və bu verginin 4%-ə endirilməsi gözlənilir.

Sərnişindəşım a sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlara da güzəştlər edilməlidir. Bu şəxslərin sərnişin sayına görə də ödədikləri vergilərin əmsalları da azaldılmalıdır.

Mikro, Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətlərində ən böyük çatışmazlıqlardan biri də beynəlxalq standartlara uyğun maliyyə hesabatlarının olmamasıdır. Məhz bu üz dən, bu kimi kiçik müəssisələr kifayət qədər investisiya cəlb edə bilmirlər. Faydalı maliyyə informasiyanı özündə əks etdirən keyfiyyət xüsusiyyətlərini, hesabat verən müəssisələr haqqında maliyyə hesabatında təqdim edilən informasiya əsasında qərarlar qəbul olunması üçün mövcud investitorlara, o cümlədən digər kreditorlara və borc verənlərə faydalı olacaq informasiya növlərini müəyyən etməkdir (Cəfərov E.O., 2020(3)).

Bu cür konseptual məlumat hesabat verən təşkilatın iqtisadi resurslara qarşı iddiaları və bu resursların əməliyyatlara təsiri və onların dəyişməsinə səbəb olan digər hadisələr və şərtlər haqqında məlumat verir. Bəzi maliyyə hesabatlarında müəssisənin idarəetmə strategiyasına uyğun olaraq gözlənilən nəticələrlə bağlı müvafiq izahedici material var.

Eyni şey hesabat verən təşkilatın faydalı maliyyə məlumatlarına xərcləmə limitinə də aiddir. Bununla belə, keyfiyyət spesifikasiyalarının həyata keçirilməsi ilə

bağlı xərclər və məsrəf məhdudiyətləri müxtəlif məlumat növləri üçün fərqli ola bilər.

Maliyyə məlumatlarının faydalılığı onun konseptual tələblərə uyğun maliyyə hesabatlarında təqdim edilməsi ilə ölçülür. Maliyyələşdirmə informasiyanın faydalılığının artırılması, müqayisəlilik, etibarlılıq, aktuallıq və anlaşıqlılıq kimi bir çox keyfiyyət xüsusiyyətlərini əks etdirən məlumatların hazırlanması ilə təmin edilir.

Keyfiyyətin əsas atributlarına uyğunluq konsepsiyasına uyğun olaraq mühasibat məlumatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi daxildir.

Qrafik 8: Mühasibat məlumatlarının hazırlanması və təqdim edilməsində keyfiyyətin əsas göstəriciləri

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan tədqiqat nəticəsində tərtib edilmişdir.

Müvafiqlik - Keçmiş, indiki və gələcək hadisələrin qiymətləndirilməsi zamanı istifadəçilərin iqtisadi qərarlarına təsir edən məlumat məqsəduyğun hesab edilir və keçmiş, indiki və gələcək hadisələrin qiymətləndirməsi üçün perspektiv və retrospektiv təhlillərin aparılması ilə müəyyən edilir.

Retrospektiv təhlil istifadəçiyə keçmiş qərarların düzgün olub-olmadığını yoxlamağa imkan verməkdədir. Perspektiv təhlil istifadəçiyə keçmiş və cari qərarların qiymətləndirilməsi ilə gələcək qərarların gözlənilən nəticəsini proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Proqnoz məlumatı həm də müsbət dəyərə malikdir, çünki perspektiv təhlil retrospektiv təhlilin nəticələrinə əsaslanır. Məsələn, keçmiş və indiki gəlir üçün müvafiq təxmin edilən və faktiki rəqəmlər təxmin edilən gələcək gəlirlə müqayisə edilə bilməkdədir. Bu müqayisələrin nəticələri istifadəçiyə gələcək dövrlər üçün daha ağılabatan və təkmilləşdirilmiş proqnozlar hazırlamağa kömək edə bilər.

Əhəmiyyətlik - İstifadəçilərə maliyyə hesabatlarına əsaslanan iqtisadi qərarlar qəbul etməyə təsir edə biləcək məlumat əhəmiyyətli hesab olunur, çünki maliyyə hesabatlarını müəssisədə təqdim edənlər tərəfindən nəzərə alınmır və ya təhrif olunmur. Əhəmiyyətlik tələb olunan məlumatın dəyərindən və ya bəzi hallarda səhlənkərlilik hesab edilməyən maliyyə hesabatlarında səhvlərin miqdarından asılıdır.

Başqa sözlə, əhəmiyyətlik məlumatın aid olduğu maddələrin xarakterinə və ya xətanın dəyərinə və ya bu xüsusiyyətlərin hər birinin birgə təsirinə əsaslanaraq, ayrı-ayrı müəssisənin maliyyə hesabatlarında əks olunan müvafiqliyin xüsusi aspektidir.

Dəqiq təqdimat – Müəssisənin maliyyə hesabatlarında məlumatın düzgün təqdim edilməsi tamlıq, qərəzsizlik və təhrif edilməməsi əsasında müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və maliyyə fəaliyyətinin mümkün qədər obyektiv təqdim edilməsi deməkdir. Bu, Çərçivənin və ya müvafiq Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartlarının və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının tanınma meyarlarına cavab verən və hesabat dövrü və ya hesabat dövrü ərzində aktivlərə, kapitalla, öhdəliklərə, gəlirlərə və xərclərə təsir edən bütün biznes əməliyyatları və digər hadisələr deməkdir. hesabatlarda düzgün əks etdirilməlidir.

Tamlıq - Bu keyfiyyət maliyyə hesabatlarında təqdim etdiyi məlumatların əhəmiyyəti və onların hazırlanması zamanı çəkilən xərclər baxımından maliyyə hesabatlarının istifadəçilərindən qəbul olunan iqtisadi qərarlara təsir edən bütün maliyyə əməliyyatlarını və nəticələrini təsvir etməlidir. Maliyyə hesabatlarında olan məlumatların bu tələblərə uyğun əks etdirilməməsi məlumatın etibarsız və son nəticədə etibarsız olmasına səbəb ola bilər.

Qərəzsizlik - Maliyyə məlumatlarının istifadəçi tərəfindən effektiv və ya səmərəsiz şəkildə əldə edilməsi ehtimalını artırmaq üçün bu məlumat maliyyə hesabatlarının təqdimatında qərəzli, əhəmiyyətsiz, əhəmiyyətsiz və ya başqa şəkildə manipulyasiya edilmədən qərəzsiz olmalıdır.

Təhrif edilməməsi - Təhrif edilməməsi hadisənin təsvirində heç bir təhrifin və ya qüsurun olmaması deməkdir və bu məlumat istifadəçilər tərəfindən istifadə prosesi zamanı pozulmadan bu məlumatı hazırlamaq üçün istifadə olunur.

Bu kontekstdə düzəliş edilməmiş məlumat vermək həmişə uyğun deyil. Buna görə də müşahidə olunmamış qiymət və ya dəyər təxmininin düzgün və ya yanlış kateqoriyaya aid olduğunu müəyyən etmək mümkün deyil.

Bunu başqa sözlə desək, yaxşı təqdimat heç də həmişə faydalı məlumatları ehtiva etmir. Məsələn, o, şirkət tərəfindən aktivin endirimlə və ya pulsuz, o cümlədən qrant vasitəsilə əldə edilməsini dəqiq təsvir edə bilsə də, bu məlumat yersiz olduğu üçün istifadəçi üçün faydalı hesab edilmir.

Müqayisəlilik - İstifadəçilərə maliyyə hesabatları arasındakı uyğunsuzluqları və fərqləri müəyyən etməyə və qiymətləndirməyə imkan verən məlumat müqayisəli hesab olunur. İstifadəçilərin müxtəlif dövrlər üzrə və ayrı-ayrı müəssisələr üçün biznesin maliyyə hesabatlarını müqayisə etmək imkanı onlara onun maliyyə vəziyyətindəki meylləri və əməliyyatlarının maliyyə göstəricilərindəki meylləri müəyyən etməyə imkan verir. Müqayisəlilik oxşar maliyyə əməliyyatlarının və digər oxşar hadisələrin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsinə və tanınmasına ardıcıl yanaşma tələb edir.

Müqayisə olunan məlumatın ən mühüm xüsusiyyətlərindən olan ardıcılıqdır. Müqayisəlilik prinsipi ilə maliyyə hesabatlarında təqdim etdiyi məlumatların vaxtaşırı uçota alınmasını, qiymətləndirilməsini, o cümlədən onun təqdim edilməsini tələb etməkdədir.

Bu müqayisə məsələsi olsa da, sıra eyni deyil. Ardıcılıq hesabat verən təşkilat daxilindəki təşkilatların bir dövrdən digərinə və ya eyni dövrdə eyni maddələr üçün eyni üsullardan istifadə etməsi deməkdir. Müqayisə məqsəddir və ardıcılıq bu məqsədə çatmağa kömək edir.

Anlaşıqlılıq- Maliyyə hesabatlarında təqdim etdiyi məlumatların mühüm xüsusiyyəti istifadəçilər tərəfindən asan başa düşülməsidir. Bu səbəbdən də istifadəçilər kommersiya fəaliyyəti ilə mühasibat uçotu lazımı biliklərə malik olmalıdırlar.

Buna görə də, müvafiq məlumatlar mürəkkəbliyinə və istifadəçilər tərəfindən anlaşılmaqlığına görə maliyyə hesabatlarından xaric edilməməlidir. Məsələn, törəmə alətlər, hedcinq əməliyyatları, qudvil və aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi haqqında məlumatlar o qədər mürəkkəb ola bilər ki, istifadəçilər səhv başa düşə bilərlər. Bununla belə, iqtisadi qərarların qəbul edilməsində əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu məlumat maliyyə hesabatlarından xaric edilməməlidir.

Mikro, Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektlərində fəaliyyət göstərən işçilər yuxarıda qeyd olunan maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinə əməl etməklə istehsalat və ya xidmətlə bağlı bütün əməliyyatları, o cümlədən, sosial rifahının artırılmasını əks etdirən güzəşt və əlavə imtiyazları mühasibat uçotunda dolğun və düzgün şəkildə əks etdirə bilərlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidən qurulan xidmət müəssisələrində uçotun təşkili probleminə baxıldı. Bu sahələrdə təsərrüfat və sosial həyatın yenidən qurulması mühasibat uçotunun sistemində və təşkilində dəyişiklik edilməsini, maliyyə nəzarəti mexanizminin formalaşmasını, yeni təşkili və maliyyələşdirilməsi sisteminin formalaşdırılmasını, maddi dövriyyənin gücləndirilməsi istiqamətində araşdırmalar nəzərdə tutulmuşdu. Tədqiqat nəticəsində Qarabağda yenidən qurulan xidmət müəssisələri üçün aşağıdakı təkliflər verilməmişdir:

1) İşğaldan azad olan ərazilərdə yaradılan müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini təklif edirəm. Bunun üçün, azad olan bölgələrdə yaradılan müəssisələrə fəaliyyət göstərən işçilərin sosial rifahının artırılması üçün işğaldan azad edilən bölgələrdə əmək məcəlləsində güzəştlər, kredit güzəştləri, vergi güzəştləri, qanunvericilikdə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə müəyyən fərqlənmələr, intervasiyasiya haqqında qanunvericilik bazasında bu regionlar üçün müəyyən qaydalar tərtib olunmalıdır.

2) Mövcud resursların işğaldan azad olan bölgələrdə bölüşdürülməsi və istifadəsini dövlət xüsusi nəzarətdə saxlamasını təklif edirəm. Azad olunan ərazilərdə kənd təsərrüfatı, baramaçılıq, xalçaçılıq, üzümçülük, tütünçülük, pambıqçılıq, meyvə-tərəvəzçilik, bostançılıq və heyvandarlığın inkişafı üçün böyük potensial var. Dövlət bu sahələrin inkişafında güzəştlər təklif etməklə həm regionun resurs bölgüsündə səmərəliliyi artırıcaq, həm də regionun işsizlik səviyyəsində böyük rol oyanacaqdır. Belə ki, digər iqtisadi regionlardan daha çox subsidiyalar, kredit güzəştləri və illik mükafatlar təklif etməklə bu əraziyə marağı artırmaqla. Geri qaytarılan torpaqlarda kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın əsas sahəsi olmalıdır. Bu sahə bütün Azərbaycan iqtisadiyyatına əsas töhfə verə bilər.

3) İşğaldan azad olan bölgələrdə turizm sektorunun inkişafı ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, burada yaşayan əhəlinin də sosial

rifahın artırılmasında təsirləri olacaq. Fikrimcə, işğaldan azad olan ərazilərdə bölgə xalqı fiziki sahibkar kimi evlərini icarə verməyə təşviq oluna bilər. Bunun üçün də dövlətin bu ərazidə olan qonaqlama evləri üzrə heç bir vergi rüsumu qoymamasını təklif edirəm, nəticədə həm əhalinin həyat səviyyəsində, həm də ölkənin turizm sektorunda müəyyən yüksəlişlər olması mümkündür.

4) İntestisiyanın vergiləndirmə hissəsində müəyyən güzəştlərin edilməsi əhalinin burda daha çox yeni müəssisələr yaratmasına, kiçik və orta sahibkarlığı daha çox inkişaf etdirməyə səbəb olacaq. Münaqişədən sonrakı bərpa işləri ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyində, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyində mühüm rol oynayacaqdır. Sənaye parkları və məhəllələri, aqrosənaye parkları və digər investisiya təşviqi mexanizmləri də daxil olmaqla, bu sahələrə investisiyaların cəlb edilməsini təşviq etmək üçün müxtəlif mexanizmlər tətbiq olunmasını təklif edirəm.

5) Qarabağda investorların diqqətini cəlb edə biləcək resurslar, strateji aktivlər, fəaliyyətlər və bazarlar var. Əhalinin bu resurslardan istifadəsini artırmaq üçün dövlət təşviqedici addımlar atmasını təklif edirəm. Bu ərazilərin bərpası çoxlu yeni iş yerlərinin açılmasına imkan verəcək. Beləliklə, yeni infrastruktur layihələrinin reallaşması vətəndaşlarımızın məşğulluğuna və sosial rifahına müsbət təsir göstərəcək. Üstəlik, bu, qeyri-neft sektorunun artımını və Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da çiçəklənməsini sürətləndirəcək.

6) Dövlət sosial rifahın təmin edilməsində fərdləri qorumaq və yaxşı həyat səviyyəsini təmin etmək üçün, sosial sığorta sistemini və sosial yardım proqramlarını hazırlamaqla cəmiyyətin digər təbəqələrini inkişaf etdirməklə işçi seqmentləri əhatə edən öhdəliklər götürməsini təklif edirəm. Sosial rifahın təmin olunması ilk növbədə fərdləri sosial və iqtisadi risklərdən qorumaq məqsədi daşıyır. Və həmçinin də məşğulluq, mənzil, təhsil, səhiyyə, sosial təminat və s. ilə cəmiyyətin bütün təbəqələrini bütün məsələlərdə dəstəkləyərək, müəyyən rifah səviyyəsindən yuxarı həyatlarını davam etdirmələrini təmin etmək məqsədi daşıyır.

7) Təklif edirəm ki, azad olan bölgələrdə minimum əmək haqqı səviyyəsi digər regionlardan fərqləndirilə bilər və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu ödənişləri üzrə müəyyən müddətlik azadolmalarla dövlət bu ödənişləri öz üzərinə götürməsinə təklif edirəm. Bundan başqa, dövlət icbari tibbi sığorta və işsizlik ödənişlərinin müəyyən faizini öz öhdəliyinə götürərək həm yeni yaradılacaq müəssisələrin fəaliyyətində, həm də işçilərin sosial rifahının artırılmasında rol oynaya bilər.

8) Ödəmə qabiliyyətinin ən əsas göstəricisi olan gəlir vergisi birbaşa olaraq fiziki şəxslərin rifahına təsir göstərir. Bu səbəbdən gəlir vergisi işğaldan azad olan bölgələrdə sosial rifaha uyğun tərtib edilməli və həyata keçirilməsini təklif edirəm. Çünki gəlirdən alınan bu vergi fərdlərin iqtisadi qərarlarına və davranışlarına təsir edir, o cümlədən gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsində effektiv alət kimi də istifadə olunur.

9) Digər vacib funksiya həmin müəssisələrdə işəgötürən roludur ki, bu da ayrıca qeyd edilməlidir. Bu, ictimai məşğulluq hesabına əldə edilir və dövlət sektorunda məhsuldarlıq və kadr şişkinliyi ilə bağlı müzakirələri bir araya gətirən bir anlayışdır. Bundan əlavə, sosial rifah dövlətinin özü tərəfindən yaradılan məşğulluqdur. Bu, sosial yardım siyasətinin aləti kimi fəaliyyət göstərəcək müəssisə və təşkilatlarda kadrların işə götürülməsi yolu ilə əldə edilir. İşğaldan azad olan bölgələrində xüsusi olaraq tətbiq ediləcək qanunvericilikdəki güzəştlər edilməsini təklif edirəm, bu da işəgötürənlərin daha çox işçi götürməsinə təmin edə bilər.

10) İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda yaradılmış müəssisələrə qoyulan daxili və xarici investisiyaları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- Daxili investisiya maya dəyəri ilə uçota alınmalıdır;
- Xarici investisiyalar cari bazar dəyəri ilə qeydə alınmalıdır.
- Azad edilmiş torpaqlarda yaradılmış müəssisələrin məcmu aktivləri, o cümlədən daxili və xarici investisiyalar artırılmalıdır;

- Bu, azad edilmiş ərazilərdə yaradılmış biznes investisiyaları üçün uçot standartlarının layihəsi olması tövsiyə olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dili

1. “Qarabağ Dirçəliş Fondunun Nizamnaməsi” 19 yanvar 2021, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 19 yanvar tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Abbasov İ.M., Məmmədov İ.A., Cabbarov A.S., (2017) “Mühasibat uçotu (sahələr üzrə) - dərslik”, Bakı, “Xəzər Nəşriyyatı MMC”, 424 səh.
3. Allahverdiyızı F., (10 Dekabr, 2020), “Azad edilən ərazilər yerli və xarici investorlar üçün cəlbədicilə olacaq”, Vergilər sosial-iqtisadi onlayn qəzet, <https://vergiler.az/news/economy/11072.html>.
4. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu, Bakı, 1 iyun 2018-ci il., <http://www.e-qanun.az/framework/5458>.
5. Baxşəliyev R., (14 Mart, 2021), “Qarabağ böyük investisiya məkanına çevrilir”, Azərbaycan qəzet, səh.1-2.
6. Bayramov V., (11 Avqust, 2020), “İnvestisiya proqramlarının şəffaflığı və iqtisadi səmərəsi yüksəldiləcək”, Xalq qəzeti, səh.5.
7. Cəfərov E. O., “Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq mühasibat uçotunun aparılmasına dair bəzi məsələlər”, Maliyyə və uçot jurnalı, 2015, cild 11, №281, səh.22-36.
8. Cəfərov E.O, Abbasov Q.Ə., “İqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları əsasında maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının zəruriliyi və bu standartlar üzrə sistemin yaradılması”, Maliyyə və uçot jurnalı, 2011, cild 4, №226, səh.7-34.
9. Cəfərov E.O., "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə" Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartının tətbiqi ilə bağlı bəzi nəzəri aspektlər, Maliyyə və uçot jurnalı, 2015, cild 9, №279, səh.44-58.

10. Cəfərov E.O., (2019), “Maliyyə hesabatlarının Konseptual Əsasları”, Bakı, 35 səh.
11. Cəfərov E.O., (2020(1)), ““Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi xüsusiyyətləri”, Bakı, 15 səh.
12. Cəfərov E.O., (2020(2)), ““Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi xüsusiyyətləri”, 2020-ci ilin 1-ci sayında, Bakı, 10 səh.
13. Cəfərov E.O., (2020(3)), “16 №-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” üzrə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinə dair bəzi məsələlər”, Bakı, 16 səh.
14. Cəfərov E.O., (2021), “16 №-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” üzrə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinə dair bəzi məsələlər”, Bakı, 13 səh.
15. Cəfərov E.O., “16№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” üzrə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinə dair bəzi məsələlər”, Maliyyə və uçotu jurnalı, 2021, cild (01- 02), № (344-345), səh.41-53.
16. Cəfərov E.O., “Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq qeyri-maddi aktivlərin hərəkətinə dair əməliyyatlarının uçotda əks etdirilməsi problemləri”, Maliyyə və uçot jurnal, 2016, cild 3, №285, səh.6-21.
17. Əhmədova T.M. (2021), “İnvestisiya proseslərinin idarə edilməsi”, Dərs vəsaiti, Sumqayıt, 398 səh.
18. Əliyeva A.H., (2015), “Mühasibat uçotu”, Bakı, Elm və təhsil, 243 səh.
19. Əsədov Ə., (29 Yanvar, 2021), “Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi layihəsinin, habelə ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf

konsepsiyasının və proqnoz göstəricilərinin hazırlanması barədə”, Azərbaycan qəzeti, səh.2.

20. Fərəcova D.D., (2015), “Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin uçotu və auditinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”, Bakı, 170 səh.

21. Fətullayev R. (2016), “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (IFRS əsasında)” Bakı, “İATM” Nəşriyyatı, 352 səh.

22. Qurbanov E.E., (2017), “Kommersiya təşkilatlarında qeyri-maddi aktivlərin və onlara yönəldilmiş investisiyaların uçotu və təhlili”, Bakı, 29 səh.

23. Namazova C.B., (2011), “İnvestisiya mühitinin təhlili və onun formalaşmasında vergi siyasətinin rolu”, Bakı, 366 səh.

24. Rəşid L., (9 Dekabr, 2020), “İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri”, Xalq qəzeti, səh.9.

25. Rzayev Q., (2017), “Mühasibat uçotu və audit”, Bakı, “Təhsil” Nəşriyyatı, 214 səh.

İngilis dili

1. Afanas'ev R.S., Golovanova N.V., “Public expenditure efficiency: theoretical and legislation approach”, Financial Journal, 2016, №1, p.61–69.

2. Frezatti F., Aguiar A.B., Guerreiro R. və Gouvea M. A. (2012), “Does management accounting play role in planning process?”, Journal of Business Research, 2012, Vol.64, №3, p.242-249.

3. Gorskii I.V., “Tax regulation, tax benefits and tax functions (historical and methodological aspects”, Economics, Taxes and Law, 2014, № 3, p.17–22.

4. Igonina L.L., Mamonova I.V. “Tax incentives as a tool of budgetary and tax regulation: specifics of their use and evaluation of the effectiveness at the regional level”, Financial Analytics: Science and Experience, 2016, vol. 9, №37, p. 45–60.

5. İmanshapieva M.M., “Analysis of application of tax privileges as a tool to increase investment activity of the region (Republic of Dagestan)”. International Accounting, 2014, vol. 17, №12, p.44–54.

6. Nesterenko I.Y., “A mechanism of developing a regional policy to regulate entrepreneurial activities”. Regional Economics: Theory and Practice, 2015, vol. 13, № 3, p.46–57.

Rus dili

1. Джафаров Э.О., Гулиев А.А., (2021), “О восстановлении и перспективах развития потенциала сельского хозяйства в Агдамском районе”, Баку, 18 стр.

2. Клишина Ю.Е. (2015), “Совершенствование организации и проведения аудиторских проверок”, Экономика регионов России: состояние и перспективы развития, стр.127-130.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Prezidentinin rəsmi internet saytı , (11 Mart, 2021), “İlham Əliyev Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının yeni prezidentini videoformatda qəbul edib”, <https://president.az/az/articles/view/50854> (Giriş tarixi: 14.02.2022).

2. Azərbaycan Prezidentinin rəsmi internet saytı, <https://president.az/>

3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>

4. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti , <https://www.taxes.gov.az/az/post/324/>

5. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, <http://www.maliyye.gov.az/>

6. <https://apa.az/az/sahibkarliq/kobia-ya-azad-edilmis-erazilerde-biznesle-bagli-945-muraciet-daxil-olub-682759> (Giriş tarixi: 14.02.2022).

7. Xalq Qəzeti, (27 Yanvar, 2022) “Azərbaycanda investisiya qoyuluşu üçün hər cür şərait var”, <https://xalqqazeti.com/az/news/94418>, (Giriş tarixi: 14.02.2022).
8. Iz.ru (13 May, 2021). “Вышли в коридор: Азербайджан готовится проложить дорогу через Армению”, <https://iz.ru/1163024/igor-karmazin/vyshli-v-koridor-azerbaidzhan-gotovitsia-prolozhit-dorogu-cherez-armeniiu>. (Giriş tarixi: 14.02.2022).
9. Politicon.co (2020), “Azerbaycan ve “Bir Kuşak-Bir Yol” girişimi: Bölgesel bir ulaşım merkezi olma yolunda”, <https://politicon.co/en/analytics/33/azerbaijan-and-belt-and-road-initiative-on-the-way-of-becoming-a-regional-transport-center>. (Giriş tarixi: 14.02.2022).
10. Rusiya Prezidentinin rəsmi saytı, (2020), “Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации”, <http://kremlin.ru/catalog/countries/AZ/events/64384>. (Giriş tarixi: 14.02.2022).

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İlk mühasibat uçotunda müəssisələrin üzərinə düşən məsələlər	24
Cədvəl 2: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (mln. manatla)	53

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Milli Mühasibat Uçotu Standartları əsasən Maliyyə Nazirliyi vəzifələri	23
Qrafik 2: Azərbaycan Respublikasında olan vergi növləri.....	27
Qrafik 3: Mühasibat uçotu və vergi uçotu arasında olan oxşarlıq	28
Qrafik 4: İntinventarlaşdırma proseduru mərhələləri	43
Qrafik 5: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə qurulan müəssisələrdə inventarlaşdırma proseduru zamanı ən çox rast gəlinə biləcək səhvlər.....	45
Qrafik 6: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar(faizlə)	54
Qrafik 7: Xərc metoduna tətbiq olunan mühasibat uçotu qaydaları	66
Qrafik 8: Mühasibat məlumatlarının hazırlanması və təqdim edilməsində keyfiyyətin əsas göstəriciləri.....	79